

TANÁRI KÉZIKÖNYV

FI-501011101/1 – MAGYAR NYELV 11.

FI-501011201/1 – MAGYAR NYELV 12.

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM – OKTATÁSKUTATÓ ÉS FEJLESZTŐ INTÉZET

A kézikönyv a Széchenyi 2020 Fejlesztési program Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Programjának EFOP-3.2.2-VEKOP-15-2016-00004 számú, A köznevelés tartalmi szabályozóinak megfelelő tankönyvek, taneszközök fejlesztése és digitális tartalomfejlesztés című projektje keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Szerző

Dr. Pelczer Katalin

Szerkesztő

Téglásy Katalin

Olvasószerkesztő

Gönye László

Sorozatterv, tipográfia

Takács Brigitta

Tördelés

Cseh Krisztina

1. kiadás, 2018

© Eszterházy Károly Egyetem – Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2018

Raktári szám: FI-501011101/1K

Eszterházy Károly Egyetem – Oktatókutató és Fejlesztő Intézet

1074 Budapest, Rákóczi út 70-72.

www.ofi.hu

Felelős kiadó

dr. Liptai Kálmán rektor

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ.....	4
I. AZ ÚJGENERÁCIÓS TANKÖNYVEK FEJLESZTÉSI CÉLJAINAK MEGVALÓSULÁSA.....	6
II. A TANKÖNYVEK FELÉPÍTÉSE, TÉMAKÖRÖK BEMUTATÁSA	16
<i>A tanítás és tanulás eredményességét elősegítő eszközök és megoldások</i>	<i>16</i>
<i>A Magyar nyelv 11. tankönyv felépítése</i>	<i>17</i>
I. Ember és nyelv	23
II. Beszédhelyzetek.....	30
III. Média, nyilvánosság, retorika	38
<i>A Magyar nyelv 12. tankönyv felépítése</i>	<i>56</i>
I. A magyar nyelv története	57
II. Nyelv és társadalom.....	73
III. Készülünk az érettségire!	87
III. A TANKÖNYVEK EREDMÉNYES HASZNÁLATÁNAK FELTÉTELEI ÉS LEHETŐSÉGEI ...	100
IV. A TANKÖNYVEKHEZ TARTOZÓ MUNKAFÜZETEK.....	106

BEVEZETŐ

A Nemzeti alaptanterv magyar nyelv és irodalom műveltségterületet bevezető szövegrésze pontosan megfogalmazza, hogy az irodalmi és az anyanyelvi képzés egymástól elválaszthatatlan egységet alkot, ugyanakkor más és más kompetenciaterületeket fejlesztenek. Így az anyanyelvi óra szerepe a képességek és a készségek, valamint a tanulói személyiség fejlesztésében megkérdőjelezhetetlen.

A műveltségterület sajátos fejlesztési feladatai közül az anyanyelvi kultúra, anyanyelvi ismeretek, az írás, szövegalkotás, a beszédképesség, a hallott szövegek megértése, az olvasás, az olvasott szöveg megértése, digitális szövegek alkotása, értelmezése mind megjelenhetnek az anyanyelvi óra fókuszában, és több itt tanult technika (például vázlatkészítési módszerek, elektronikus és papíralapú szótárhasználat) segíti a tanulási képesség fejlesztését, az élethosszig tartó, önálló tanulás stratégiáinak kialakítását.

Ha a nyelvet mint történetiségben alakuló tényezőt figyeljük, a történeti érzék fejlesztését is szolgálhatják az anyanyelvi órák. A stilisztikai ismeretek pedig az irodalmi művek befogadását, az esztétikai érzék fejlesztését támogatják.

A tudatos nyelvhasználat révén lehetséges az idegen nyelvek intenzív, minél több kommunikációs helyzetet lefedő elsajátítása. A nyelv az, melynek segítségével minden más tudományterületen is létrejön a szövegek értése, a szövegekre való emlékezés, a szövegek alkotása, vagyis a tudás szerveződése.

A 11–12. osztályos újgenerációs magyar nyelvtan könyvekhez készült tanári kézikönyv alapvető célja, hogy segítse a szaktanárok munkáját. A koncepció megmutatásával könnyebb értelmezni az egyes fejezetek tanításának miértjét és mikéntjét.

A fókuszban a nyelvtantanítás megújuló szemlélete áll. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a pragmatikaközpontú szemlélet közelebb viszi a tanulókhöz az élő nyelv megismerését, mutatja a tudás hasznosításának lehetőségét. Másrészt az anyanyelvvél történő foglalkozás, a nyelvvel szembeni pozitív attitűd kialakítása ebben az életkorban az énkép megteremtését, az identitás megfogalmazását segíti.

Az életkori sajátosságokból fakadóan kritikus szemléletű tanulóknak fontos megmutatni, hogy a mindennapi élet beszédhelyzeteinek értelmezéséhez, azok sikeres megoldásához az anyanyelv ismeretén keresztül visz az út.

Ugyanígy érdemes erősíteni, újra és újra felvetni azt a gondolatot, hogy az irodalmi mű „anyaga” a nyelv, így értelmezése, a vitás kérdések megbeszélése csakis megfelelő jelentésteremtéssel lehetséges. A magyartanár felelőssége, hogy létrejöjjön ez az explicit, hasznosítható anyanyelvtudás.

Azért fontos mindez a 11–12. évfolyamon, mert a tanulók már birtokában vannak a kommunikációs ismereteknek, a jelentésről tanultaknak, ismerik a különböző beszédhelyzetekre épülő stílusrétegek jellemző szövegtípusait, ismerik a nyelv grammatikai

rendszerét, tisztában vannak a szöveg mibenlétével, rendelkeznek stilisztikai ismeretekkel. Mindezekre építve a pragmatikai oldal, az egyén szociokulturális szerepeinek tudatosításával, valamint a történetiség nézőpontjának alkalmazásával olyan kommunikációs mintákat, megoldásokat adhatunk a tanulók számára, amelyek lehetővé teszik számukra a társadalomban való boldogulást.

A tanári kézikönyv segíti a tanárokat abban, hogy könnyebben, kevesebb idő ráfordításával tudjanak felkészülni a tanórákra, olyan módon, hogy szemléletet, feladatmegoldást, az elképzelhető tevékenységformák leírását, különböző módszertani megoldási javaslatokat ad. Ugyanakkor semmiképpen nem korlátozza a tanárt abban, hogy egyéni elképzeléseit, a tanulócsoport képességeihez, illetve a képességfejlesztéshez adaptált saját gyakorlatait érvényesíthesse.

I. AZ ÚJGENERÁCIÓS TANKÖNYVEK FEJLESZTÉSI CÉLJAINAK MEGVALÓSULÁSA

Az újgenerációs tankönyvek központi célkitűzése, hogy úgy közvetítsék az adott tudományterület korszerű ismereteit, hogy a tanulók számára egyértelmű legyen, hogy hogyan érvényesíthetik megszerzett elméleti tudásukat a mindennapokban. Ezt segítik a sorozatban található feladatok is: a diákok változatos, saját tapasztalataikat is aktivizáló gyakorlatok révén fedezhetik fel a nyelv mindennapi életünkben betöltött szerepét és sokszínűségét.

A nyelvtani ismeretek elsajátítása azt jelenti, hogy a nyelv sokoldalú szemléletével, az egyes részterületek (például pragmatika, szociolingvisztika stb.) eredményeinek megismerésével változatos kép alakul ki a nyelvről a közoktatásban részt vevő tanulók számára.

A nyelvtanoktatás nem lehet a tanulóktól elidegenített diszciplína. Az újgenerációs tankönyvek nem szűkítik le a nyelvszemlélet sokszínű kialakításának lehetőségét.

A 11. és 12. osztály számára íródott tankönyvek alkalmasak arra, hogy kialakuljon egy középiskolát végzett ember explicit nyelvismerete: tudatos nyelvhasználóvá válhasson, a magyar nyelvről szerzett tudása határozza meg gondolkodásmódját, az anyanyelvhasználatban megszerzett jártassága formálódjon szociokulturális tudássá.

A tankönyvek az élőnyelvi gyakorlat felé mozdítják el az oktatási tartalmakat, és ezekkel párhuzamosan interaktív módszerek és technikák jelennek meg bennük.

A megújulás útja kétségtelenül a kognitív hátra épülő funkcionális grammatika, vagyis az a törekvés, amely a nyelv közlő, megismerő funkcióját, a jelentést, a szintaxis és a lexika közötti kapcsolatot, a beszédhelyzetnek való megfelelést állítja a középpontba, és azokat a műveleteket írja le, amelyek a megértési folyamatokat jellemzik. Ez mindenképpen fontos a tanulói gondolkodásmód alakításában. Tolcsvai Nagy Gábor megfogalmazása szerint: „az anyanyelv elsajátítása nem fejeződik be azzal, hogy a gyermek »megtanul beszélni«, azaz megszerzi alapvető gyakorlati anyanyelvi tudását, hiszen bonyolult, összetett, elvont tartalmak nyelvi leképezésére különböző jelentésszerkezetekben, hosszabb-rövidebb szövegekben csak jóval később, részben tudatos képzés révén válik képessé.” (Tolcsvai Nagy Gábor: Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat. In: *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia. Szöveggyűjtemény.* Szerk.: Vančo Ildikó. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. Nyitra, 2014. 133.)

A tanulóknak fel kell ismerniük, hogy a nyelv nem a közlés eszköze, hanem a közege, amely aktív beszélői tevékenységet feltételez. A beszélőnek tudatában kell lennie, hogy egy nyelvközösség tagja, képesnek kell lennie arra, hogy nyelvhasználatát és kulturális hagyományait összevesse más nyelvekkel és kultúrákkal. Ilyen szemléletformáló témák és feladatok például a 11. osztályos tankönyvben a 25. oldal 4. feladata: *Használjátok a <http://language.media.mit.edu/visualizations/books> oldalt! Válasszatok a kínálatból három*

nektek tetsző nyelvet, és mutassátok be az internetes portálon közölt adatok alapján! 29. oldal 4.: Keress példát arra, hogy a közösségi média mennyire befolyásolja a nyelvhasználatot és az énképet! 12. osztályos tankönyv 56. oldal 7. feladat: Útvonaltervezés. Használjátok valamelyik útvonaltervező programot, és készítsetek elektronikus térképet a Felföldtől a Partiumig! Vegyétek számba azokat a településeket, amelyek olyan személyiségekhez kapcsolhatók, akik a magyar nyelv alakításában szerepet vállaltak! Az élőnyelvi kötődést a leckék ráhangoló Nyelv és élet indító szövegrészei is közvetítik.

Az anyanyelvhez való pozitív attitűd kialakításához vezető úton fontos, hogy a tanulók a tananyagban találkozzanak saját nyelvi tapasztalataikkal, a mindennapi beszédhelyzetekben alkotott megnyilatkozásokkal, ugyanakkor bővíthessék az ismeretek hálóját, a nyelvi viselkedésmód segítse a harmonikus személyiségfejlesztést. A saját tapasztalat beépítése, megfigyelése például a 11. osztályos tankönyv 15. oldal 3. feladata: *Napjainkban a nyelvhasználat számos rövidítést használ (pézsé, zsé, íjé stb). Keressetek olyan rövidítéses példákat, amelyek esetleg megnehezítik a megértést! Milyen rövidítések nem érthetők a kívülállók számára? Ti használtok efféléket a barátaitokkal? Meddig érdemes elmenni a rövidítések alkalmazásában? Vitassátok meg!;* vagy a 21. oldal 1. a) feladat: *Alkossatok négy-öt fős csoportokat! Gondoljátok végig, hogy az általatok tanult idegen nyelvek miben látják másképpen a valóságot, mint az anyanyelvek (pl. igeidők és igemódok felosztása, számnevek, jellegzetes kifejezések stb. szempontjából!).* A 12. osztályos tankönyvből például: 63. oldal 2. feladat: *Mutasd be saját hobbid nyelvét, magyarázd meg társaidnak az ismeretlen fogalmakat!* 87. oldal 4. feladat: *Ha van rá lehetőségetek, készítsetek rövid interjúkat a nyelvi toleranciáról vagy intoleranciáról az utca emberével vagy az iskolai folyosón, majd beszéljétek meg az elhangzottakat!*

Az egyes témák kulcsfogalmai félkövér betűvel kiemelve, illetve jól értelmezhető ábrákon, vázlatokban jelennek meg. Mindez a hatékony önálló tanulást segíti, mintát ad a lényegkiemelésről, a vázlatkészítésről. Például. a 11. osztályos tankönyv 7. oldal – ismétlés, 11. oldal – állati kommunikáció, emberi kommunikáció összehasonlítása, 12. osztályos tankönyv 50. oldal – az idiolektust meghatározó tényezők. Az egyes témák átkötésére szolgálnak a leckék előzetes tudást előhívó szövegrészei, ábrái, feladatai *Hogy is volt?* címmel. Például a 11. osztályos tankönyv 19. oldal a mondatok modalitásáról tanultakat, a 12. osztályos tankönyv 69. oldal a történelmi tanulmányokat idézi fel ábra segítségével.

Ez a fajta tananyagtervezés a tanulóközpontú tananyag-feldolgozást helyezi a középpontba, vagyis először a tanuló előzetes tudását idézteti föl, és utána jelennek meg az új tartalmak. A feladatokban fontos szerep jut a reflektálásnak, például a 11. osztályos tankönyv 29. oldal 2. feladat: *Gyűjtsd össze, hogy milyen apró dolgok befolyásolhatják a te identitásodat: mi az, ami számodra fontos, ami miatt szerinted te éppen te vagy! Készíts listát ezekről az értékekről, majd állítsd őket fontossági sorrendbe! Ha százalékokat is hozzájuk rendelsz, elkészítheted saját identitásdiagramodat.* Vagy: 12. osztályos tankönyv 43. oldal 1.

feladat: *A következő szavak a 2015-ös év divatszavai közé tartoznak. Milyen trendi kifejezésekkel bővítenéd a sort?; 55. oldal 4. feladat: Már biztosan hallottad: »Beszélj normálisan!« Hogyan értelmezed ezt a felszólítást a most tanult ismereteid alapján?*

Az új tartalmakat a tankönyvek jól érthető struktúrákba rendezik, azaz a tananyag elrendezése az R–J–R-modell (ráhangolódás, jelentésteremtés, reflektálás) alkalmazását követi. Például a 11. osztályos tankönyv 1. lecke első szövege a rovarok kommunikációjáról közöl érdekességeket, ezzel érdeklődést keltve, majd a *Hogy is volt?* szövegrész a kommunikációról tanultakat idézi fel. Új ismeretként jelenik meg az emberi és állati kommunikáció összehasonlítása. Az egyes kulcsfogalmakat félkövér betűvel emelték ki, majd két ábra foglalja össze az eddig tanultakat. A megszilárdítás a feladatokon keresztül történik, a differenciálást szolgálja a *Haladóknak* szakasz. A lezáró gyakorlásban szövegértő feladat található.

A tankönyvek és a munkafüzetek törekszenek arra, hogy a tanulói kreativitást minél szélesebb körben, nem csak a diákok nyelvi és logikai intelligenciáját használva kiterjesszék. Ilyen gyakorlat például a tankönyvi szóképzleti változásokat tükröző ábra mintájára történő saját ábra készítése (12. osztályos tankönyv 15. oldal 3. gyakorlat: *Rajzoljatok az előző oldalon láthatóhoz hasonló szóképzleti gömböt! Gyűjtsetek szavakat, majd helyezzétek el az ábrákon! Mutassátok be megoldásaitokat! A többiek ellenőrizték ábrátok helyességét!* Vagy a 12. osztályos tankönyv 71. oldal 9., a nyelvpolitika fogalmához kapcsolódó feladat: *Történelmi tanulmányaitok alapján gyűjtsetek példákat a szövegben megnevezett, az emberek nyelvhasználatát fenyegető nyelvpolitikai esetekre! ... Készítsetek rövid kisfilmet a magyar nyelv napjára! Találjátok ki, mire szeretnétek felhívni a figyelmet a magyar nyelvvel kapcsolatban, majd írjátok meg a forgatókönyvét! Ha van rá lehetőségetek, mobilotok segítségével forgassátok is le a filmeteket!*

A tankönyvek készítésekor a fejlesztők felhasználták a hazai tankönyvkutatások tapasztalatait, és ezek alapján kiemelt feladatként jelent meg a következő célok elérése.

Fontos, hogy a tankönyv segítséget adjon a tanár számára a tanulók közötti kooperáción alapuló, csoportmunkában végezhető feladatok megtervezésében és megvalósításában.

Ilyen módon fel lehet dolgozni a tanulócsoport adottságaitól függően, kooperatív munkamegosztást kialakítva a 11. osztályos tankönyv 65. oldal 2. gyakorlatát: *Végezz kutatást az osztálytársaid körében médiafogyasztási szokásaikról! Gondold végig, mire vagy kíváncsi a témával kapcsolatban (például: milyen jellegű műsorokat néznek/hallgatnak; mit olvasnak; mennyi időt fordítanak rá; milyen időszámban stb.)! Fogalmazd meg a kérdéseidet! Olyan kérdéseket próbálj feltenni, amelyekre várhatóan értékelhető (sok információt tartalmazó) választ kapsz.*

Válaszd ki, milyen módszerrel szeretnéd végezni a kutatást (például: interjú, kérdőív)!

Válaszd ki a kutatásban résztvevőket! Összegezd a kérdéseidre kapott válaszokat (például: hasonlítsd össze őket, gyűjtsd össze a közös és az eltérő vonásaikat)! Értékelj a válaszokat! A kutatás eredményeiből állíts össze egy legfeljebb öt diából álló, ötperces prezentációt!

A 12. osztályos tankönyv 23. oldal 5. gyakorlat megoldásakor ugyancsak lehetséges kooperatív munkamegosztás kialakítása, projekt készítése: *Válassz ki három finnugor nyelvet, és próbáld igazolni a tanultak alapján a rokonságukat! Munkádhoz használd a Madártávlatból nevű interaktív oldalt (www.regulytarsasag.hu/madartavlatbol)! További érdekes anyagokat találhatsz a témában a Reguly Társaság linkgyűjteményének segítségével (www.regulytarsasag.hu/hasznos-linkek).*

Nagyobb hangsúlyt kapott az, hogy a mindennapi életvitelhez szükséges ismeretek is megjelenjenek a tankönyvekben. 11. osztályos tankönyv 42. oldal 3. feladat: *Milyen udvariassági szabályokat olvasol le a képekről? Játsszátok el a képeken látható szituációkat úgy, hogy a helyzetekhez illő megnyilatkozásokat alkalmaztok!*

12. osztályos munkafüzet 33. oldal 5. feladat: *a) Milyen beszédhelyzetekhez kapcsolódnak a táblázatban található diákszlengben megfogalmazott megnyilatkozások? (Az elsőt példaként megadtuk.) b) Alakítsd át a szóbeli közlést úgy, hogy figyelembe veszed a megadott címzettet! c) A megnyilatkozást fogalmazd meg a megadott hallgatónak szóló írott szöveggé! d) Ha te nem így nyilatkoznál meg valamelyik beszédhelyzetben, fogalmazd meg saját szavaiddal a tartalmát!*

A tanulók már az ismeretek megszerzése során aktív szerepet kapnak. A tanárnak törekednie kell arra, hogy munkáltató, problémamegoldó órát szervezzon, illetve segítse a projektmunkák létrejöttét. Maga a leckék felépítése, a ráhangolódást segítő feladatok (*Nyelv és élet*) legtöbbje egy személyes tapasztalat megfogalmazásával, problémamegoldással foglalkozik. Ilyen például a 11. osztályos tankönyv 31. oldalán az autistákról szóló rövid szöveg, amelyhez például a következő kérdések kapcsolódnak: *Milyen személyes tapasztalataitok vannak fogyatékossgal élő emberekkel?... Éreztétek már magatokat „hátrányos helyzetűnek” valamilyen szempontból? stb.*

Vagy 12. osztályos tankönyv 57. oldal: *Az idézet alapján gondold végig, hogy te és szűkebb környezeted (családod, barátaid) milyen nyelveket, nyelvváltozatokat beszéltek!*

A tankönyvek arra törekszenek, hogy a megszerzett ismereteket a tanulók továbbgondolják, alkalmazzák, elmondják személyes véleményüket, kulturált módon tudjanak kérdezni és vitatkozni. A 11. osztályos tankönyv 69. oldal 8. feladata a manipulációról szól; lehet egyéni gyűjtőmunkát végezni, majd megvitatni, mennyire sikeres a feladatmegoldás: *Gyűjts össze legalább öt olyan szlogent, amelyben a tanult manipulációs eszközök bármelyikét felfedezed! Készítsd el a leleplező ellenszlogenjüket!*

12. osztályos tankönyv 79. oldal 5. feladat: *Van olyan felmérés, amely szerint az erdélyiek beszélnek a legszebben magyarul. Mennyire tartható, mennyire vitatható ez a*

vélemény? Vitassátok meg azt is, hogy minek alapján jelenthetjük ki, hogy mi a szép beszéd!

Ez a feladat egyben arra is példa, hogy szükség van a saját vélemény megfogalmazására, a jelenségekre való reflektálásra. Fontos, hogy kialakítsuk a tanulóknak a kulturált véleménynyilvánításra való képességet, megfelelő nyelvi eszközök legyenek ahhoz, hogy meggyőzően vitatkozzanak, érveljenek, belehelyezkedve a másik fél nézőpontjába képesek legyenek megfelelő kifejezések felhasználásával ellenérvek kifejtésére. Sajátítsanak el olyan technikákat, amelyek segítségével megtanulnak célirányosan kérdezni, elválasztani a lényeges információkat a lényegtelenektől.

A szövegválasztásban és a gyakorlatok kialakításában a tankönyvek és a munkafüzetek is olyan strukturált, a meglévő tudásra támaszkodó rendszer felépítésére törekcsenek, amellyel valóban előhívható az elméleti tudás, illetve a tapasztalati tudást pragmatikusan alkalmazni tudó anyanyelvismeret jöhet létre.

A tankönyvek és munkafüzetek képei és ábrái is ezt a célt szolgálják: nem pusztán illusztrálnak, hanem a felvetett kérdések elemzésére, értelmezésére készítetnek, gyakoroltatják, hogyan formáljuk meg nyelvileg a képen, ábrán bemutatott jelenséget. Például a 11. osztályos tankönyv 24. oldalán a képek az agglutináló és az izoláló nyelvtípusok strukturális különbségeit szemléltetik, vagy a 31. oldalon a jelnyelv használatát mutatja az illusztráció, segítségével érthetővé válik a siketek jelnyelvének használata.

A reklám hatását elemző feladat – azaz kép és szöveg együttes értelmezése, a manipulatív hatás felismerése – a 11. osztályos munkafüzet 27. oldal 5. gyakorlata: *Az alábbi reklám szövege képi megformáltságával is hatást gyakorol! Elemezd, milyen eszközökkel dolgozik, a szöveg és forma (szín, elrendezés) között mi a kapcsolat, a * szimbólum használatának mi a jelentősége!*

Másik funkciója az ábrának a grafikusán ábrázolt információ nyelvi megfogalmazása. Például 12. osztályos munkafüzet 21. oldal 2. feladat: *Olvasd el figyelmesen a szöveget, majd tanulmányozd az ábrát! Válaszolj az alábbi kérdésekre!) Fogalmazd meg az ábra alapján, milyen összefüggés van a társadalmi pozíció és a lakóhely között!* vagy a 32. oldal 4. feladat: *Készíts hat-nyolc mondatos fogalmazást a megadott szakszavak felhasználásával és az ábra segítségével! Keresd meg a számodra ismeretlen szavak pontos jelentését a Magyar értelmező kéziszótár segítségével!* (Természetesen a feladat megoldásához Eöry Vilma *Értelmező szótár diákoknak* is jól használható papíralapú vagy online változatban).

A tudás rögzítéséhez a színes táblázatok, infografikák kiválóan felhasználhatók. Egyrészt mintát adnak, hogyan készíthetünk vázlatot, azaz a tankönyvszöveg megértéséhez, a tanulóhoz adnak segítséget, másrészt mintát, technikát nyújtanak az élethosszig tartó önálló tanulóhoz. Például a 11. osztályos tankönyv mimetikus kultúra, nyelvi kultúra ábrája, vagy 40. oldal: *A beszédszándékok típusai*. A 12. osztályos tankönyv összefoglaló ábrája a szójelentésről a 115. oldalon. Ezek az ábrák a szövegértés, a lényegkiemelés, az emlékezetbe vésés mozzanatokon túl a vázlat, ábra alapján történő szövegalkotás fejlesztésére is felhasználhatók.

Más típusú, de ugyancsak a szövegalkotást fejlesztő feladat a statisztikai táblázatok szöveggé formálása például: 12. osztályos tankönyv 78. oldal: *A magyar őshonos kisebbség létszáma a Kárpát-medencében.*

A tanulás eredményességét nagymértékben fokozzák azok a tankönyvi és munkafüzeti elemek, amelyek az előzetes tudást mozgósítják, motiválnak. Ezek a tankönyvekben a *Nyelv és élet*, illetve a *Hogy is volt?* bevezető szövegrészek. A *Nyelv és élet* érdeklődést keltő rövid szövegekhez kép vagy másik idézet kapcsolódik, és hangsúlyozza a leckében felvetett kérdés pragmatikai kötődését. A *Hogy is volt?* rész a tanult ismereteket idézi fel, ezáltal motivál, illetve segíti a kognitív gondolkodás fejlesztését, a szemantikai háló kialakítását.

A tankönyvek hatékony tanulási technikákat közvetítenek a feladatokon keresztül. Például: 11. osztályos tankönyv 7. oldal 2. ismétlő feladat: *Mutassátok be az ábra segítségével a különféle szövegtípusokat!* Az ábrát csoportmunkában gondolattérképpé fejleszthetjük, s így egyfajta tanulási stratégiát közvetíthetünk vele.

A kulcsszavak magyarázatát kéri a 12. osztályos munkafüzet ismétlő feladata: 59 oldal 5.: *Határozd meg röviden, de érthetően és informatívan a következő fogalmakat! emotikon, manipuláció, média, tömegkommunikáció, másodlagos írásbeliség.* A feladat átgondolásával a szóbeli érettségre készíthetünk fel, kulcsszavak felidézésével gyakorolhatjuk az emlékezetbe vésését és a szövegalkotást.

Az élethosszig tartó tanulást támogató tanulási stratégia kialakításához hasznos módszerek az olvasási módok megismerése, a tankönyvi szövegek értelmezése, a lényegkiemelés technikái, jegyzetkészítés, kérdéskártya, reflexió.

A tankönyvek és a munkafüzetek szövegeinek, valamint a gyakorlatok összeállítása során fontos szempont volt, hogy a tanulók számára élőnyelvi kérdéseket felvetve a rendszerszerű szemléleten túl olyan valódi, gondolkodtató és kreativitást igénylő feladatok szerepeljenek, amelyek bevonják a tanulókat az anyanyelvről való gondolkodás folyamatába.

A tankönyvírás legnehezebb feladata a tudományos elméletek pontos közvetítése olyan módon, hogy az az adott korosztály számára elsajátítható legyen. Fontos, hogy a tanulóknál egyfajta „anyanyelv-otthonosság” érzés alakuljon ki, azaz érezzék meg, és ugyanakkor tudatosítsák, hogy az anyanyelv nem külsődleges, személytől független dolog, hanem maguk a beszélők, azaz ők maguk, a tanulók alakítják, tartják fenn vagy éppen hagyják veszni. A nyelv az, ahogy használják. Aki igénytelenül, minimalizálva teszi ezt, gondolkodni sem tud differenciáltan.

A nyelvről való gondolkodásban mindenképpen fel kell használni a tanulói tapasztalatokat, alkalmat kell adni a saját kutatásra, a vélemény kifejtésére, a vitákra.

Erre rávezető feladatok például: 11. osztályos tankönyv 21. oldal 1/a feladat: *Alkossatok négy-öt fős csoportokat! Gondoljátok végig, hogy az általatok tanult idegen nyelvek miben látják másképpen a valóságot, mint az anyanyelvek (pl. igeidők és igemódok felosztása, számnevek, jellegzetes kifejezések szempontjából)! A feladatban segítségetekre*

lehet a www.hu.languageindanger.eu oldalon található Tudástár. 12. osztályos tankönyv 51. oldal 4. feladat: *Alkossatok csoportokat, gyűjtsetek példákat azzal kapcsolatban, hogy a mélyszegénység hogyan befolyásolja a nyelvhasználatot! Elevenítsétek fel az iskolai közösségi szolgálatban szerzett tapasztalataitokat, ahol esetleg találkozhattatok ezzel a problémával!*

A tankönyvek lehetőséget teremtenek a kutatásalapú tanulásra, amelynek segítségével a középiskola elvégzése után a tanulók képesek lesznek a felsőfokú tanulmányok során a kutatás algoritmusát alkalmazni, vagyis képesek lesznek kutatási terv kidolgozására, információk gyűjtésére (könyvtár, internet), következtetések levonására, az adott probléma megfogalmazására, az eredmények közlésére, elemzésére, hivatkozásra, reflektálásra.

Az algoritmus kialakítását segítő folyamatok: a következő feladatokban jelennek meg például: 12. osztályos tankönyv 35. oldal 6. feladat: *Nézzetek utána a török jövevényszavak három csoportjának! Milyen történeti korszakokhoz köthetők? Gyűjtsetek mindegyik típushoz néhány példát!*

Vagy például: 12. osztályos tankönyv 71. oldal 9. gyakorlat: *Készítsetek rövid kisfilmet a magyar nyelv napjára! Találjátok ki, mire szeretnétek felhívni a figyelmet a magyar nyelvvel kapcsolatban, majd írjátok meg a forgatókönyvét! Ha van rá lehetőségetek, mobilotok segítségével forgassátok is le a filmet!*

A tankönyvcsalád tananyaga a tanulók életkorának és érdeklődésének megfelelőe. Jól áttekinthetjük a négy tankönyv és a négy munkafüzet tartalmi struktúráját, fejlesztési koncepcióját, módszertani kereteit, ha a 12. osztályos tankönyv és a 12. osztályos munkafüzet záró, *Készüljünk az érettségire!* fejezetének leckéit tanulmányozzuk (12. osztályos tankönyv 93–138. oldal, munkafüzet 55–78. oldal). A sokoldalú nyelvszemlélet kialakításával lehetővé válik, hogy a tanulóknak felkeltsük a nyelvvel való foglalkozás, a nyelvről való gondolkodás igényét, és ehhez olyan fogalmi rendszert adjunk, amely a diák életkorának megfelelően elsajátítható. Ennek segítségével elérhető, hogy a tanuló anyanyelvéről való gondolatait pontosan meg tudja fogalmazni. Ezért fontos a nyelvtanítást a nyelvhasználathoz kötni, ugyanakkor a fejlesztéshez az elvont gondolatok kifejezése is hozzátartozik. Az élőnyelvi szituációk megoldása, a szociokulturális tudás kialakítása mellett a különböző tudományterületek szövegeinek (például tankönyvszövegek) értelmezése és az irodalmi szövegek értő olvasása egyaránt az anyanyelv elsajátításának eszköze. Éppen ezért a tankönyvekben és a munkafüzetekben kiemelt szerep jut a szövegértés fejlesztésének. Már az egyes tankönyvi fejezetekhez kapcsolódó mottók értelmezése ráhangoló feladatként megalapozhatja a jelentésteremtést, ilyen például a 11. osztályos tankönyv 43. oldalának Szabó Lőrinc-idézete: „a szó azonos a tettel”.

A minden tankönyvi leckét záró *Gyakorlás* részben a középpontban a szövegértés/szövegalkotási kompetencia fejlesztése áll. Például a *Nyelv és cselekvés* című lecke (11. osztályos tankönyv 43. oldal) Kosztolányi *Ige* című írásához készült feladat a tanult nyelvtani ismeretek alkalmazásával vezet rá a szöveg értelmezésére.

A ráhangoló, leckéket bevezető *Nyelv és élet* rész mindig tartalmaz autentikus szövegidezetet. A szöveg értelmezésével ráhangolódhatunk a lecke fókuszában álló kérdésre. Például a 12. osztályos tankönyv 61. oldal *Csoportnyelvek, szleng, szaknyelvek* fejezetéhez Balázs Géza *A pesti nyelv* című írásából találhatunk részletet, amely a budapesti nyelv többszintűségéről, többretegűségéről ír, így könnyen átvezet a lecke középpontjában álló kérdésekhez. A gyakorlati problémára azonnal reflektálhatnak a tanulók, így a vélemény alkotásával, a kulturált kifejezőmód használatával erősíthetjük a gyakorlati szövegalkotást. Ezek a bevezető részek sokszor adnak módot vita kialakítására, az érvelésről tanultakat alkalmazhatjuk a gyakorlatban.

Fontos, hogy kimondottan a szövegértés fejlesztését szolgálja a különböző – irodalmi és más – szövegeket tartalmazó, változatos szövegértési, szövegalkotási feladatokat kínáló szöveggyűjtemény a 11. osztályos munkafüzet végén (47–72. oldal). A retorika tanításához jól használható a 11. osztályos tankönyv végén található *Retorikai szöveggyűjtemény* (114–120. oldal), amelynek segítségével híres beszédek lehet elemezni, egyszerre figyelve a szóközi beszéd felépítésére, értelmezésére és a saját szövegalkotásban felhasználható módszerek elsajátítására.

Mivel a középszintű érettségi vizsga írásbeli első részében a tanulóknak szövegértési feladatokat kell megoldaniuk, a 12. osztályos munkafüzet *Feladatgyűjtemény az érettségihez* című részében (79–88. oldal) szintén találunk a szövegértést fejlesztő, illetve ellenőrző gyakorlatokat. Így megalapozhatjuk az olvasási technikák tanítását, illetve kifejleszthetjük azokat az szövegfeldolgozási stratégiákat, amelyekkel az élethosszig való tanulás megvalósítható. A szöveggyűjtemények használata azért is ajánlott, mert változatos szövegtípusokon keresztül mutatja be a hatékony módszereket. A bevezető szövegek tanulmányozásával pedig lehetőséget kapunk arra, hogy a tantárgyi tartalmakat a szövegértés fejlesztésével kapcsoljuk össze.

A szöveggyűjtemények az előbbieken túl lehetőséget nyújtanak az értelmező felolvasás gyakoroltatására, példát adhatnak irodalmi szövegek értelmezésére. Bizonyos szövegek alkalmasak továbbgondolásra, vita kialakítására, egyéni vélemény megfogalmazására.

Választhatunk szövegrészeket a leíró nyelvtani ismeretek felidézéséhez, kijelölhetünk mondattani, szófajtnai, morfológiai feladatokat.

A szöveggyűjtemények segítik a tanárt a differenciálás megvalósításában, a tanuló egyéni fejlesztéséhez szükséges feladat kijelölésében.

Mindkét tankönyv ismétlő fejezettel kezdődik. Nem csak ismételnünk kell azonban, hanem új megvilágításba, új összefüggésekbe helyezve folyamatosan gazdagítani kell meglévő tudásunkat.

Az egyes fejezetek végén mindkét tankönyvben az új ismeretként elsajátított kulcsfogalmakból álló összefoglalást találunk. Ezek a kulcsfogalmak legtöbbször a leckék

címében szerepelnek. Az összefoglalások mintát adhatnak a hatékony önálló tanulásban a lényegkiemelésre és segíthetik a memorizálást. Az elméleti fogalmak listáját minden esetben a fejezet témájához kapcsolódó konkrét gyakorlatok egészítik ki, megteremtve az elmélet és a gyakorlati alkalmazás összhangját. Például a 11. osztályos tankönyv *Ember és nyelv* fejezetének összefoglalása a 35. oldalon a *Nyelv – ember – kommunikáció* és a *Nyelv és gondolkodás* leckék fogalmi gondolattérképen, a 36. oldalon a *Nyelvtípusok* és a *Nyelvi identitás* leckék kulcsgondolatai mondatalapú vázlatban jelennek meg. Mindezek alapján fejleszthető a lényegkiemelés készsége, valamint az önálló jegyzet- és vázlatkészítés. A vázlatok fejelettként is szolgálhatnak. Az összefoglaláshoz konkrét feladatok kapcsolódnak, például fogalomkártya készítése, az agglutináló nyelvtípus bemutatása stb. A következő összefoglalás, a *Beszédhelyzetek* az 53–54. oldalon található, hasonló gondolattérkép és vázlat formában. A kapcsolódó feladat első két kérdése az előző években tanultakat idézteti fel: a nyelvi jelekről és a szójelentésről, szófajokról, morféma- és szóalkotásokról korábban megszerzett ismereteket eleveníti fel. A harmadik feladat tulajdonképpen kérdéssor, a mostani ismeretekre, a gyakorlati nyelvhasználatra, a beszédaktusra, az udvariassági elvekre stb. vonatkozik. A *Nyilvánosság, retorika, média* fejezet összefoglalását a tankönyv 111–113. oldalán találjuk kulcsszavas vázlat formájában. Mint megfigyelhettük, a jegyzetelésre, vázlatkészítésre háromféle mintát is adott a tankönyv. A gyakorlati feladat pedig egy saját fogalomlexikon készítése a szócikkírás szabályai szerint, így ismételhető a szótárhasználat, illetve egyéni munkában, a saját felkészülést segítve az önálló tanulás egy technikájára készíthetjük fel a tanulókat. A 12. osztályos tankönyvben az összefoglaló fejezetek hasonlóképpen épülnek fel. A *magyar nyelv története* című fejezet összefoglalását gondolattérképen találjuk a 45–46. oldalon. A kapcsolódó feladatok pedig minden lényeges elemet kiemelnek, amelyek ebben a fejezetben megjelentek, például gondolattérkép a finnugor nyelvrokonságot igazoló tényekről, tanulókártyák készítése az egyes nyelvtörténeti korszakokról, az irodalmi és a nyelvészeti ismeretek összekapcsolása a három fontos nyelvemlékünk bemutatásához (*A tihanyi apátság alapítólevele*, a *Halotti beszéd és könyörgés*, az *Ómagyar Mária-síralom*). Különösen jól szolgálja a tantárgyközi ismeretek (irodalom, nyelvtan, vizuális kultúra, történelem) Orlai Petrich Soma Kisfaludy Károly és Kazinczy Ferenc találkozását ábrázoló képének elemzése, illetve a nyelvújítási mozgalom megadott szempontok alapján történő bemutatása. Ez utóbbi feladat akár projektmunkaként is kiadható. A *nyelv és társadalom* fejezet összefoglalása a 88–90. oldalon kulcsszavas vázlatban jelenik meg. A feladatok közül a nyelvjárási jelenségek felismerése és a térképen megjelölt nyelvjárásterületekhez kapcsolása jól megmutathatja, mennyire tudták értelmezni a tanulók ezt a nyelvváltozatot. Ebben a fejezetben fontos, hogy a tanulók személyes tapasztalataik alapján megérezzék: a nyelv különböző változatokban él.

A *Készüljünk az érettségire!* fejezet pedig a négy év tananyagának elméleti összefoglalása a 93. oldaltól a 125-ig, majd az érettségi témakörökhöz kapcsolódó

feladatsorok segítségével felidézhetjük, ellenőrizhetjük az anyanyelvről megszerzett tudást. Jó felkészülést nyújthat az érettségire (12. osztályos tankönyv 93–138. oldal; 12. osztályos munkafüzet 55–78. oldal).

A tanár számára ezek az összefoglalások – azon kívül, hogy a lényegkiemelésre, ellenőrzésre, differenciált feladatkiadásra használhatja a gyakorlatokat, taníthatja segítségükkel a vázlatkészítést – az órai készüléshez nyújthatnak segítséget. Jól áttekinthető, hogy egy-egy témában milyen kulcsfogalmakkal kell dolgoznia, és ez mindenképpen megkönnyíti a téma tanórákra történő lebontását, azaz a tematikus tervek készítését. Az érettségi vizsgára történő felkészítés, az összefoglaló ismétlés akár a középszintű szóbeli érettségi tételek összeállításában is felhasználható.

Mindkét könyv *Nyelvi és kommunikációs enciklopédiával* zárul, amelyben fejezetenként megtalálhatjuk a kulcsfogalmak magyarázatát.

A tanulás tanítását mindenképpen össze kell kapcsolni a digitális kompetencia fejlesztésével, ami a fejlesztés egyéni lehetőségének útját is megnyitja. A taneszközök digitálisan is megjeleníthetők, kivetíthetők a tanórán. Folyamatosan jelennek meg az egyes leckékhez a digitális kiegészítő tananyagok. Egyes feladatokhoz, gyűjtőmunkához internetes tájékozódásra van szükség. Például 12. osztályos munkafüzet 26. oldal 5/c feladat: *Tájékozódj a magyarnevek.hu/nevek/utonevstatisztika oldalon! A leggyakoribb névelőfordulásokat ábrázold kördiagramon!* 11. osztályos könyv 33. oldal 11.a): *Nézzétek meg egy videómegosztó portálon az Ómagyar Mária-síralom jelnyelvi változatát úgy, hogy hangzó nyelven tolmácsoljátok a látott jelentést!*

Mind a tizenegyedikes, mind a tizenkettedikes tankönyv utolsó oldalán (128., illetve 144. oldal) megtaláljuk a *Hasznos honlapok gyűjteményét*, amellyel az önálló, hatékony tanulás igényének kialakítását támogathatjuk. A tanár pedig gazdag szakirodalom-jegyzék alapján tájékozódhat, ha a felkészüléshez valamely kérdést a tankönyvszövegnél árnyaltabban, részletesebben szeretné megismerni.

A hátsó borító belső oldalán mindkét könyvben *Jó tanácsokat* találunk a tankönyvből történő tanuláshoz. Érdekes ezt az oldalt az év eleji bevezető órán közösen tanulmányozni, és arra biztatni a tanulókat, hogy próbálják megtalálni azokat a tanulási stratégiákat, amelyek saját egyéniségüknek leginkább megfelelnek, próbálják tudatosan megtalálni, mi a felkészülés számukra legcélravezetőbb módja.

Az okostelefonok órai alkalmazásához újabb és újabb programok jelennek meg, ráhangoláshoz, órai összefoglaláshoz, élőnyelvi szöveg felvételéhez, egy-egy kommunikációs helyzet rögzítéséhez, bemutatásához alkalmazhatjuk őket. Ne felejtjük el azonban, hogy az anyanyelvi óra legfontosabb célja lehetőséget és időt adni az összefüggő szóbeli és írásbeli megnyilatkozásra. Használjuk ki jól az időt, hiszen a tanulóknak kevés alkalmuk van minderre!

II. A TANKÖNYVEK FELÉPÍTÉSE, TÉMAKÖRÖK BEMUTATÁSA

A tanítás és tanulás eredményességét elősegítő eszközök és megoldások

- A tankönyvek a különféle nyelvtudományi iskolák mindennapi életben is alkalmazható, újabb eredményeivel, valamint friss nyelvi példákkal teli feladatokkal nyújtanak lehetőséget a nyelvi ismeretek elsajátításához.
- A tankönyvi leckék szerkezete jól áttekinthető:
az egy-egy hétköznapi jelenséghez kapcsolódó szöveget és ahhoz kapcsolódó ráhangoló kérdést követik a tananyagot bemutató, ismeretkínáló szövegek, majd a leckéhez kapcsolódó kérdések és feladatok. A 11–12.-es tankönyv újdonsága a kérdéseket követő modul, amely az érdeklődő diákok számára számol be egy-egy, a lecke fő témájához kapcsolódó jelenségről, információról. A leckét annak témájához bázisszövegében vagy feladataiban kapcsolódó szövegértési gyakorlat zárja.
- A 11. évfolyam magyar nyelvi és kommunikációs anyagát három fő fejezetben tárgyalja a tankönyv:
 - I. EMBER ÉS NYELV;
 - II. BESZÉDHELYZETEK;
 - III. MÉDIA, NYILVÁNOSSÁG, RETORIKA.

A tankönyv elején található Ismétlés lecke az előző év anyagához kapcsolódó ismeretek infografikák segítségével történő felidézését, rendszerezését szolgálja. A tankönyv végén található retorikai szöveggyűjtemény a retorikai ismeretek elmélyítésében, gyakorlásában nyújt segítséget. A tankönyv leckéi egy-egy nagyobb témakört tárgyalnak.
- A 12. évfolyam magyar nyelvi és kommunikációs anyagát a következő fejezetek dolgozzák fel:
 - I. A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE;
 - II. NYELV ÉS TÁRSADALOM;
 - III. KÉSZÜLÜNK AZ ÉRETTSÉGIRE!.
- A tankönyv elején található Ismétlés lecke az előző év anyagához kapcsolódó ismeretek infografikák segítségével történő felidézését, rendszerezését szolgálja. A tankönyv leckéi egy-egy nagyobb témakört tárgyalnak.
- A tankönyvek az ismeretek rendszerezését, tanulását segítő infografikák, valamint a vizualitást és a tanultak alkalmazását összekapcsoló gyakorlatok révén reflektálunk vizuális igényeire.

- A tankönyvek a hagyományos kérdéskultúrát megújítva gyakorlataikban előtérbe helyezik a problémamegoldó készség fejlesztését. A diákok változatos, saját tapasztalataikat is aktivizáló gyakorlatok révén fedezhetik fel a nyelv mindennapi életünkben betöltött szerepét és sokszínűségét.
- A sorozatban kiemelt hangsúlyt kap a szövegértési képesség rendszeres fejlesztése:
 - ezt segítik a leckék végén található Gyakorlás rovat feladatai,
 - valamint a munkafüzetben található szöveggyűjtemény.
- A tankönyvek gyakorlatai a mindennapokban előforduló, gyakorlati szövegeket és a tantárgyi koncentrációt segítő irodalmi és tudományos érdekességeket bemutató szövegeket tartalmaznak, amelyek még inkább hozzásegítik a diákokat ahhoz, hogy megfigyeljék a hétköznapi élet kommunikációs jelenségeit és alkalmazzák a nyelvi szztenderd mintáit.
- A feladatokat három szinten differenciáltuk, ezeket a feladatok sorszáma mellett található nyilak színével jelöltük. A differenciálás szintjei a Bloom-féle taxonómia alapján a következők:
 - fehér nyíl: ismeret;
 - lila nyíl: megértés, alkalmazás;
 - sötétlila nyíl: analízis, szintézis, értékelés.
- A fejezetek végén szereplő összefoglalások lehetőséget nyújtanak a legfontosabb ismeretek átismétlésére, a hozzájuk kapcsolódó feladatok pedig alkalmat teremtenek arra, hogy a diákok különféle típusú tanulásmódszertani gyakorlatokat is megismerhessenek.
- A kötetek végén a kutatómunkához ajánlott honlapok gyűjteménye, valamint a fogalmakat tematikusan összekapcsoló Nyelvi és kommunikációs enciklopédia található.

A tanári munkát az Okosportál digitális anyagai, letölthető tanmenetei, feladatai segítik.

A Magyar nyelv 11. tankönyv felépítése

A fejlesztési célok áttekintése közben kiemeltünk olyan gyakorlatokat, megoldásokat, amelyek e célok elérését támogatják. Most ismerkedjünk meg először a 11. osztályos tanulók számára készített tankönyvvel!

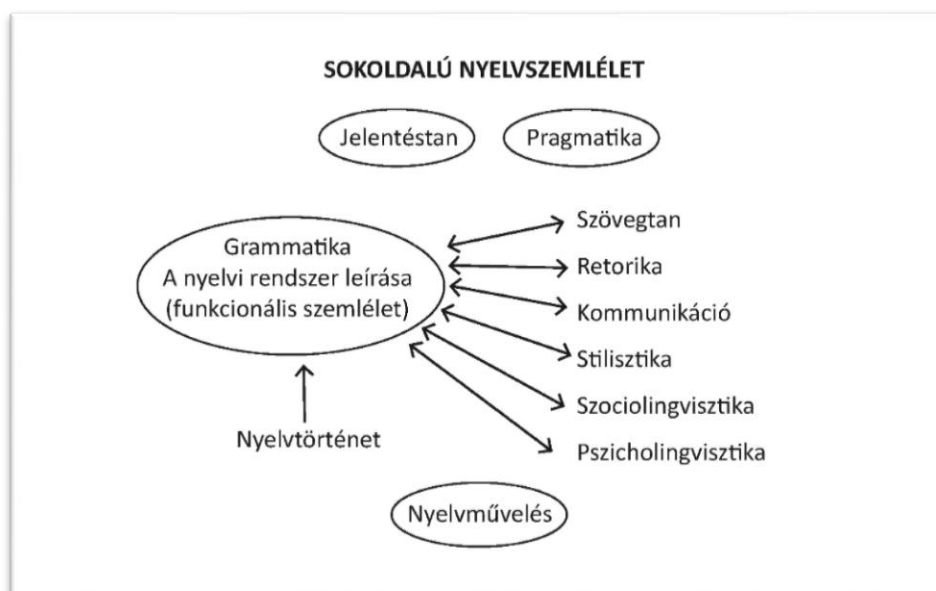
A tankönyv alapvetően arra támaszkodik, hogy a tanulók a 9–10. osztályban már megismerték az anyanyelvet mint jelrendszert, megismerkedtek a nyelvi jelekkel, más jelrendszerekkel, a leíró grammatikával és a szövegtannal, ismételték, bővítették, aktivizálták a helyesírásról tanultakat. Birtokában vannak a metanyelvi használatnak, azaz képesek

gondolataikat a nyelvről megfogalmazni. Volt szó a tömegkommunikációról, a tömegkommunikációs műfajokról, a stílusrétegekhez kötődő szövegtípusokról. Vagyis hangsúlyosan megjelent, milyen beszédhelyzetekben, milyen megnyilatkozásokat hozunk létre, a nyelvi rendszerről való elméleti tudásunkat hogyan tudjuk kamatoztatni a gyakorlatban. Így a tanulók több szempont alapján tanulmányozták már a nyelvet. A Nemzeti alaptanterv szerint a tanár szabad választása, hogy milyen sorrendben, hogyan tárgyalja a 9–10. osztály témáit. Ezt ugyanígy megteheti a 11–12. évfolyamos témák kapcsán is. Mégis ajánljuk a tankönyvek által sugallt tananyag-felépítést, hiszen a tanulók kognitív képességeitől függően az általános iskolában vett tudásra támaszkodva egyfajta ismétlő és egyben új ismeretet adó elsajátítást tesz lehetővé.

Ha egyoldalúan csak kommunikációt vagy csak helyesírást oktatunk, kizárjuk annak lehetőségét, hogy a tanulók megérezzék, anyanyelvi tudásuk fejleszthető, gondolkodásuk ezáltal differenciálódik.

A cél az, amelyet a tizenegyedikes és tizenkettedikes tankönyvek is kitűznek maguk elé, hogy kialakuljon az a sokoldalú nyelvszemlélet, amely erősíti az egyén identitástudatát, lehetővé teszi érvényesülését a társadalomban. Azaz a tanuló legyen képes minden kommunikációs helyzet nyelvi lefedésére, értelmezzen sikeresen irodalmi és nem irodalmi szövegeket. Sajátítsa el könnyebben az idegen nyelveket, és készüljön fel az élethosszig tartó tanulásra, legyenek meg ehhez a megfelelő stratégiái.

Lehet, hogy a tananyag teljesítésének bővületében ezekről a fontos mozzanatokról nem szoktunk gondolkodni, pedig az anyanyelvi órán minden lehetőséget megteremthetünk tanításukhoz, gyakorlásukhoz, bevésésükhöz.

Ennek a sokoldalú nyelvszemléletnek a kialakítása lenne a cél, amelyet a magyartanár az anyanyelvi órákon rendszeres, tervezett munkával megvalósíthat.

A tizenegyedikes tankönyv lehetővé teszi annak a tudáshálónak a bővítését, amelyet a 9–10. évfolyamon megalapoztunk. A tizenegyedik évfolyamon már nagyon fontos, hogy a tanulók tisztában legyenek saját kognitív hálójuk fejlesztésével, képessé váljanak az új ismereteket a már meglévő tudással társítani.

Mindezt segíti a tizenegyedikes *Magyar nyelv* könyv és a hozzá kapcsolódó munkafüzet felépítése, hiszen az első fejezetben általánosítva kell gondolkodnunk az emberi nyelvről, a nyelvtípusokról, a nyelvi identitás mibenlétéről.

Nagyon fontos – bár nem ad teljes képet – a jelnyelvekről szóló lecke, hiszen általában a jelekről tanultakat a valós élet tapasztalataival szembesíthetjük, a fogatékkaal élők világára irányítva a figyelmet fejleszthetjük tanulóink szociális érzékenységét, empátiáját.

A második fejezet középpontjában a pragmatikai ismeretek állnak. A tanulóknak tudatosulnia kell, hogy a kimondott szavakkal mit érhetünk el, hogyan „tanulható” a mindennapi beszédhelyzetek megoldása, a 10. osztályos stilisztikai ismeretek hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban. Azt is fel kell ismerniük, hogy a „nyelvi viselkedés” hogyan függ össze az udvariassági szabályokkal, a szociokulturális tudás mennyire meghatározhatja az egyén társadalmi elfogadottságát vagy éppen elutasíthatóságát.

A harmadik fejezet egyrészt a médiafogyasztással mint kommunikációs helyzettel foglalkozik, és miután a tanulók nagyon sok időt töltenek a média világában, fontos, hogy tisztában legyenek annak hatásmechanizmusával.

Ide kapcsolódik a nyilvános megszólalás, a retorika témája, amely tulajdonképpen mindenfajta szövegalkotás alapja, a hangzó beszéd, a nem nyelvi kifejezőeszközök tudatos használata, egyszóval az a felismerés, hogy a nyilvános megszólalás technikái is elsajátíthatók.

A tanári munka segítségével az érdeklődés a tankönyv és a vonatkozó munkafüzeti egységek feldolgozása párhuzamosan történik. A feldolgozási sorrendet ötletadónak szánjuk, segíteni akarjuk egy lehetséges óraterv elkészítését. Ugyanezt szolgálja, hogy a feladatok megoldásakor gyakran utalunk a sikeres megvalósítást elősegítő tevékenységi formákra.

Természetesen ez nem befolyásolhatja a tanári szabadságot, csupán egy elképzelhető, de nem kötelező megoldást sugall. A fontosabb gyakorlatok megoldása megtalálható a kézikönyvben, ezzel is a tanári munkát, a felkészülést támogatjuk.

Ismétlés

A tizenegyedikes könyv ismétlő fejezete a szövegről tanultakat állítja a középpontba. A kommunikációs modell ábrájában megjelenik a kölcsönösségre, a dinamikára utalás, a visszacsatolás; egy kicsit a funkcionalitás felé mozdult el a jacobsoni modell.

A szöveg mint nyelvi egység a három kulcsszóhoz (koherencia, kohézió, konnexió) kapcsolódik. A felsorolt szövegtípusokhoz, melyeknek besorolása különböző szempontok

(színterek, irányultság, mód, funkció) szerint történt, érdemes konkrét szövegalkotási feladatot adni, témákat kijelölni.

Fontos, hogy az ismételtsben hangsúlyozzuk, mit jelent a közlésfolyamat, hiszen a továbbiakban erre fogunk támaszkodni; a pragmatikai szemlélet alakításához szükségünk van a közlésfolyamat dinamikus modelljére.

- A tankönyv 8. oldal 3. feladata a több szövegmondatból felépülő szöveg jelentésszintű és grammatikai kapcsolóelemeire kérdez rá. A szöveg három mondat-egészből épül fel. (A szövegtanban nem tagmondatok, hanem a szövegmondatok kapcsolódását vizsgáljuk!)

Jentésszintű kapcsolóelemek: 1. *fájdalomérzetet* 2. *fájdalomingerületek* 3. *fájdalomérzet* 2. *asztrociták* 3. *apró.... sejtek*

nyelvtani kapcsolóelem: 3. *ezek*

- A tankönyv 9. oldal 4. feladata a szöveggel kapcsolatos legfontosabb fogalmakat ismétli. Készíthetünk belőlük papíralapú vagy az aktív táblán rendezhető fogalomkártyákat.

bennfoglalás – nyelvileg nem kifejtett, rejtett jelentés (implikáció)

szövegvilág – minden nyelvi és nem nyelvi tényező, amely a szövegértelem létrehozásában szerepet kap (beszédhelyzet, nyelvi és nem nyelvi kód, résztvevők, kapcsolatuk, nézőpont, idő- és térviszonyok, deixis/utalás)

kontextus – értelmi tartomány, a beszédhelyzet és a világról való tudás kölcsönhatásában jön létre, amikor szöveget alkotunk vagy értelmezünk

fogalmi sémák – a fogalmak a tudás alapegységei, tudáskeretekbe, forgatókönyvekbe rendeződnek a beszélő/hallgató tudatában, a beszédhelyzetben mintaként működnek

tudáskeret – egy központi fogalom köré rendeződő tudáselemek készlete, a nyelvi megformálás feltétele

forgatókönyv – sztenderdizált eseménysor, amely az adott beszédhelyzetben aktualizálódik

nézőpont – a szövegvilág fontos összetevője, ahonnan a beszélő a világot szemléli

intertextualitás – szövegek „párbeszéde”, az adott szövegértelmet befolyásoló más szövegek bennfoglalása

(Forrás: Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv szövegtana. NTK. Bp., 2001 alapján)

- A tankönyv 9. oldal 5. feladata a tudáskeret és a forgatókönyv fogalmának ismételtséhez nyújt gyakorlatot. Osztott csoportos pármunkában dolgozhatunk.

- Például: **UTAZÁS** – út, közlekedési eszközök, megy, jegy, vásárol, térkép, élmény stb. (tudáskeret)

Megtervez/ megbeszél/ szállást foglal/ jegyet vált stb. (forгатókönyv)

- A tankönyv 9. oldal 6. feladatához válasszunk elemzendő szöveget! Például a munkafüzet szöveggyűjteményéből a 61. oldal *Ínycsiklandó nevek* (Mannhardt András) című szövegét elemezhetjük a megadott szempontok alapján. A tételmondat: *Nomen est omen – a név végzet.* Így kapcsolódhatunk az előző feladathoz is, mit jelent a tudáskeret, a bennfoglalás.

Egy tudományos ismeretterjesztő szövegről van szó, célja bemutatni, hogyan hat az emberek választására az ételek elnevezése.

Bár a hagyományos bevezetés, tárgyalás, kifejtés, befejezés fogalmak nem azonosíthatók teljesen a makroszerkezeti egységek fogalmával, de a középiskolában támaszkodhatunk erre, hiszen a makroszerkezetet építő szövegvilág elemei (tér-, időviszonyok, nézőpont, szövegfókusz stb.) a hagyományos retorikus felosztás megfelelő helyein jelennek meg. A vizsgált szövegben: *a bevezetésben* az étterem, az ételnevek választása mint a vizsgálat tárgya, az emberekre tett hatás jelenik meg. *A tárgyalásban* Nicolas Guéguen és Céline Jacob kísérletének megtervezése mint új információ áll a középpontban, majd *a kifejtés* a lélektani hatást keltő névadás (a hagyományra mint időtényezőre és a hazafiságra mint a térhez kötött tényezőre utalás) gyakoriságot növelő hatását mutatja be. A befejezésben ismét a térre történik utalás, ugyanis a helyszín olyan vendéglő volt, ahol valószínűleg nem fordulnak elő törzsvendégek. Megvizsgálhatjuk, milyen bekezdésekre bomlik a szöveg, bár a bekezdés valójában a makro- és a mikroszerkezeti egység határán áll. A szöveg mikroszerkezetét tulajdonképpen a személybeli jelölések, névmások hozzák létre.

Az egyes bekezdések kapcsolódnak a makroszinthez, ugyanakkor a bekezdés két vagy több tartalmilag/logikailag/ grammatikailag szorosabban kapcsolódó mondatból állhat. A legfontosabb állítást hordozó mondat a bekezdés tételmondata.

Az első bekezdés tételmondata az egész szöveg fókuszmondata is: *Nomen....*

A második bekezdés tételmondata: *A vizsgált időszak alatt...*

A harmadik bekezdés tételmondata: *Összesen 1838 vendég...*

A negyedik bekezdés tételmondata: *Lényeges körülmény...*

A feladatot természetesen úgy is megoldhatjuk, ha egy kijelölt vagy szabadon választott témához, meghatározott beszédhelyzethez íratunk nyolc-tíz mondatos szöveget.

- A stilsztika ismételésekor a tankönyv 9. oldal 1. feladata a fogalmakat gyűjti össze.
stílus – válogatás és elrendezés eredménye;
stílusréteg vagy stílustípus – tipikus kommunikációs helyzetekre épül;
stíluselem – egy adott szövegben bármilyen nyelvi elem válhat stíluselemmé;
állandósult stílusérték – a szójelentés részévé vált hangulati többlet, konnotatív jelentés, a szótárak a stílusminősítéssel jelzik használati értékét;
alkalmi stílusérték – szövegben elnyert konnotatív jelentés;
stílusárnyalat – a stílusrétegeket átszövő hangnem (meghatározó: a beszélő/ a hallgató viszonya, a beszélő viszonyulása a témához, nyelvi igényessége, időbeliség)
- A tankönyv 9. oldal 2., 10. oldal 3. feladat a stílusrétegekről tanultakat ismételteti. Három csoportot alkotva osztott csoportos pármunkában dolgozhatunk. Az I. csoport párpai egy-egy minden jellemzőt magába foglaló dialógust készíthetnek, a II. csoport a tudományos stílusréteg jellemzőit gyűjti a 3. feladat szövege alapján: adatok (például 20–60%), szakszavak (például populáció, globálisan veszélyeztetett faj stb.), jól szerkesztett mondatok. A másik szöveg a hivatalos stílusrétegbe tartozik. Jellemzők: szókinccs (például postaláda helyett levélgyűjtő szekrény, levél helyett levélküldemény stb.), „terpeszkedő” kifejezés (például levélgyűjtő szekrény útján – bedobva; kézbesítésre kerül – kézbesítik; elhelyezésre kerül – bedob), bonyolult mondat szerkesztés.
- Az irodalmi stílusról tanultak felidrléséhez a 10. oldal 4. feladatában található két versrészletet vizsgáljuk meg közös vagy egyéni feladatként.

Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*

hasonlatsor – „mint hajdanába...”; „mint az anyám paplanja...”; „mint a vízfesték...”

metaforasor/ megszemélyesítés – a csillagok lélegző lelke; „nézték Hannibál hadát”; „s most néznek engem”

szinesztézia – „csöndesen ragyog”

Az elrendezésben a hasonlatsort anaforikusan a mint kötőszó vezeti be, párhuzamos mondat szerkesztésre épül.

Tersánszky Józsi Jenő: *Éji nóta*

megszemélyesítés – „fürdik az éjjel”, „kedvesét várja”, „piperézi magát”, „tükrében megnézi”, „kedvesét...megigézi”

hasonlat – „fürdik az éjjel, / Mint hiú hölgyek”

metafora – „csillagékszer”, „alvó vizek tükre”, „köd ... cicomája”

A legfontosabb alakzat: részletezés és költői kérdések.

I. Ember és nyelv

Cél

A nyelvről mint rendszerről elsajátított ismeretek után egy másik, elvontabb, nehezebben megközelíthető aspektusból, a nyelv és gondolkodás viszonyának vizsgálata felől közelítve váljon érthetővé a tanulók számára, hogy a nyelv nem pusztán eszköz, hanem az emberi létforma közege, elválaszthatatlan a gondolkodástól. Így megváltozhat a nyelvszemlélet. Fontos az is, hogy az emberi gondolkodás univerzális voltának felismerése mellett a tanulók ismerjék fel, hogyan befolyásolja a világ szemléletét a földrajzi helyzet, a történelmi hagyomány stb.

A különböző nyelvtípusok megismerése, az, hogy milyen módon fejezzük ki gondolatainkat, segíti a tanulókat az idegen nyelvek elsajátításában, a tudatos kontrasztív szemlélet kialakításában.

A jelnyelvek mint a nyelvhez kapcsolódó kommunikációs eszközök bemutatásával a tanulók empátiás képességeit fejlesztjük. A diák megértheti, mit jelent fogyatékkal élni, és milyen szerepet játszik ebben az esetben a társadalmi elfogadás, a kapcsolatteremtés azok számára, akik a hangzó vagy az írott szöveget nem tudják érzékelni.

Előzetes ismeretek

A tanulók birtokában vannak a közlésfolyamatról tanultaknak, az előző fejezetben át is ismételték a **funkcionálisan** meghatározott **kommunikációs modellt**. Feleleveníthetjük a **nonverbális kommunikáció** eszközeit is.

Mindenképpen fel kell idéznünk a **nyelvi jelekről** és a **jelentésről** tanultakat, így tudjuk megmutatni, hogy a különböző nyelvekben hogyan tudjuk megnevezni a világ jelenségeit.

A gyakorlatok megoldásához és a saját nyelvélmény megfogalmazásához idézzük fel a **stílusrétegekről** és a **nyelvváltozatokról** tanultakat!

A magyar nyelv agglutináló voltát akkor tudjuk megérteni, ha tisztában vagyunk a **szófajok alaki viselkedésével**, a **morfémakapcsolódás szabályaival**.

1. lecke: Nyelv – ember – kommunikáció

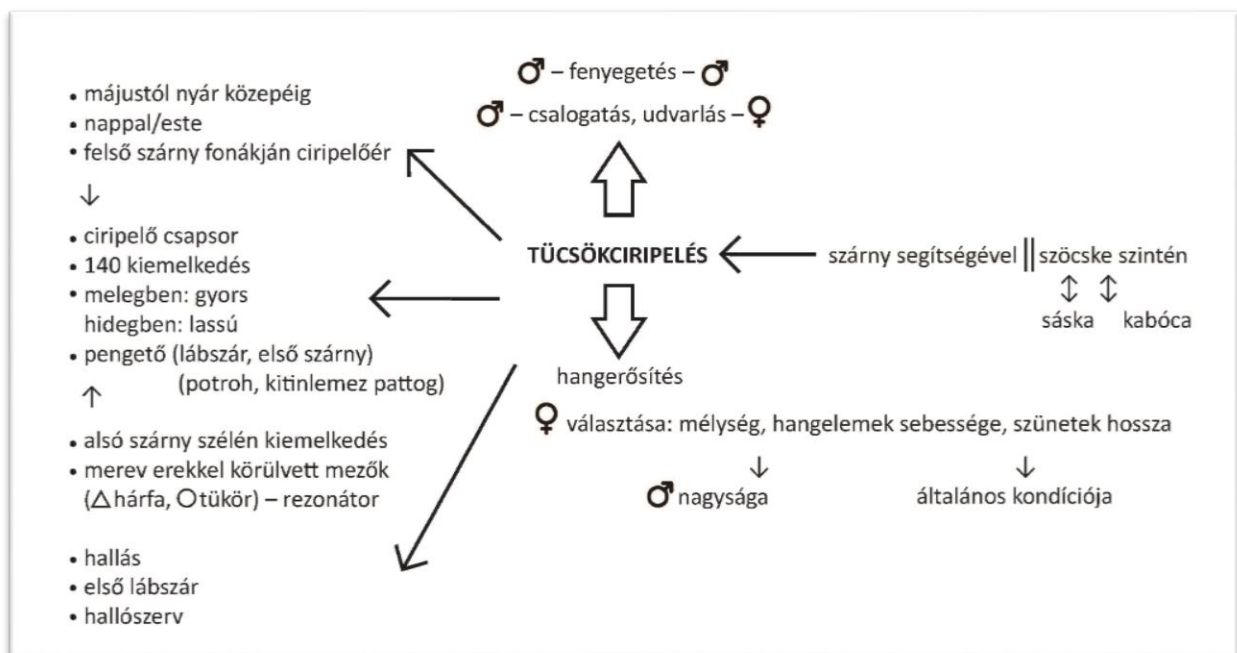
A kommunikációról tanultakat kiegészítjük az emberi és az állatok közötti kommunikáció összevetésével. Értelmezzük a tankönyv 14. oldalán lévő ábrát! Mondjunk példákat saját tapasztalatainkból!

- A tankönyv 15. oldal 1. feladatát hat csoportban dolgozva rövid idő alatt megoldathatjuk okostelefonok segítségével. *a madarak éneke – a párzási időszakban a hím a területet védelmezi és énekével a nőtényt hívogatja; a méhek tánca – a táplálkozásra és az odavezető útra vonatkozik; a medvék fába karmolása – terület megjelölése, ha nagyobb medve jön, magasabban karmol, a kisebb távozik; a békák*

brekegése – hívójelzés a szaporodási időszakban; a palackorrú delfinek egyedi füttyjelei – a víz alatt egyedi variációkat kibocsátva azonosítják egymást (ultrahang);

- *a fehérbarkójú cerkófok vészkiáltása – háromféle, attól függően, hogy kígyó, ragadozó madár vagy leopárd közeledik. Az ábrák alapján összefoglalhatjuk, értelmezhetjük a fenti példákat.*

A tankönyv 13. oldalának *Nyelv és élet* szövege a tücskök kommunikációjáról szól. Csoportmunkában elkészíttethetjük a szöveg gondolattérképeit, majd a prezentációban összehasonlíthatjuk őket.

- Ide kapcsolhatjuk a munkafüzet 4. oldal 1. feladatát, amelyhez szövegértőfeladat tartozik. 1. *Állati kommunikáció – emberi nyelv*; 2. *könyvben* 3. *legfeljebb* 4. *van olyan eset*.
- Az emberi kommunikáció megfigyelését járják körül a következő feladatok: munkafüzet 4. oldal 2. feladat – *kosárlabda, ló megállítása, torna*
- A munkafüzet 5. oldal 3. és 6. feladata a nonverbális kommunikációt állítja a középpontba – írathatunk hozzájuk pármunkában dialógusokat megfelelő beszédhelyzetekkel.
- A munkafüzet 5. oldal 4. feladata arra példa, hogy az emberi nyelv a konkrét irány vagy befejezettség kifejezésétől új jelentés kialakításáig juthat el, azaz az elvonatkoztatás képessége jellemző vonása az emberi kommunikációnak.

lenyúl – ellop; megvezet – becsap; bekeményít – szigorít; bepánikol – megrémül; rákattan – lelkesedik vmiért; kifocizza (az ablakot) – kitöri.

- A tankönyv 16. oldal 5. feladata a nyelvet beszélő ember felelősségére figyelmeztet, hiszen a nyelv minden pozitív hatásán túl a pusztítás lehetőségét is magában hordozza.
- A tankönyv 16. oldal 4. feladata a nyelv közösségteremtő erejére hívja fel a figyelmet. A családban használt kifejezések általában a gyermeknyelvi szavakhoz kötődnek. Jó alkalom, hogy a gyűjtéssel felidéztesük a közös élményeket.
- Ugyanígy közös megállapodáson alapszanak a rövidítések, hiszen az internetnyelv is közösségteremtő erő. Erre utaló feladat a munkafüzet 15. oldal 3. gyakorlata.

OMG – te jó isten; LOL – hangosan nevetni; THX – köszü

- A tankönyv 16. oldal 8. feladata a vázlatkészítést gyakoroltatja. Idézzük fel, milyen típusú vázlatokat lehet készíteni (kulcsszavas, tételmondatos, kérdésekből álló)!
 - A kutya agya és a hallott szavak – Andics Attila és az MTA-ELTE kutatócsoportjának kísérlete: 13 kutya MRI megfigyelése
 - A kutya az értelmes szavakat az agy bal féltekéjében dolgozza fel.
 - Az értelmetlen szavakat mindkét féltekében.
 - A kedves vagy a semleges hanghordozás az értelmezést nem befolyásolta.
 - Dicséretnek viszont kedvesen mondott értelmes szavakat fogja fel.

2. lecke: Nyelv és gondolkodás

Sok mindent tudunk már a nyelvről. A következőkben egy kicsit elvontabban, általában az emberi gondolkodás és a nyelv összefüggéseiről fogunk tanulni. A beszélő és a valóság viszonyáról gondolkodunk – vajon a nyelvi kifejezésekben hogyan jelenik meg a világ szemlélete? A feladatok azt tükrözik, hogy az ember a világgal alapvetően cselekvő és megismerő viszonyt alakít ki. Nyelv és gondolkodás egymástól elválaszthatatlan fogalmak, a világ megismerésében a különböző kultúrák univerzális jegyeket mutatnak, ugyanakkor a valóság bizonyos elemei más hangsúllyal, más módon érvényesülnek az egyes kultúrákban.

- A tankönyv 19. oldalán a *Nyelv és élet* szövegben egy olyan beszédhelyzetről van szó, ahol korlátozott a nyelvi kód, a valóság elemeiről való gondolkodás mégis lehetséges. A tanulók itt saját példákat gyűjthetnek.
- A tankönyv 19. oldalán a beszélő és a valóság viszonyát kifejező modalitásról van szó. Ismétlő feladat, de újra átgondolható, mit is rejt mindez a gondolkodás-nyelv-valóság viszonyban.

- A valóságselemek más-más kulturális értelmezéséhez kapcsolódhat a munkafüzet 7. oldal 1. feladata: az angolban a földrajzi/történelmi meghatározottság folytán az *öböl* és a *part* fogalmára jóval több szó alakult ki, mint a magyarban (például: *guelf, bay, bight, cove* – kis öböl, *horn* – tölcser alakú öböl; illetve: *strand, shore, coast, beach* stb.). A társaság és a társadalom esetében pedig angolul és németül is használható ugyanaz a szó (*society/ die Gesellschaft*), míg a magyarban megkülönböztetjük a privát és a közös szférát. A valószínűleg szláv eredetű *társ* szóból képzett *társaság* már a 14-15. században megjelent a mai jelentésében a Jókai-kódexben, viszont a *társadalom* szóképzés a *földrajzi egység lakói* jelentésben nyelvújítási szó (18-19. század), a társadalmi viszonyok változását jelöli.
- A munkafüzet 7. oldal 2. feladata kicsit humoros, talán a népek eltérő mentalitására utal: az angol és a német „megérdemli” a pénzt (*earn money, Geld verdienen*), a magyar viszont „keresi”.
- A világbeli viszonyok eltérő szemléletét mutatja a munkafüzet 7. oldal 4. feladata. A hopi indiánoknál nincs igeidő, nyelvtani kategória az idő kifejezésére, azaz nem a múlt, jelen, jövő alapján különböztetik meg az eseményeket, hanem a ténylegesen megtörtént vagy most történő események és az elképzelt események (ez vonatkozhat a múltra, a jelenre és a jövőre egyaránt) között tesznek különbséget. (A nyelv és a nyelvek. Szerk.: Kenesei István. Akadémiai Kiadó. Bp., 1995: 243–263.)
Oravecz Imre *A hopik könyve* című kötetének előszavában a világ egységes felfogásáról vall:

„...úgy látom, hogy a különbözőségek ellenére mind anyagi, mind szellemi tekintetben egységes a világ, és ez az egységesség bennünk ölt testet, bármely pontján élvezzük vagy szenvedjük is azt a megismételhetetlen, egyszeri és rövid földi valamit, aminek közönségesen és egyszerűen élet a neve.”

A költő a tényleges állításokat kijelentő módú alakokkal érzékelteti, ugyanakkor az elképzelt világ például a felszólító módú igealakokkal fejeződik ki:

A nemzetség erejéről

*Az agávéfonál erős,
a gyapotöv erős,
a bölénybőr bocskortalp erős,
az őzbél íjhúr erős,
a Józsue-fa erős,
a kojoti-farkas erős,
a férfikar erős, a kőház erős,*

Könyörgés esőért

*Nedvesség,
gyűlj össze az ég korsójában,
és légy pára,
pára,
gyűlj össze az ég korsójában,
és légy felhő,
felhő,*

*a gránitszikla erős,
de a legerősebb a nemzetség.*

*gyűlj össze az ég korsójában,
és légy vízcsepp,
vízcsepp,
gyűlj össze az ég korsójában,
és légy eső,
és gyere le a szomjazó földre,
és itasd meg a szomjazó földet,
hadd legyen magja a
napraforgónak,
hadd legyen szeme a babnak,
hadd legyen húsa a töknek,
hadd legyen csöve a kukoricának*

- A tankönyv 22. oldal *Gyakorlás* szövege lehet házi feladat, ugyanígy a munkafüzet 7. oldal 5. feladata. Az egyik szöveg a nyelvet mint közösséget összefogó erőt mutatja be, a másik pedig a nyelvi megformálás, társadalmi viselkedésformák párhuzamát taglalja.

3. lecke: Nyelvtípusok

Érdeemes tisztázni, hogy a nyelvek nyelvtípusokba sorolása nem értékskálát vagy fejlettséget jelöl. Ehhez a gondolathoz kapcsolódik a lecke *Nyelv és élet* olvasmánya a tankönyv 23. oldalán. Az előző leckében pontosan az egységes emberi gondolkodásról, ugyanakkor a kultúrafüggő világszemléletről beszéltünk.

- A tankönyv 24. oldalán lévő illusztrációk alapján áttekinthetjük a fő nyelvtípusokat. Elemezhetjük az illusztráció példamondatát.
- A tankönyv 23. oldal *Hogy is volt?* szövege alapján vizsgáljuk meg a nyelvi jellemzőket, majd csoportmunkában megoldhatjuk a tankönyv 25. oldal 1. feladatát.
- A tankönyv 25. oldal 5. gyakorlata segítségével megvizsgálhatjuk, hogy a nyelvek nem tiszta típusokat képviselnek.
- A tankönyv 25. oldal 4. feladat alapján projektmunkában feldogozhatjuk az osztályban tanult idegen nyelvek jellemzőit. A prezentációhoz kérjünk 4-5 diából álló bemutatót!
- A munkafüzet 15. oldal 5. gyakorlatában vizsgáljuk meg a szórendi hely szerepét a magyarban! (*alanyállítmányi viszony vagy jelzős szerkezet; a mondatfókusz kiemelése*)
- A tankönyv 26. oldal *Gyakorlás* szövegét osztott csoportos házi feladatnak adhatjuk érdeklődő osztályban.

4. lecke: Nyelvi identitás

A hovatartozás kérdésében kulcsfontosságú a nyelvi azonosságtudat. Fontos tisztázni, mit jelent a közösséghez tartozás.

- Készítsünk fűrtábrát közösen arról, kinek mit jelent a nyelvi hovatartozás! Az asszociációkat rögzítsük a táblán! Ezután a tankönyv 27. oldalán a *Hogy is volt?* szövege alapján készítsünk csoportmunkában csomagolópapírokra gondolattérképet a nyelvi identitás fogalmához! Vessük össze őket az előzőleg készített fűrtábránkkal!
- A tankönyv 27. oldal Márai-idézet magyarázatához tanári segítség szükséges, például milyen élethelyzetet tükröz a vers; a „gyöngy”, a „szív” a Kosztolányi által legszebbnek tartott 10 magyar szó között van stb. Elolvashatjuk és értelmezhetjük a vers teljes szövegét, akár csoportok szerint részekre bontva.
- A tankönyv 29. oldal 1. feladata Radnóti Miklós *Nem tudhatom...* című verséből idézi a nyelvi hovatartozás költői megfogalmazását. Radnóti számára a kulturális hovatartozás jelenti az önazonosságot. Így fogalmaz Naplójában:

„A szobám falán három »családi kép« van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik »nem bennfentes« látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem a közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: »a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« Igen — felelem ilyenkor —, Arany és Kazinczy. S valóban nagy- vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitét váltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoldáros Dávid király, Ésaías vagy Jézus, Máté vagy János stb., rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonom. Nem mondtam ezzel újat Neked, azt hiszem. Ezt így érzem, és ezen a »belső valóságon« nem változtathatnak törvények.

Zsidóságot sohasem tagadtam meg, »zsidó felekezetű« vagyok ma is (majd később megmagyarázom, miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek” (1942. május 17.)

Radnóti Miklós: *Napló* – részlet)

- A tankönyv 29. oldal 3. feladatában az Illyés-vers a nyelvet mint közösséget megtartó, történelmi erőt mutatja meg.
- A tudat átformálásának eszközeként jelenik meg a nyelv a tankönyv 29. oldal 6. feladatában. A b) rész kiadható projektmunkában is.

- A tankönyv 30. oldal *Gyakorlás* szövege a szűkebb környezethez tartozás jelentőségét mutatja be, azt, hogy milyen többletjelentést hordozhat a beszélő számára a nyelvjárás, a tájszavak.
- Házi feladatként adhatjuk a munkafüzet 10. oldal 4. feladatát. Az *Új magyar tájszótár* mellett a diákok az interneten is utánanézhetnek a szavak jelentéseinek. Feladhatjuk úgy is a feladatot, hogy a csoport egy része a könyvtárban néz utána, a többiek pedig az interneten próbálják megtalálni a szavak jelentését. A kutatás eredményeit pedig közösen megbeszélhetjük az órán. Mindenre sikerül vajon az interneten választ találni?

Például:

búcsú – bűnök megbocsátása / kapcsolódhat a templom védőszentjének ünnepéhez,
borcs – céklaleves, geluska – töltött káposzta, kozonák – moldvai ünnepi kalács,
visináta – meggylikőr, cinka – fiatal lánygyermek

5. lecke: Jelnyelvek

A fókuszban a fogyatékkal élők kommunikációs eszközeivel való megismerkedés áll. A toleranciára nevelés, a szociális kompetencia fejlesztése jelenik meg másik, a nyelvet felidéző/helyettesítő jelrendszerek felvázolásával.

- A munkafüzet 13. oldal 6. feladatát megoldva olyan szituációkat értelmezhetünk, ahol a körülmények miatt különböző jelekkel kell kommunikálni. Próbáljuk megfogalmaztatni, milyen utasításokat és hogyan közvetíthetnek a résztvevők, például mindegyikben fontos az irányok jelölése a térben.
- Idézzük fel fürtábrán, hogy a vizualitás hogyan segíti a kommunikációt! A tankönyv a jelnyelvek közül a siketek jelelésére koncentrál, a 31. oldal *Hogy is volt?* részben található szövegével ezt készíti elő. Olvassuk el közösen a szöveget, és egészítsük ki az ábránkat.
- Tanulmányozzuk a tankönyv 32. oldal jelnyelvi ábráját, majd oldjuk meg a 33. oldal 3. feladatát. Az ábra értelmezéséből az derül ki, hogy a nonverbális jelek és a szupraszegmentális eszközök (a nyelv zenei eszközei) jóval nagyobb szerepet játszanak a kommunikációban. Ez a kutatási eredmény kételyeket vet föl, mivel a szupraszegmentális eszközök a verbalitáshoz kapcsolódnak, a hangzó szöveg elsősorban a közvetlen, személyközi kommunikációt jellemzi, amely csak egy szegmentje a kommunikációs szituációknak. Mindenesetre mind a látás-, mind a hallássérültek számára elvész a jelentésteremtés ilyenfajta teljessége.
- A tankönyv 33. oldal 4. feladata a tanulók empátiáját fejlesztheti. Kiegészíthetjük a szituációt olyan feladattal, hogy egy tárgyat tapintás segítségével kell leírni.

- A tankönyv a siketek jelnyelvét állítja a középpontba. Olvassuk el és értelmezzük a 33. oldal 5. feladatát. A PC itt nem 'számítógép' jelentésben szerepel, hanem a 'politikailag korrekt' jelentés nyelvészetre vonatkoztatott változatában: az eufémizmus speciális fajtája, amely a kisebbségekkel, így a fogyatékkal élőkkel is kapcsolatos megnevezéseket igyekszik semlegessé tenni. Bővebben: Péli Péter: Kínos nyelvi korrektség, www.nyest.hu

A kampány megtervezése projektfeladatként adható.

- Fontos, hogy beszéljünk a tankönyv 33. oldal 7. gyakorlatáról, mert a tanulók nem is gondolnak arra, hogy a koncerteken, diszkókban ők maguk is halláskárosodásnak vannak kitéve.
- Tankönyv 33. oldal 7. feladat: fej melletti élénk kézrázogatás.
- Tankönyv 33. oldal 8. feladat: Helen Keller amerikai író nő egy betegség következtében siket és vak, mégis megtanult kommunikálni, főiskolai diplomát szerzett. További információk Helen Keller életéről pl. Helen Keller Wikipédia-szócikk, Fiala Borcsa: Helen Keller története – kitörés egy sötét világból, a wmn.hu oldalon)
Gyűjtsünk pármunkában további adatokat Nick Vujicicről.
- Oldjuk meg a munkafüzet 12. oldal 2. feladatát.

Lezárásképpen megoldhatjuk a *Gyakorlás* szövegértő feladatait a tankönyv 34. oldalán. Az első újság címe: Siketnémák Közlönye (1892.); 1760 – oralista (szájról olvasó) módszerrel való oktatás – Skócia, 1782 – jelnyelvi rendszer (Franciaország).

II. Beszédhelyzetek

Cél

Ennek a fejezetnek tankönyvben való megjelenése új nyelvszemlélet kialakítását jelzi a középiskolában. A pragmatikai ismeretek önálló megjelenítése lehetővé teszi, hogy a tanulók számára legfontosabb tudást, a különböző beszédhelyzetek felismerését, azok nyelvi megoldásait hangsúlyozottan tudatossá tegye, vagyis a tanulók tudatos nyelvhasználóvá váljanak.

Milyen pragmatikai ismeretekkel kell rendelkeznie a tanárnak ahhoz, hogy ezt a kérdést fel tudja dolgozni a tanulókkal? A pragmatika különböző szempontú meghatározásai alapján azt lehet mondani, hogy középpontba került a nyelvet beszélő ember, a kontextuális jelentés, vagyis az, milyen viszony van a nyelvi forma és használata között. Nagyon fontos, hogy a tanulók fel tudják ismerni a beszédhelyzet meghatározottságát, a beszélő/hallgató viszony minőségét. A fejezet a legfontosabb pragmatikai kérdéseket járja körül.

Előzetes ismeretek

A tanulók előzetes ismereteiből feleleveníthetjük a **kommunikációs modellről** tanultakat (beszédhelyzet, beszélő, hallgató, üzenet, kód, valóságismeret), hangsúlyozva, hogy a modell nem statikus, hanem felcserélődő szerepeket jelent, a középpontba a funkcionalitás kerül. A tanár a kognitív folyamatokra támaszkodva a tanulók előzetes gyakorlati tudását beépíti a tanítási folyamatba, ugyanakkor tudatosítja a megfelelő nyelvi eszközök használatát.

A **szövegtani fogalmak** közül felidézzük, milyen alapfogalmakkal határoztuk meg ezt a nyelvi egységet (kohézió, konnexió, koherencia), milyen nyelvi egység értelmezhető szöveggént.

A **stilisztikai ismeretek** közül átgondoljuk a stílustípusokról (stílusrétegekről) tanultakat, a tipikus kommunikációs helyzetekre épülő nyelvhasználati módokat. A tanár a kognitív folyamatokra figyelve a tanulók előzetes, gyakorlati tudását beépíti a tanítási folyamatba, és ennek segítségével tudatosítja a nyelvi eszközhasználatot, a jellemző szövegtípusok létrehozását.

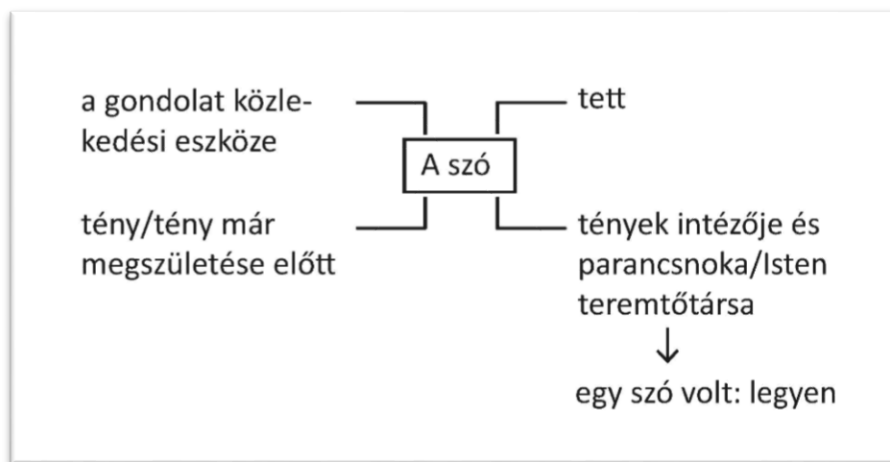
Mindenképpen foglalkoznunk kell a **szójelentés/szövegjelentés** kérdésével. A tanulócsoport felkészültségétől, érdeklődésétől függően akár kissé egyszerűsítve is ismételjük át a jelentés fogalmát (a nyelvi jel használati értéke, amit a hangalakkal a valóságból meg tudunk nevezni). Meg kell mutatnunk a szó alapjelentéséhez (denotatív jelentés) állandóan vagy a szövegben elnyerhetően kapcsolódó (konnotatív) jelentést. Csak ezután ismételjük át a szó hangalakjának és jelentésének fő viszonyait (egyjelentésű, többjelentésű, azonos alakú szavak, rokonértelműség, hasonló hangzású szavak).

Szorosan összefügg mindezzel az **egynyelvű szótárhasználat** kérdése. Természetesen hozhatunk mintaszócikkeket, nyomtatott szótárakkal dolgozhatunk csoportmunkában, de mindenképpen érdemes bemutatni Eöry Vilma interneten elérhető *Értelmező szótár + -át*, illetve a tanulónak készített változatát: *Értelmező szótár diákoknak*. Ezzel nemcsak a jelentések közötti eligazodást, a nyelvészeti ismeretek gazdagodását, hanem az önálló tanulás kompetenciáját is fejleszthetjük, megbízható forrást adva a tanulók kezébe. Kitérhetünk az internetes források megbízhatóságának kérdésére is. Kitekinthetünk az idegen nyelvi szövegek felé is, hogyan határozza meg a szöveg, melyik jelentést válasszuk. A szótár használata előtt nézzük meg / ismételjük át, hogyan épül fel egy szócikk!

A pragmatikában konkrét szövegeket értelmezünk és alkotunk. A **szövegértés és szövegalkotás** kompetencia fejlesztése folyamatosan jelenlévő feladat.

Ehhez fel kell elevenítenünk/állandóan szinten kell tartanunk a **leíró grammatikai** ismereteket is, amelyek képessé tesznek a nyelvről való beszédre, a tudatosítás eszköztárát adva. A jelentéshez kapcsolódva a **szófajiság** kérdése, a teljes és járulékos jelentés, a magyar nyelvben a **szóelemek** jelentésértelmezése, a **névmás** szerepe a szövegalkotásban olyan fogalmak, amelyekkel a pragmatikai ismeretekről való beszédet megalapozhatjuk.

Javasoljuk, hogy közösen értelmezzük a fejezetet bevezető Szabó Lőrinc-szöveget.
Ábrázoljuk fűrtábrán!

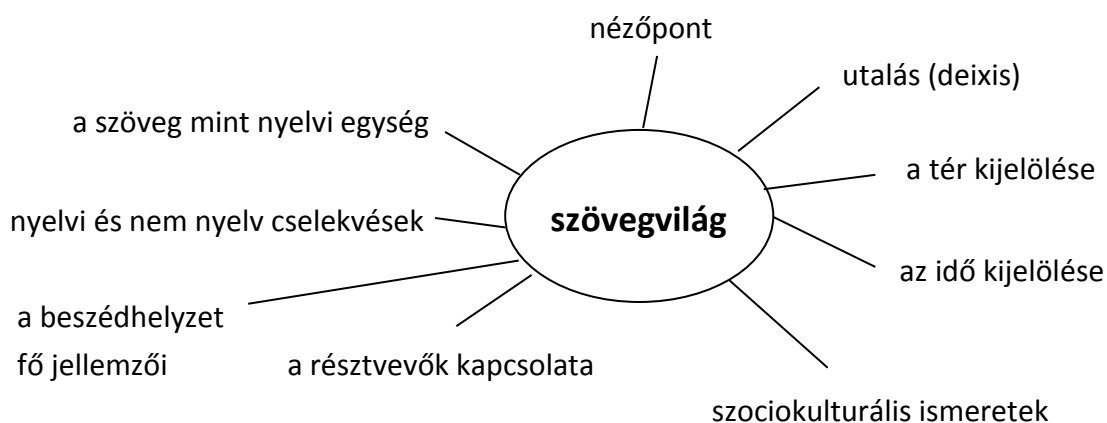
Értelmezzük az egyes szóképeket három-négy mondatban! (A feladat kiadható csoportmunkában.)

6. lecke: Nyelv és cselekvés

A tankönyv 39. oldalán lévő kép alapján készítsenek a tanulók 3 × 6-8 mondatos dialógusokat:

- hideg van
- másik jelentéssel, más beszédhelyzetben: például szerelő hívása/állatkerti kifutó szemlélése/az ajtó bezárása

Javasoljuk az osztott csoportos pármunkát, a feladat konkrét beszédhelyzetekhez kötését.
Hogy is volt? A szövegről tanultak gondolattérképpé alakítása példákkal kooperatív csoportszervezéssel

A gondolattérkép készítésével a szövegről, a stílusrétegekről tanultakat át lehet ismételni.

A beszédaktus-elmélet

- Bevezető feladatként a munkafüzet 14. oldal 1. feladatát oldhatjuk meg:

Juhász Gyula: *Szavak*

A vers (Searle felfogása alapján) befolyásoló kérésekre (pl. békít), érzelmeket kifejező megnyilatkozásokra (dalolnak), a világ dolgait megváltoztató (ölnek) megnyilatkozásokra utal.

A feladat az illokúciós aktusra vonatkozik, mint a kommunikációs folyamat alapegységére.

Javasoljuk, hogy készítsen a tanár szókétyákat (például a szó: békít, a szó: lázít), és pármunkában alkossanak a tanulók megfelelő párbeszédet. Ezeket rögzítsék a füzetükben.

- A tankönyv 14. oldal 2. feladat a táblázat első oszlopában a nyelvileg megformált megnyilatkozást, a másodikban a beszédshándék leírását, a harmadikban pedig az elért hatás leírását találjuk.

Érdemes lenne a stílusréteget meghatározva beszédhelyzethez és szövegtípushoz kötni a megnyilatkozásokat.

- A tankönyv 40–41. oldalán szereplő fogalmak (a beszédaktus, a beszédshándékok típusai, a sikeres kommunikáció) tanári magyarázatával összefoglalhatjuk az anyanyelvi ismeretek segítségével megoldott feladatokat.

Az ábrán bemutatott illokúciós aktus példái alapján elemezzük a megnyilatkozás megformálását, a beszédshándék kifejezését. Fogalmazzuk meg, hogyan érhető el a kívánt hatás.

- A tankönyv 42. oldal 1. feladata pármunkában oldható meg. A saját párbeszédben kell jelölni a lokúció (nyelvi megformálás)/illokúció (beszédshándék)/perlokúció (elért hatás) aktusait.
- A tankönyv 42. oldal 2. feladat képe alapján szerepkártyák készíthetők, amelyeken rögzíthetjük, milyen beszédshándékot jelenítsen meg egy-egy szereplő (például a boldog ünnepe, az őszintén együttérző barát, az irigy testvér, a meglepetést tervező barátnő stb.).
- A tankönyv 42. oldal 3. feladat megoldásakor ismétljük át, amit a közlésfolyamat nonverbális kifejezőeszközeinek szerepéről tanultunk. Érdeklődő tanulócsoportban az interkulturális ismereteket is fejleszthetjük.
- A tankönyv 42. oldal 4. a) További performatív igék felsorolása például: értékel, elrendel, hatályba léptet, megkegyelmez, könyörög, felvállal, egyetért, kiáll valaki mellett, megfogad, iszik valamire
b) A 2. feladathoz hasonló szerepjáték, az udvariassági formák átgondolása, a szociokulturális tudás erősítése a feladat.

- A munkafüzet 15. oldal 3. feladat tanult irodalmi szövegek megnyilatkozását vizsgálja, az *esküszik* performatívum áll a középpontban. Zrínyi vitézeihez szólva a jó hírnévért való, halálíg tartó együttes küzdésre esküszik Istennek. Csokonai versében a lírai beszélő Lillának esküszik örök szerelmet a hűségre, a lány szépségére. Petőfi a közösséghez szólva a forradalom beszédhelyzetében a magyarok istenére esküszik. Mindhárom szövegre jellemző az *esküszik* szó ismétlése az erősítés eszközeként, kimondásával a beszélő megvalósultnak veszi a valóság megváltoztatását, a hallgatóra tett kívánt hatás elérését.
A feladat egyéni munka, akár házi feladatként is elvégezhető, következő órai ellenőrzéssel.
- A munkafüzet 16. oldal 4., 5., 6. feladatainak a beszédhelyzeteknek megfelelő megoldása tanórai vagy otthoni gyakorlást, az ismeretek rögzítését és alkalmazását szolgálja.
- A tankönyv *Haladóknak* szövegegysége a differenciálást teszi lehetővé. Austin és Searle munkásságának említése az emelt szintű érettségizők számára adhat hasznos információt. A direkt és indirekt beszédaktusok gyakorlati megvalósítását azonban az előző feladatok megoldásakor érvényesíthetjük anélkül is, hogy a szakszavakat megtaníttanánk.
- A gyakorlásban (43. oldal) Kosztolányi *Ige* című írását a szövegértés fejlesztésére használjuk fel olyan módon, hogy a beszédaktusok meghatározásával teremtyük meg a szövegjelentést.
- Érdeklődő tanulócsoportban gyűjthetünk olyan szólásokat, amelyek a kimondott szó hatalmába vetett hitet tükrözik, például: Kígyót-békát kiált valakire, Meg van kötve a keze, lóvá tesz stb. Alkossanak a tanulók olyan történetet, párbeszédet, amelyben felhasználják ezeket az állandósult kifejezéseket.

7. lecke: Együttműködés a kommunikációban

- A tankönyv 43. oldalán a Csehov-drámából idézett párbeszéd elemzésével egyrészt megmutathatjuk, milyen zavarok léphetnek fel a kommunikációban, másrészt előkészíthetjük a csehovi szövegvilág megértését. Nyina az alkotásról beszél. Trigorin a horgászatról. Nyina beszédszándéka felvenni a kapcsolatot a csodált művésszel. Trigorin megszólalása azt tükrözi, ami őt a világból érdekli: a horgászat.
- A tankönyv 44. oldalán a *Hogy is volt?* egyrészt visszautal az előző leckében elsajátított ismeretekre, másrészt lehetőséget ad a szóelemekről tanultak ismétlésére, a nyelvi megformálásban a magyar nyelv agglutináló jellegének tudatosítására, esetleg összevetésre a tanult idegen nyelvvel.

A beszédhelyzet két lehetséges megoldása:

– Na, húzzon vissza a helyére!

– Bocsánat, én már itt álltam.

Az együttműködési alapelv és a maximák vizsgálatához ajánljuk a társalgási stílusrétegről, annak jellegzetes szövegműfajairól (párbeszéd, magánlevél stb.) tanultak ismétlését.

- A tankönyv 46. oldal 1. feladatában a beszédhelyzethez kapcsolódás, a mennyiség, a modor, a minőség elve sérül.
- Ugyanígy a tankönyv 46. oldal 2. feladata, amely Tót és az őrnagy groteszk párbeszédét idézi (Örkény István: *Tóték*), felnagyítja, mennyire nem értik egymást / vagy éppen megjeleníti Tót titkos gondolatát? A beszédhelyzethez kapcsolódás elve nem valósul meg.
- A tankönyv 46. oldal 3. feladat pármunka – példacédulák készítése (a tanár elkészítheti előre) a maximákkal.
- A tankönyv 46. oldal 4. feladat – a tanult irodalmi művekből jelenetek gyűjtése (például Molière: *Tartuffe*, Ibsen: *A vadkacsa*, Csehov: *Sirály*). Társulhat hozzá egy „belső hang” játék. Ugyanazt a szerepet két tanuló játssza, egyikük a szövegben leírt megnyilatkozást mondja, a másik pedig a rejtett jelentést.
- A munkafüzet 18. oldal 1. feladata házi feladat lehet: a) mennyiség és modor b) mennyiség c) mennyiség d) kapcsolódás e) minőség elve nem működik.
- A munkafüzet 18. oldal 4. feladata: A tankönyvben Leech, G. N. *Udvariassági elvei (Principles of Pragmatics)* alapján soroltuk fel az udvariassági szabályokat, amelyek az interakcióban a partnerek közötti súrlódást csökkenthetik.
A feladatban a tanulók ezekre az elvekre támaszkodva saját élethelyzeteik figyelembe vételével alkotják meg kooperatív csoportmunkában a konkretizált udvariassági szabályokat. Az összes javaslatot összevetve csomagolópapíron rögzíthetjük az adott közösség számára legfontosabb tíz szabályt.
- Az előbbi tudás ismeretében oldjuk meg pármunkában a munkafüzet 18. oldal 3. feladatát.
(A feladattal előkészíthetjük a tankönyv 46. oldal 5., 6., 7. feladatának megoldását.)
Fontos, a szociokulturális tudás megerősítésére, kialakítására irányuló feladat. Lehet további, a tanulóközösségben problémát okozó konkrét szituációval bővíteni.

- A munkafüzet 18. oldal 2. feladat: A tapintat és a megerősítés figyelhető meg Ági megnyilatkozásaiban, valamint a társalgás fenntartására irányuló fatikus elv. Judit viszont nem követi a tapintat elvét, ez a humor forrása. Házi feladatként is feldolgozható.
- A munkafüzet 19. oldal 5. feladatot házi feladatként feladva előkészíthetjük az órai munkát, amelyet csoportokban szervezünk. A gyakorlat előkészítéséhez ismételjük át a jelentésről, a hangalak/jelentés viszonyáról, a szó- és szövegjelentésről tanultakat. A szöveg humora a szó szerinti és átvitt jelentésekkel való játékon alapszik. Ugyanez megvalósítható a c) kreatív feladatban (például leesik az álla, fűbe harap, ég a keze alatt a munka) – ha a tanulók szívesen rajzolnak, ábrázolhatják is a konkrét jelentéseket.
- A szövegvilág megteremtésében nagy szerepet játszhatnak a külső körülményekre (például idő, tér) történő utalások/deixis. Ennek a fontos, jelentést teremtő eszköznek felismerését segíti a tankönyv 47. oldal 8. gyakorlata, illetve a munkafüzet 19. oldal 7. gyakorlat.
Előzetes ismeretként hasznos feleleveníteni a névmásokról, névmási határozószavakról tanultakat, valamint szerepüket a szövegszerveződésben.
- A munkafüzet 19. oldal 6. feladat – a képhez a deiktikus utalások gyakorlásán túl kapcsolható olyan feladat is, hogy a tanulók próbálják felidézni az irodalmi művekből a századelőn szokásos megszólítás-, megnyilatkozásformákat. Házi feladatként adható tanórai közös ellenőrzéssel. A kép megjeleníthető állóképben csoportmunkában, illetve ötletet adhat saját fényképek (például osztálykirándulás) bemutatásához.
- A tankönyv 48. oldalán a *Gyakorlás* a tanult ismereteket a szövegértés fejlesztésével, illetve szövegalkotási feladattal, érvelés alkotásával kapcsolja össze. Előkészítésként az idegen szavak jelentését kell tisztázni a szövegben. Itt fejleszthető az önálló tanulás kompetenciája a szótárhasználattal, illetve azzal, hogy felhívjuk a figyelmet a nyest.hu internetes nyelvészeti oldalra.

8. lecke: Mindennapi beszédhelyzetek – nyelvi agresszió

Az itt megfogalmazott kérdések alapján hangsúlyozzuk a beszédhelyzetnek megfelelő megszólalás, az egyént jellemző nyelvi magatartás fontosságát. A fejlesztési feladatok közül elsősorban az énkép, valamint a tanulói személyiség alakítását, a tanulóközösségek fejlesztését segítheti ez a lecke.

- A tankönyv 49. oldal 1. feladatában adott beszédhelyzetekben lehetséges megnyilatkozásokat gyűjthetünk. A csoportok vagy párok munkáját segíthetjük, ha a stílusárnyalatok szerint osztjuk ki a szerepeket (szerepkártyák megfogalmazása).

- A *Hogy is volt?* feladatát otthoni gyűjtéssel előkészíthetjük, a közösség előtt vállalható konkrét példákat és konkrét értékeléseket kérve.

Nyelvi tabu, nyelvi agresszió

A tankönyv 51. oldal 2. feladatával előkészíthetjük, hogy pontos jelentéismerettel beszéljünk meg ezeket a nyelvhasználati kérdéseket. Fejlesszük az önálló tanulás képességét a nyomtatott és az elektronikus szótárak használatával! Érdemes felhívni a figyelmet a megbízható információk keresésére, így ajánlhatjuk pl. Eöry Vilma *Magyar értelmező szótár diákoknak*, illetve Tótfalusi István *Idegen szavak magyarul* című szótárát, ezek elérhetőek a www.tankonyvtar.hu oldalon. Nézzük meg együtt a keresés módját, az *Értelmező szótárban* a szócikkek felépítését is. (Ehhez az okostelefonok jól használhatók.)

- a) Az internetes értelmező szótárban találhatjuk a durva (142. old.), a trágár (vulgáris) (811. old.), a szitok (744. old.), az átok (47. old.) magyarázatát, míg az obszcén, vulgáris, pejoratív szavakat az *Idegen szavak* szókeresőjébe írva találjuk meg.
- b) A nyomtatott TESz mellett/helyett használhatjuk az internetről a www.tankonyvtar.hu oldalról elérhető etimológiai szótárt (Magyar szavak és toldalékok eredete. Főszerkesztő: Zaicz Gábor. Tinta Könyvkiadó. 2006.)

trágya [1529] Latin jövevényszó, vö. középkori latin tragea 'ételízestítő', hazai latin tragema 'gyümölcstál; desszert; ínycsengő'; vö. még: latin tragemata [többes szám] 'csemege, nyalánkság'. A latin szó görög eredetű, és végső soron a görög trógo 'rágcsál, ropog, eszik' igére vezethető vissza. A trágya gy hangjára vö. angyal. A szó eredeti jelentése nyelvünkben 'édesség, csemege; ízesítő' volt, ma elterjedt jelentése hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett: 'ízesítő: amivel az ételt meghintik' > 'amivel a földet meghintik: trágya' [1636]. Igei származéka a trágyáz [1616].

- A munkafüzet 17. oldal 1. feladat ráhangoló gyakorlat lehet.
- A tankönyv 51. oldal 1. feladata jó gyakorlat a megfelelő nyelvi magatartás kialakításához.
- A *Haladóknak* rész ebben a leckében mindenkinek ajánlható, mint érdekes kultúrtörténeti tudás.
- A munkafüzet 17. oldal 2. feladatát értelemszerűen pármunkában javasoljuk megoldani, a 3. feladatot érdemes csoportmunkában megvalósítani azzal a kiegészítéssel, hogy a tanácsolt megnyilatkozás eredményessége mellett vagy ellene érveljenek a tanulók. A trágárság és a nyelvi agresszió közötti különbség értelmezését segíti a gyakorlat.

- A *Gyakorlás* (tankönyv 54. oldal) Lázár Ervin írásából idéz. Ezt értelmezve a felkínált gyakorlatok a szövegértés fejlesztésén túl megfelelő tanári irányítással a tanulói személyiségfejlesztést, a tanulói közösség alakítását is lehetővé teszik.

Összefoglalás

A tankönyv 53–54. oldalán található vázlat segítség az önálló tanulásban, példa a vázlatkészítéshez, a szóbeli szövegalkotás alapja. A tanárnak a tanultak ellenőrzéséhez (szóbeli felelet, dolgozatkérdések összeállítása) nyújt segítséget.

Az 54. oldal összefoglaló feladatsorának célja egyrészt a régebben tanult nyelvtani ismeretek ismételése, másrészt a pragmatikáról tanultak összefoglalása.

1. kérdés a leíró grammatikai tudásra kérdez általánosan a nyelvi jelről és a jelhasználati szabályokról. A tanár választása szerint ismételheti a szófaji, a mondattani, jelentéstani kérdéseket.
2. Az első, tágabban megfogalmazott kérdéshez kapcsolódó feladat, a tudatos magyar nyelvhasználatot és az idegen nyelvek tanulását is segítheti.

c i c á m r a	szótő birtokos személyjel rag	/főnév
t u d n á l	szótő feltételes mód jele jelen idő jele Θ igei személyrag	/ige
u t a z n o m	szótő képző képző fnin személyrag	/főnévi inév
g o n d o l j	szótő képző felszólító mód jele igei személyrag Θ	/ige
m a d a r a d	szótő birtokos személyjel	/főnév
t e n y e r e m e n	szótő birtokos személyjel rag	/főnév

3. Tankönyv 54. oldal 9. feladat a pragmatikáról tanultakat foglalja össze. Megoldásukkor az előzetesen megoldott tankönyvi és munkafüzet feladatokra támaszkodhatunk.

III. Média, nyilvánosság, retorika

Cél

A tanulók mindennapjaihoz tartozik a média – különösen az internet – világa. Meg kell találniuk a helyüket ebben a világban. Tisztában kell lenniük a nyilvános kommunikáció társadalmi szerepével, eszközrendszerével, hatásmechanizmusával, a manipuláció fogalmával. A médiatermékek pusztá felfogásán túl el kell jutniuk az értelmezés lehetőségeihez, tudatos „médiafogyasztókká” kell válniuk. Eközben fejlődjön szövegértési kompetenciájuk (helyezzünk hangsúlyt a hallott szöveg értésére), véleményformáló képességük.

Meg kell ismerkedniük a nyilvános megszólalás, a hatásos meggyőzés eszközeivel, ehhez nyújt segítséget a retorika. A retorikai ismereteket nem csak a nyilvános megszólalás szövegtípusainak megfogalmazásában alkalmazhatják a tanulók, hanem mind a szövegértés, mind a szövegalkotás kompetenciáinak fejlesztésében hasznosítani lehet őket. (Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: Retorika. Osiris Kiadó. Bp., 2004. 433–562.)

Előzetes ismeretek

A 9. osztályos tankönyv alapján idézzük fel, amit a **tömegkommunikációs műfajokról**, az **internetes kommunikációról** már tudunk. Támaszkodjunk a **tanulók saját tapasztalataira**, amelyeket a közösségi médiában szereztek.

A fejezetet bevezető gondolat: „A szavakat [...] pontosan kell használni az életben, ha azt akarjuk, hogy értékük legyen.” Márai Sándor szavainak közös értelmezésével ismételhetjük a **szójelentésről** tanultakat. A **beszédaktusról** szerzett információk felidézésével felvethetünk olyan beszédhelyzeteket, ahol valóban fontos közléstartalmak jelennek meg, szembeállítva közhelyeken alapuló, csupán a kapcsolat fenntartására irányuló megnyilatkozásokkal.

9. lecke: Kommunikáció és média

A *Nyelv és élet* bevezető szövege segíthet abban, hogy a tanulók felmérjék az őket körülvevő világ gyors technikai változásait, amelyek mindenképpen kihatottak a kommunikációs viszonyok átalakulására. Érdeemes kiadni egyéni feladatként a szövegben felsorolt eredmények és találmányok megjelenésének idejét, illetve azt, milyen változást hoztak az ember életében. Az egyéni megoldásokat aktív táblán vagy csomagolópapíron táblázatban összegezhetjük.

A tankönyv 57. oldali ábrája segítségével fogalmazzák meg a tanulók a kommunikációs technikák változásának folyamatát. Csak ezután olvassuk el közösen a *Hogy is volt?* szövegét, mivel a szövegértési és szövegalkotási kompetenciát egyaránt fejleszti az ábrák, képek olvasása.

A tömegkommunikációról tanultak összegzésével, rendszerezéssel, ismeretbővítéssel készítjük elő a következő fejezeteket.

A tankönyv 59. oldalán a különböző sajtóműfajok felsorolásából választhatunk, mit dolgozzunk fel részletesen a tanórán. Ajánlatos a feldolgozáshoz aktuális szövegeket választani. Kiemelhetjük és csoportmunkában feldolgozhatjuk a hírt, a tudósítást, az interjút, a glosszát, az ajánlást. Megfigyelhetjük őket az írott sajtóban, a rádióban, a tévében.

- A tankönyv 60. oldal 1. feladata alapján egészítsük ki az internetes műfajokról tanultakat. Szövegalkotási gyakorlatként meghatározott témával kiadhatunk csoportfeladatokat.
- A tankönyv 60. oldal 5. feladata a televíziócsatornák nézettségéről kér adatokat. Így felmérhetjük az adott tanulócsoport televíziózási szokásait, akár egy közös diagrammal ábrázolhatjuk azokat.

- A munkafüzet 21. oldal 3. gyakorlata alapján az osztályban vitát alakíthatunk ki, amelyet érvgyűjtés előz meg.
- A tankönyv 62. oldalán található *Gyakorlás* szöveg alapján érdemes idővonalon ábrázolni a magyar televíziózás történetét.
- Házi feladatként dolgozhatjuk fel a munkafüzet 20. oldal 1. feladatát. A modern haditudósítás megszületéséről szól Robert Capa munkásságának ismertetése. A művelődés-, illetve sajtótörténeti szöveghez szövegértést ellenőrző kérdések társulnak.
 - a) igaz, hamis, igaz, igaz.
 - b) A szövetséges haderők 1944. június 6-án partra szálltak, és megnyitották a második frontot, bár hatalmas volt a veszteségük.
 - c) Ő is ott volt a frontvonalban.

10. lecke: A médiafogyasztás mint kommunikációs helyzet

Ismételjük át a közlésfolyamatról tanultakat, és gyűjtsük össze, milyen kapcsolatban van beszélő és hallgató a különböző médiumok használatakor! Ehhez felhasználhatjuk a munkafüzet 23. oldalán az 5. feladat képét.

- A gyűjtés alapján próbáljuk rendezni a munkafüzet 22. oldal 1. feladatát, ide később visszatérhetünk a tankönyv 64. oldal ábrájának értelmezésével.

Hagyományos média	Újmédia
• térben és időben kötött • az információ hiteles forrással és szerzővel rendelkezik • a befogadó korlátozott visszajelzéseiben • a nyelvi és társadalmi normákhoz való igazodás igénye • a közlések egyediek, változtathatatlanok, vagy csak részben változtathatók • műfaji határokhoz való ragaszkodás	• a műfaji határok elmosódása, egyéni stílus és nyelvhasználat előtérbe kerülése • a közlések újra felhasználhatók, változtathatók • térben és időben kötetlen • a nyelvi és társadalmi normák relativizálása, az általános, közösségi elvek jelentőségének csökkenése • az információ esetenként ellenőrizhetetlen, a szerző gyakran névtelen • a befogadó nem, vagy kevésbé korlátozott a visszajelzések terén

Kérjük saját példák gyűjtését!

- A *Haladóknak* szánt szöveg itt inkább érdekességeket közöl. Szorgalmi egyéni feladat lehet a saját médiafogyasztói szokások és a személyiségjegyek egybevetése.
- A tankönyv 63. oldalán két *Hogy is volt?* szöveg jelenik meg, és azt a kérdést vetik föl, hogy a média hogyan manipulálja a valóságot, mit közvetíthet a befogadónak. A téma előrevisz a következő lecke központi kérdéséhez, a manipulációhoz.
Az álhír, a hoax felismeréséhez érdemes kettéosztott naplót készíteni, mi az, amit valósnak, és mi az, amit hamisnak találunk.

Cseh dokumentumfilm – Az olajfaló

Megfigyelési szempontok	Hamis állítások
állatfaj	pacurofagusoxitoxicus, olajfaló
légzés	szén-monoxid alapú
táplálék	kőolaj, műanyag, nejlonzsák

Ugyanígy dolgozható fel a második szöveg vagy bármilyen más, szabadon választott hoax.

- A tankönyv 65. oldal 1. feladata: VR (virtual reality) – virtuális valóság, számítógépes környezet által generált világ; civil újságírás (citizen journalism) – nem tartanak be szakmai normákat, szabadon írnak az eseményekről; crowdsourcing – közösségi ötletbörze.
- A tankönyv 65. oldal 2., 3. feladatot párban vagy kis csoportban kiadott kutatásként érdemes kiadni. Az interjúkérdéseket nyolc-tíz kérdésben maximáljuk. A kérdéseket először párban gyűjtjük, aztán csoportokban szelektáljuk, végül közös munkával véglegesítsük annak érdekében, hogy az értékelés egységes lehessen.
- Az előzőekhez hasonló típusú feladat a munkafüzet 23. oldal 3. gyakorlat.
- A munkafüzet 23. oldal 6. feladat projektmunkában megvalósítható, összetett, kreativitást igénylő munka.

A nyelvtanórák száma természetesen korlátozza, hogy valamennyi feladatot elvégezzük, a tanulócsoporthoz ismeretében a tanárnak választania kell közülük.

- A munkafüzet 23. oldal 4. feladata a stílusrétegek keveredését mutatja egy szövegen belül. A médiában gyakorta tapasztalható jelenség felismerése, stílushatásának értelmezése segíti a jelentésteremtést. Egyben megfogalmazható a slam poetry helye és szerepe a média világában. Házi feladatként is adható.
- Ugyanígy házi feladatként lehet feldolgozni a *Gyakorlás* szövegrészt. Összefoglalja a leckében tárgyalt jelenségeket.

+demokratikus, bárki megszólalhat, szólás- és vélemény szabadság, nincs elhallgatás;

ellenőrizetlen, megbízhatatlan információk, rossz nyelvi minőség, rossz helyesírás, megtévesztés (tény és vélemény keveredik), nincsenek etikai szabályok (ártatlan emberek meghurcolása, gyűlöletkeltés), sérülnek a kiskorúak, a kisebbség, a hátrányos helyzetben lévők jogai

11. lecke: Manipulációs szándékok a médiában

A médiafogyasztási szokások legfontosabb kérdése, hogyan vehetjük észre a manipulátor tevékenységét, hogyan ismerhetjük föl a manipulációt.

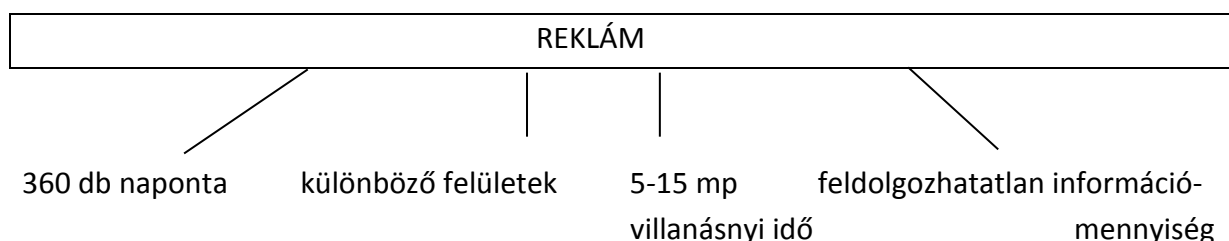
- Ehhez a kérdéshez a tankönyv 69. oldal 6. gyakorlatát (mire figyelünk, és mire nem), illetve 7. gyakorlatát ajánlott megoldani. Az utóbbiban figyelniünk kell: a laboratóriumi kísérletekre, a fogásra mint álomra, a tudományos eredményekre hivatkozásra, elfogadott igazságra való hivatkozásra – mindezek érvként lépnek a szövegekbe, a meggyőzést szolgálva.
- A munkafüzet 24. oldal 1. feladata egy sztárimázs kialakításának eszközrendszerére kérdez rá. Egyéni feladatként adható, és megfigyelhetjük, milyen általános jegyek lehetnek a sztárimázs kialakításában.
- Részben szövegértő, részben szövegalkotó feladat a munkafüzet 24. oldal 2. feladata, saját álhír értelmezése – kreatív szövegalkotási feladat.
- A tankönyv 68. oldalán található ábra elemzésével közösen vagy pármunkával előkészítve össze lehet foglalni, mit jelent a manipuláció, és milyen eszközei vannak a manipulátornak.
- A manipuláció eszközei nagyon jól megfigyelhetők a munkafüzet 25. oldal 5. gyakorlat 1953-as filmhíradóját idéző feladatában. Először megnézhetjük az idézett filmhíradórészletet (<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=11209>), pármunkában megfigyeltethetjük a manipuláció képi és szövegszerű eszközeit, majd kiegészíthetjük a gyakorlat szövegéből (például a szövegbeli hivatkozás: *szabad hazánk minden eredményét neki köszönheti, legjobban szerettük, hihetetlen, hogy meghalt, hiszen maga volt az élet, a népek újjászülettek, felemelkedtek...*; képi megoldások: *egyszerű asszony ölelgetése, Sztálin megsimogatja egy nő fejét, fiatal lányok veszik körül, az emberek szomorúsága, levetett sapkák...*)
- A lecke összefoglalásaként házi feladatul adhatjuk a tankönyv 70. oldal *Gyakorlás* szövegét. A szövegértő feladat megoldásával Széchenyi Zsigmond írása alapján a befolyásolás eszközeit is megnevezzük.
 1. A könyvvásárlóra hathat: *a mű első mondata, a fedőlap, képek, befejező sorok, a könyv súlya, a betűk nagysága.*

2. *Statisztikát vezetnek arról, mi lehet a fontos.*
3. *Saját vélemény – szövegalkotási gyakorlat*
4. *Fontos a tudatos vásárlói magatartás megfogalmazása – például: a vásárlás legyen saját döntés, össze kell írni, mire van szükség, ne vásárolj nagy bevásárlóközpontokban, olvasd el a címkéket, frisset, helyi terméket vegyél, kerüld az eldobható dolgokat stb. (A tudatos vásárló 12 pontja, elérhető a www.tudatosvasarlo.hu oldalon).*
5. Széchenyi Zsigmond: (1898–1967) vadász, utazó, író. Afrikai, indiai vadászútjait írásaiban is megörökíti, vadásztrófeái a Természettudományi Múzeumot gazdagították.

12. lecke: Reklámok a médiában

A tudatos vásárlói magatartás kialakításához, a reklámhatások egyensúlyozásához szükséges, hogy a tanulók tisztában legyenek a reklámhatás mechanizmusával, a szándékkal és a befolyásolás lehetőségével. Ez azért is fontos, mert a médiában nagyon erős a reklámok hatása. A különböző alkalmazott eszközök közül a nyelvtanórán a nyelvi kód megfejtése kapjon nagyobb hangsúlyt.

Bevezető gondolatként kiindulhatunk a tankönyv 71. oldal *Nyelv és élet* szövegéből, kigyűjtve a reklámokra jellemző információkat:

Ehhez kapcsolható a saját reklámélmény megfogalmazása, és ezen keresztül vizsgálható az 1. kérdés: Mi hat jobban a figyelemre, a kép, a szöveg vagy éppen a hang?

Ugyanezen az oldalon összevethetjük az 1930-as évek reklámjaival a maiakat.

- A reklámhatások sokféleségét mutathatjuk be a munkafüzet 27. oldal 5. feladatának segítségével (kép – szín, mimika, gesztus / a *gátlástalan* szó értelmezése).
- Nagyon jól használható a tankönyv 72. oldalán a reklámhatás eszközeit tartalmazó ábra.
Különbözőképpen dolgozhatjuk fel. Például: Kiadhatjuk pármunkában az ábra alapján egy-egy jellemző reklám gyűjtését, vagy a tanár hozhat olyan példákat – reklámújság, kivetítés az aktív táblán –, amelyeket rendszerezni kell az ábra alapján.

- Kiadhatjuk pármunkában a tankönyv 73. oldal 2. feladatát, azaz egy-egy pár a megadott tartalmi felépítés jellemzőit keresi szabadon választott reklámokban. Készíthető belőlük tabló, ismertetés.
- A javasolt feladatok csoportmunkában is feldolgozhatók. Ilyen gyakorlat még a tankönyv 73. oldal 7. feladata, valamint a munkafüzet 38. oldal 4. feladata, amelyet saját reklámszöveg íratásával egészíthetünk ki.
- A tankönyv 74. oldal *Gyakorlás* szövege érdekes kultúrtörténeti adalék a szövegértés fejlesztése mellett.
 1. Pallás József táncitanító arra kéri Szent-Györgyi Albertet, hogy népszerűsítse Szegeden a „paprika csárdást”.
 2. Szent-Györgyi Albert Szegeden végzett kutatásaiért, a C-vitamin felfedezéséért kapta meg a Nobel-díjat.
 3. A levél írója érvként hozza fel, hogy nem a nyerészkedés vezeti a csárdás népszerűsítésében, hivatkozik Szent-Györgyi tekintélyére, népszerűségére, jó szívére, valamint arra, hogy a csárdás Szegedhez kötődik.
 4. Maga a szöveg a szegedi paprika hatását emeli ki.
 5. A csárdást játszotta a szegedi színház és egy vendéglőben a cigányzenekar is.
 6. Szent-Györgyi Albert – 1893 Bp. – 1986 Amerikai Egyesült Államok
 7. Hollandiában, Németországban, Cambridge-ben dolgozott, majd az 1930-as években a szegedi egyetemen izolálta a C-vitamint. 1937-ben kapta meg az orvosi Nobel-díjat. A II. világháború alatt részt vett az ellenállási mozgalomban, a háború után egy demokratikus Magyarország létrejöttéért dolgozott. 1947-ben a politikai változás miatt emigrált az Egyesült Államokba, ott rákkutatással foglalkozott. (Forrás: Wikipédia) Érdekes lehet a munkafüzet 27. oldal 8. feladata: például *Ki korán kel, előfizetést nyer; Nem kap kosarat, ha kosarat ad (virágkosár reklámja); Tündérszép Ilona (kozmetikai reklám).*
- Házi feladatként adható, és a következő tanórán megbeszélhető, elemezhető a tankönyv 73. oldal 6. feladata. Hogyan érdemes bemutatkozni a közösségi oldalakon? Mit jelenthet az „önreklám”?
Ugyancsak házi feladatként adható a munkafüzet 27. oldal 6. feladata – egyéni gyűjtés.

13. lecke: Kommunikációs zavarok

Ismételjük a közlésfolyamatról tanultakat úgy, hogy hangsúlyozzuk a folyamat dinamikáját a statikus jakobsoni modellel szemben. A tankönyv 75. oldal *Hogy is volt?* szövege alapján gyűjtünk össze néhány olyan tényezőt, amely kommunikációs zavart okozhat.

Például:

Gyűjtésünket összevethetjük a tankönyv 76. oldalán található ábrával, amelyet értelmezve gyakorolhatjuk az ábrák olvasását (szövegalkotási kompetencia fejlesztése).

- Négy (vagy nyolc) csoportban feldolgozhatjuk a tankönyv 77. oldal 1. feladatát, négy részből például csomagolópapíron összeállíthatunk a megoldásokból egy összesített táblázatot.
- A tankönyv 77. oldal 2., 3., 4., 5. feladata egy-egy csoport munkája lehet. A csoportmunka eredményeivel érdekes képet kaphatunk a különböző típusú kommunikációs zavarokról.
- A tankönyv 77. oldal 8. feladatában osztott csoportos pármunkában kiadhatjuk a párbeszéd megvalósítását. Az első csoport a kommunikációs zavart leküzdve, megoldást találva zárja le a dialógusát, a másik csoporté pedig zárulhatna eredménytelenül. Visszautalhatunk a tanult udvariassági szabályokra is.
- Házi feladat lehet a tankönyv 77. oldal 7. feladat, a népetimológia szó magyarázatával, a megadott szavak értelmezésével és esetleg új példák gyűjtésével, például Kalmopyrin – kalmopüré; lucerna – lócérna; röntgenezni – rögtönözni.
- A munkafüzet feladatait is inkább házi feladatnak ajánljuk, például a 28. oldal 4., szójelentések értelmezésén alapuló feladatot, illetve a 29. oldal 5., 6. feladatot, ahol a félreértés a humor forrása.
 - Saját gyűjtés, a példák kapcsolódhatnak a tankönyv 78. oldalán található *Haladóknak* szövegéhez.

14. lecke: A szóközi beszéd

A tankönyv 79. oldal *Hogy is volt?* szövegének olvasása előtt gyűjtsük össze, hol és hogyan szólalunk meg a nyilvánosság előtt. Így a tanulók számára világossá válik, hogy a szóközbeszéd tulajdonképpen mindennapi tevékenységünk. Ezt összegezzük, kiegészíthetjük a *Hogy is volt?* szöveg elolvasásával, majd felidézhetjük a meggyőző kommunikációról eddig tanultakat.

- Olvassuk el a tankönyv 82. oldalán Kossuth szónoki képességeiről szóló szöveget, és egyéni vagy pármunkában gyűjtsük össze a szónokra jellemző tulajdonságokat. Ezután mindenki próbálja megfogalmazni, ha nyilvánosan meg kell szólalnia, mire figyelne, milyen lenne ő mint szónok. A tankönyv 81. oldal ábrájának segítségével jelölhető, a tanulónak milyen kompetenciáit kell még fejlesztenie.
- A munkafüzet 30–31. oldal 4. feladata a történelmi helyzetet felidéző, ugyanakkor a szövegértést és a szónoki beszéd felépítésének megfigyelését (a következő órákat elősegítő) gyakorlat. A szövegrészek sorrendje: 2., 5., 3., 6., 7., 1., 12., 4., 11., 10., 8., 9. Érdemes az ellenőrzést úgy végezni, hogy közösen meghallgatjuk a beszédet Pindroch Csaba előadásában (keressük meg egy videomegosztó portálon, kulcsszavak lehetnek hozzá: Kossuth toborzó beszéde, Cegléd – Pindroch Csaba) (Jó tudni, hogy ez a beszéd rekonstrukció, a szegedi beszéd alapján készült, Kossuth csak levélben említi, a szöveg nem maradt fent.)
- Csoportmunkában adhatjuk a feladatot, hogy miben különbözne egy kampánybeszéd ma Kossuth beszédétől eszközrendszerében, hosszában, megjelenítési lehetőségeiben. A készített vázlatot összevethetjük a tankönyv 80. oldalán megjelenített ábrával.
- Vagy a munkafüzet 32. oldal 6. feladata alapján dolgozzuk fel ugyanezt a kérdést.
- Házi feladatként adhatjuk a munkafüzet 32. oldal 7. feladatát, amely a szövegértést is fejleszti. Fő gondolat: *Isten segítségével újjászületik a szabadság, és a néptől, a nép által, a népert való hatalom soha el nem tűnik a föld színéről.* Történelmi gondolat: *Nyolcvanhét évvel ezelőtt alapították az Egyesült Államokat – a szabadság és az egyenlőség gondolata jegyében.* Példakép: *akik a nemzet életéért küzdöttek.* Ellentétek: *egységes nemzet – polgárháború; harcmező – nyugvóhely; halál – a nemzet továbbélése; az elesettek – az élők.* Párhuzam: *az alapítók gondolata – a szabadság gondolatáért hozott áldozat – az élők feladata folytatni a küzdelmet.* A tételmondat: 1.
- A munkafüzet 30. oldal 2. feladatának megoldását csak érdeklődő, esetleg emelt szintű érettségire készülő csoportnak javasoljuk, ugyanis a pátoz és a logosz fogalmát szükséges értelmezni. A retorikai szituációban a meggyőző üzenetben három összetevő van jelen: az éthosz (a kijelentések igazságértékét, a hallgatóval való azonosulás képességét adja), a páthosz (a beszéd által a lélekre gyakorolt hatás), a logosz (a világ értelmezése). (Bővebben: Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: Retorika. Osiris Kiadó. Budapest, 2004: 267–280.)
- Kossuth Lajos beszédének fennmaradt hangfelvétele meghallgatható: mek.oszk.hu/kiallitas/kossuthhangja/ oldalon. A beszéd teljes szövege megtalálható a

Retorikai szöveggyűjteményben, a tankönyv 114. oldalán, ahol további feladatok is kapcsolódnak a szöveghez.

15. lecke: A beszéd megszerkesztése, a beszéd részei

A 15., 16., 17. lecke témáit a tanár választása szerint tárgyalhatjuk akár átcsoportosítva vagy összevonva is. Az érvelés és a cáfolás technikái a beszédrészek logikája szerint is taníthatók.

A beszéd megszerkesztése, a beszéd részei téma azért fontos, mert tulajdonképpen bármelyik szövegmű felépítése visszavezethető valamilyen módon erre a sémára.

Ugyanígy a téma feltalálása, az anyaggyűjtés, az elrendezés, a megfogalmazás lépései minden szövegműre vonatkoztathatók. Külön kérdés a szónoki beszéd esetében a memorizálás, amelynek fejlesztése szintén fontos feladat, illetve az előadás módjának kialakítása. Ha csak egy iskolai feleletre, kiselőadásra gondolunk, máris hasznos tanácsokat, technikákat, stratégiákat tudunk közvetíteni a tanulóknak.

- A beszéd elkészítésének lépéseit tanári előadással, közös megbeszéléssel fogalmazhatjuk meg a tankönyv 84. oldalán található vázlat alapján.
- A beszéd szerkezetének megfigyeléséhez jó, ha konkrét példát keresünk a tankönyv retorikai szöveggyűjteményében. A tankönyv 84. oldalán lévő ábra alapján pár- vagy csoportmunkában megkeressük a megadott szövegrészeket.
- A munkafüzet 34. oldal 1. feladatában ki lehet próbálni, hogy emlékszik-e mindenki a beszéd részeire, érti-e ezek funkcióját.
- A munkafüzet 34. oldal 2. feladat a vázlatkészítést és a szövegalkotást gyakoroltatja játékos formában.
- A munkafüzet 34. oldal 5. feladat megoldása fontos lehet egyrészt a szövegértés kompetenciájának fejlesztése szempontjából, hiszen a tömörítés egyben a lényeglátást, problémamegoldást fejleszti, majd a „puska” írása a kulcsszavak megkeresését jelenti. Ennek a feladatnak a segítségével a szövegalkotást is fejleszthetjük, hiszen a kulcsszavak megtalálása, a téma rövid megfogalmazása, a vázlatkészítés lépései segítik a szövegművek tudatos szerkesztését, létrehozását. A feladatot nemcsak pármunkában, hanem háromfős csoportokban is megoldathatjuk, így a tanulók mindegyik szöveggel dolgozni fognak.

Kulcsszavak:

a) elektromos áram

elektromosan töltött részecskék (+/-) áramlása;
fémekben – elektronok / elektrolitokban – ionok
elektromos tér – fénysebességgel terjed
elektronikus berendezés – áram folyik bennük
egyenáram – töltött részecskék mozgása – egy adott irány

váltakozó áram – ~ – periodikusan oda-vissza
áramerősség: Amper

b) az öröklődés – a 19. század kérdése

Darwin – öröklődő változások és változatok a háziállatok példáján
népi megfigyelés a tenyésztésben (megegyező változatok keresztezése – „jó”
szarvasmarha – jó utód)
A gyakorlat az elmélet előtt jár

c) A reformáció Magyarországon – 16. század közepe (Luther/német)

városi polgárság – szász, magyar, szlovák – evangélikus egyház
a katolikus Habsburgokkal szembeni nemzeti ügy hatása a magyar nyelvre és az
irodalomra
Kálvin (Svájc) nézetei – magyar kismemesség kálvinista (református)
A 16. század második fele:
a szászok, szlovákok lutheránusok (evangélikusok)
magyarok nagy része kálvinista (református)

- A tankönyv 86. oldal *Gyakorlás* szövegével a szövegműben megjeleníthető idézőmódokkal ismerkedhetnek meg a tanulók. Érdeklődő tanulócsoportban érdemes a hivatkozások elvét is megmutatni, illetve *A magyar helyesírás szabályai* alapján ismételhetjük az idézés módját (257–260. szabálypontok).

16. lecke: Az érv mibenléte, felépítése, logikája

A szónoki beszéd bizonyítás részében fontos a meggyőző érvek használata. De ugyanígy bármely olyan beszédhelyzetben, ahol a cél a meggyőzés, érveket kell használnunk, és ehhez nagy segítség, ha tudatosan választjuk meg az érveket és az érvelés módját.

- A tankönyv 87. oldal *Hogy is volt?* szövegében keressük meg, milyen kommunikációs helyzetekben használunk érveket. (Családi kommunikáció, iskola, közösségi munka, reklám, politika.)
- Próbáljunk a sokszor használt érv, érvelés szavaknak pontos jelentést teremteni. Mi tekinthető érvnek? A megfogalmazást segítheti a tankönyv 89. oldal 4. feladata. *Nagy a kockázat, nem éri meg* – megfigyelés alapján megfogalmazott érv, *Tettetni, csalni, hazudni bűn.* – társadalmilag elfogadott nézeteken alapszik. *Mindenki, aki puskázik...* – általában így történik az iskolai szabályok alapján. *Ha puskázol... Ha nem puskázol* – logikus levezetés, következtetés eredménye. Így összefoglalhatjuk a tankönyv 88. oldalán megfogalmazottakat: *Az érv olyan erős állítás, amely további indoklásra nem szorul.*

- A fenti érveket megvizsgálhatjuk a logikai viszony szerint: például az egyes esetből induló: *Ne puskázz!...*(induktív), vagy az általános tétellel kezdődő: *Tettetni bűn...* (deduktív) következtetés értelmezésével.
- Érdemes megfigyeltetni az érvfajtaikat levezetésük szerint (tankönyv 88. oldal), majd a munkafüzet 36. oldal 2. feladatát pármunkában megoldva soroljuk be az érvfajtaikat.
A vidék választása: új látásmód, ismeretlen világ (összevetés – város)
természet közelsége, csend, nyugalom (megfigyelés, vélekedés) →
testi-lelki egészség (következtetés)
szabad levegőn végzett munka, egészséges táplálék (körülmények)
 → *egészséges életmód* (következtetés)
környezetbarát szemlélet → *takarékosság* (tény)
jó szomszédság, helyi kisközösség (valószínűség)
- A tudatosan választott, saját érvek gyűjtését, az érveléstechnika kialakítását szolgálják a munkafüzet gyakorlatai: 36–37. oldal 3. feladat – szerepjáték, valamint a 37. oldal 4., 5., 6. gyakorlat is. A feladatok megoldásához csoportokat is alakíthatunk, így több ötlet születhet.
- Házi feladatként adható a munkafüzet 37. oldal 7. feladat, amelyben az ember-könyv-élet viszonyt kell értelmezni.
- Ugyancsak érdekes lehet a tankönyv 89. oldal 5. feladata, amely önálló gyűjtésre, az érvek vizsgálatára ösztönöz.

17. lecke: A cáfolat típusai

A cáfolatnak, vagyis az ellenérvek átgondolásának tanítását az érvelés tanításával párhuzamosan is végezhetjük. Hangsúlyozzuk, hogy mindaz, aminek nem mondunk ellent, vitapartnerünk szövegében érvként érvényesül.

- Tanulmányozzuk közösen a tankönyv 92. oldalán található érvelési hibákat összefoglaló táblázatát, majd pármunkában oldjuk meg a tankönyv 93. oldal 1. feladatát. (Lehet páronként egy-egy vagy kettő-kettő állítással dolgozni, és az ellenőrzéskor az azonos állításra ellenérveket gyűjtő párokat egymás után szólítani. A többiek feladata megfigyelni, hogy a megoldásokban vannak-e érvelési hibák.)
- Ugyanígy dolgozhatunk osztott csoportos pármunkában a munkafüzet 36. oldal 1. és 2. feladatán.
- A munkafüzet 39. oldal 5. feladata felkészíthet az írásbeli érettségi feladatutasításainak értelmezéséhez. Mikor kell csak a feltett kérdés mellett érvelni, vagy éppen a lehetséges ellenérveket is fel kell sorakoztatni?

Példaként három teljes feladatutasítást idézünk, mivel az érettségi vizsgán a felvezető szöveg értelmezése is fontos. (További példákat választhatunk a korábbi középszintű érettségi feladatokból, az oktatas.hu/koznevelas/erettsegi/feladatsorok oldalon. Például:)

1. *A titkolózás az ember viselkedésének egyik különös, ellentmondásos megnyilvánulása. A lényegéhez tartozik ugyanis, hogy részint elhallgatásra, részint kimondásra készítet. A titok megtartása elszigetel a többi embertől, magányossá, elzárkózóvá tesz. A legszorosabb kapcsolatot is beárnyékolja a kényszerű titkolózás. A titkát őrző embernek választania kell, hogy elmondja titkát annak, akit szeret vagy elhallgatja. [...] A titok kimondása ezért számít sokszor éppen a szeretet kinyilatkoztatásának, bizonyítékának.*

Forrás: Oláh Tamás: A titok. <http://www.olahtamas.hu/> A feladathoz igazított szöveg.

Írjon érvelő fogalmazást a titok ellentmondásos jelentéséről, jelentőségéről! Érvelésében vegye figyelembe a felvezető szöveg állításait! Térjen ki arra is, milyen, a titkokkal kapcsolatos érzelmi, erkölcsi megfontolások érvényesülnek a mindennapi életben és az irodalmi művekben! Meggyőző példaként hivatkozzon legalább három olyan irodalmi műre, amelyben a titok cselekményszervező szerepet játszik vagy fontos motívum!

(Forrás: Magyar nyelv és irodalom érettségi I. összetevő. 2016. október)

2. *Tájéleírás nemcsak regényekben fordul elő, hiszen létezik jelentős tájleíró költészet is, sőt olykor színpadi művekben is elhangzik egy-egy tájfestő monológ, de csak a regénybeli tájleírások értelmét és jogosultságát szokták a naiv olvasók megkérdőjelezni. [...] Abszurd volna azt állítani, hogy egy vers amúgy érdekes volna, csak a hosszadalmas leírások unalmassá teszik. Márpedig regények kapcsán gyakran hallunk efféjét. [...] A regények tájleírásait gyakran átlapozzák az olvasók, némelyek még dicsekszenek is ezzel.*

Forrás: Márton László: A tájleírás.

http://magyarnarancs.hu/publicisztika/irodalmi_szoszedet_a_tajleiras-53192

Márton László szerint a naiv olvasók megkérdőjelezzik a regénybeli tájleírások értelmét. Ön szerint miért veszteség a tájleíró részek átlapozása, és vajon mit nyerhet a 'naiv' olvasó ezzel? Fejtse ki álláspontját a jelzett regényolvasási módról! Érvelésében hivatkozzon legalább 2-3, véleményét alátámasztó regényre, regényrészletre! (

(Forrás: Magyar nyelv és irodalom érettségi I. összetevő. 2015. október)

3. *Az esszé műfaj megteremtője, Montaigne (monteny) a 16. században a következőképpen állította szembe a barátság és a szerelem fogalmát: [...] A szerelem tüze, megvallom, hevesebb, égetőbb és maróbb; ámde kalandos és röpké tűz ez, hullámozó és csapodár, a láz tüze, mely emelkedik és esik. [...] A barátság melege omló, mérsékelt és egyenletesen meleg; állandó, édes és olvatag hőmérséklet, nem forróság*

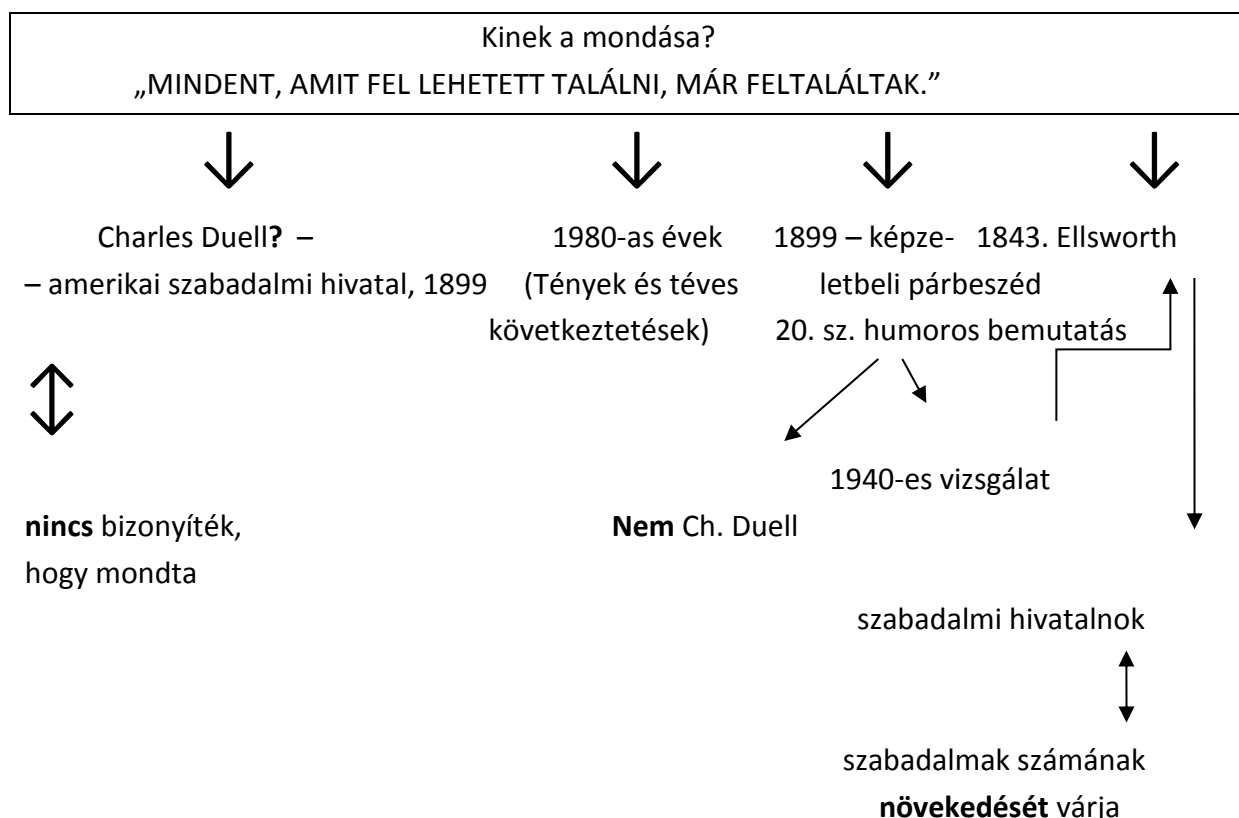
és nem fojtogat. A szerelem csak vad vágyakozás valami illanó után. [...] Amit barátoknak és barátságnak nevezünk: lelkek tapogatózása és összehangolódása; alkalom és jóhiszeműség szövi. A barátság, amire gondolok, olyan egymásba illeszkedés, hogy elmosódnak még a varratok is, amivel összeöltötték.

Forrás: Montaigne: Barátsága Étienne de la Boétie-vel. Esszék. Kürti Pál fordítása. Kairosz Kiadó. 1996. 90.

Idézzon fel baráti kapcsolatokat az Ön által olvasott epikai és/vagy drámai művek hőseinek köréből! A választott alakok magatartásformáinak bemutatott példáival erősítse meg Montaigne-nek a barátság és a szerelem fogalmát szembeállító állásfoglalását, vagy vitázzon vele! Legalább 3-4 alkotásra hivatkozzon!

(Forrás: Magyar nyelv és irodalom érettségi I. összetevő. 2014. október)

- A tankönyv 94. oldal *Gyakorlás* szövege házi feladatként gondolatterképen dolgozható fel. Ezeket aztán a táblán vagy csomagolópapíron közös megbeszéléssel összegezzük. Próbáljuk szemléletesen bemutatni, hogyan, milyen eszközökkel lehet egy állítást megcáfolni:

18. lecke: A vita

Az anyanyelvi kompetencia fejlesztése mellett a Nemzeti alaptantervben kulcskompetenciaként jelenik meg a szociális és állampolgári, valamint a kezdeményezőképeség, vállalkozási kompetencia is. A megfelelő vitakultúra kialakítása mindháromban alapvető szerepet játszik. A kompetenciákra épülő fejlesztési feladatok közül az aktív állampolgárságra, a felnőttlét szerepeire nevelés hatékony eszköze lehet a megfelelő vitakészség kialakítása.

- Ismétlésképpen felidézhetjük az érvelésről tanultakat a munkafüzet 40. oldal 1. feladatának megoldásával. Négyfős csoportokat alkotva szembeállíthatjuk a vitakozó /a veszekedő párokat/pártfogókat.
- A tankönyv 97. oldal 1. feladatát közösen készített asszociációs ábrával is megoldhatjuk – kinek mit jelent a vita.
- A tankönyv 97. oldal 2. feladatában a tanulócsoporthat két részre osztva értelmezzük, mi tartozhat a kulturált / nem kulturált vita fogalmához! (*szembenállás, küzdelem*)
- A munkafüzet 40. oldal 3. feladatában pármunkában besorolhatóak a fő vitatípusokhoz a megnevezett fogalmak. *Veszekedés*: a) érdeklődés, b) a másik mindenáron való legyőzése, f) indulat, nem észérvek, g) lehetséges – véleménykülönbség is, i) mindennapi helyzet, k) rendszerint verbális agresszió.
Törvényszéki tárgyalás: c) cél az igazság megkeresése, d) jóindulat elnyerése, e) tárgyilagosság, h) lépési lehetőségek meghatározva, j) érvelés, indoklás, bizonyítás.
Racionális vita: g) véleménykülönbség, a) lehet érdeklődés is, c) cél a helyes vélemény kiválasztása, d) lehet kompromisszum is, e) érzelmek kontrollálása, tárgyilagosság, i) mindennapi helyzet, j) érvelés, indoklás, bizonyítás, l) szimmetrikus helyzet.
- Ajánljuk a munkafüzet 41. oldal 7. feladatát azzal a kiegészítéssel, hogy mindig egy tételmondatot foglalkozzunk, majd mindenki rögzítsen a füzetében egy-egy hatásos érvet és ellenérvet.
- A munkafüzet 41. oldal 8. feladat a legfontosabb érvelési hibákat gyűjti össze. Csoportmunkában javíthatjuk a hibákat, azaz megfelelő érveket találhatunk, vagy saját szituációkban állíthatjuk szembe a meggyőző és a hibás érvelést.
- Házi feladatként adhatjuk a tankönyv 95. oldal *Nyelv és élet* szövegét, amelyben Kosztolányi Ady kivételes költői tehetségét tagadja. Keressük meg Kosztolányi érveit! Állítsuk szembe saját Ady-képünkkel!

Szorgalmi feladatként tájékozódhatnak az érdeklődő tanulók, milyen nyelvészeti (pl. nyelvirokság kérdése), történelmi (pl. kettős honfoglalás) stb. vitákról hallhatnak a különböző tudományágakban.

A tanulói érdeklődéstől függően ide kapcsolhatjuk a tankönyv 98. oldal *Gyakorlás* szövegét.

- Ugyancsak házi feladat lehet a tankönyv 97. oldal 9. feladata, az internetes oldalak kommentjeinek vizsgálata az érvelés, a kulturált vitatkozás szabályainak szempontjából (egyéni feladat, közös megbeszélés).
- Érdekes lehet a munkafüzet 40. oldal 4. feladata. Magunk is kereshetünk filmrészleteket (pl. a *Tizenkét dühös ember* (1957., R: Sidney Lumet, a 100 legjobb filmben van) című filmből három szavazásrészletet).
- További információkat találhatunk a disputáról mint az érvelni tanulás játékos módszeréről például a következő dokumentumokban: Kormos Edit: Az érvelés tanításának egy játékos módja: A disputa, www.hirmagazin.sulinet.hu
www.okm.gov.hu/letolt/retorika/ab/nyomtatas/DisputaMaster.rtf
(a tanári kézikönyv készítésekor a link elérhető volt)
A videómegosztó portálokon találhatunk olyan videókat is, amelyek további információkkal szolgálnak a disputáról, pl. *Szóval?! A disputa menete!* című videó a disputaverseny menetét mutatja be.

19. lecke: A hatásos előadásmód eszközei

A következő három lecke szintén egyfajta egységet alkot. A meggyőzés kommunikációs helyzetében a hatás eléréséről, fokozásáról, a perlokúciós aktus kidolgozásáról van szó.

Ez a lecke a tartalmi oldal felől közelíti meg a kérdést.

- A tankönyv 99. oldal *Hogy is volt?* szövege több kiemelkedő beszédet említ. Konkrét szöveggént választhatjuk Martin Luther King beszédének részletét a szabadságjogokért küzdő mozgalom demonstrációján. Olvassuk el a szöveget, majd emeljük ki a fő gondolatokat. Ebben segít, ha megvizsgáljuk a beszéd szóképeit, metaforasorait: a rabszolga-felszabadítás – jelzőfény; a faji megkülönböztetés – bilincs, lánc; szegénység – magányos sziget; a jólét – óceán; a négerrek – homályban élnek, számkivetettek; az Alkotmány – kötelezvény; az egyenlőtlenség – Amerika hamis csekkkel fizet a néger népnek; az álom – az egyenlőség; az álom – hit. (az adott fordításban)
Az egyenlőség gondolatának kiemelésére szolgál a *Van egy álmom.* ismétlés és gondolatpárhuzam.
- Olvassuk el a tankönyv 100. oldalán, hogyan fokozhatja a hatást a beszédhelyzethez illőség! Vizsgáljuk meg e szempontok alapján Martin Luther King beszédét!

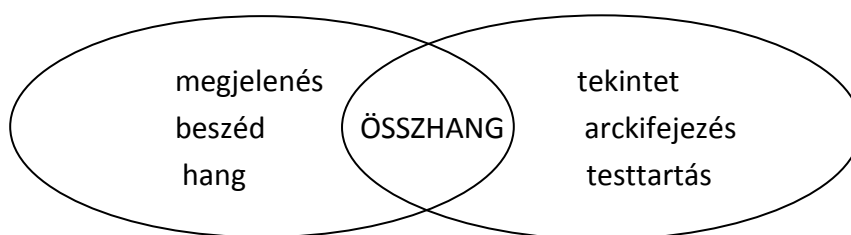
Megfigyelhetjük az egyszerűség, az összeszedettség, a szemléletesség kritériumait, és azt, hogy a szónok hallgatóságát igazi partnernek tekinti.

A beszéd szövegét megtalálhatjuk a tankönyv 118. oldalán, a Martin Luther Kingről készült felvételt pedig megkereshetjük valamelyik videómegosztó portálon. A 118. oldal 2. feladata alapján közösen vagy csoportokban megfigyelhetjük, hogy Martin Luther King hogyan alkalmazza beszédében a nonverbális és szupraszegmentális eszközöket.

Ha bővebben akarunk foglalkozni ezzel a beszéddel, további ötleteket találunk az OFI honlapján (www.ofi.hu) ajánlott óratervben, amelynek címe:

Martin Luther King: Van egy álmom... – A hatásos beszéd eszközei.

- A tankönyv 101. oldal 3. feladata pármunkában adható ki. Akár egy vagy két tanítási nap megfigyelése is elegendő lehet a feladat megoldásához.
- A tankönyv 102. oldal 7. feladata csoportmunkában is kiadható. A közös gyűjtés, megfogalmazás után a szóvivők adhatják elő a beszédet. A többi csoport feladata a megadott szempontok alapján értékelni a szövegművet.
- A munkafüzet 42. oldal 1. feladatából az a) és a d) pont lehet házi feladat. A d) ponthoz érdemes konkrét témát kapcsolni akár tanári választás, akár a diákok javaslata alapján.
- Fontos a munkafüzet 43. oldal 4. feladata, hiszen az informatikából tanultakat ismételve az előadást kísérő prezentáció informatív hatásáról van szó. Házi feladatként elküldhető egy jól megformált dia vagy négyes diasor.
- A következő órát előkészíthetjük az összhatásról szóló gyakorló szöveggel. A feladatmegoldásokon túl halmazábrán mutathatjuk meg a hatásos kommunikátor jellemzőit.

20. lecke: A hatásos hangzó beszéd eszközrendszere

A szónok feladata, hogy a szupraszegmentális eszközök alkalmazásával értelmezze, hatásosabbá tegye mondanivalóját. Az előző lecke az összhang fogalmával fejeződött be, tehát csak akkor hatásos az élőbeszéd, ha minden mozzanat kongruens a mondanivalóval. Általában kevés idő jut a hangzó beszéd gyakoroltatására, most fordítsunk rá figyelmet, például a megfelelő beszédtempó, a megfelelő hangsúly, hanglejtés elemzésével!

Esetleg alkalmazhatjuk a Péchy Blanka *Beszélni nehéz!* című könyvének jelölésrendszerét, így a felolvasandó, elmondandó szöveg tudatos értelmezésére készíthetjük a tanulókat.

Írott jelölés	Számítógépes jelölés	Elnevezés
Hangsúlyfokozatok megnevezése és jelölése		
....	Döntött	gyenge szakaszhangsúly
—	<u>Döntött</u> és aláhúzott	közepes szakaszhangsúly
...	Döntött és félkövér	emelt erejű szakaszhangsúly
==	<u>Döntött</u> , aláhúzott és félkövér	fő-, mondathangsúly
⌒	^	szókapcsolás
Szünetfajták megnevezése és jelölése		
⋮	: (félkövér kettőspont)	rövid szünet
		átlagos, sima szünet
		hosszú szünet

- Ehhez kapcsolódó gyakorlat a munkafüzet 44. oldal 3., valamint 45. oldal 7. feladata, továbbá a tankönyv 105. oldal 4. feladata (gyakoroltatható az irodalmi szövegek értelmezése).
- A kifejező hangsúlyozást, hanglejtést gyakoroltató feladatok a tankönyv 105. oldal 1. és 5. gyakorlata. A hangzó megoldással párhuzamosan a tanulók pármunkában a különböző beszédhelyzetekben lehetséges dialógusokat is alkothatnak, így a szövegalkotási kompetencia is fejleszthető.
- A tankönyv 105. oldal 6. feladatához tanárként mi is választhatunk hatásos és kevésbé hatásos előadás részletet. A nonverbális kifejezőeszközök összefoglalásaként adhatjuk a munkafüzet 44. oldal 1. feladatát: *mimika; tekintet/ A tekintet az, ...; vokális kommunikáció; mozgásos kommunikációs csatornák*

21. lecke: A szóközi beszéd és a testnyelv

A nem nyelvi kifejezőeszközök közül a mozgásos kommunikáció lehetőségeiről is kell beszélni. A tankönyv 107. oldalán a *Nyelv és élet* felvezető szövegben két olyan kísérletről olvashatunk, amelyek azt bizonyítják, mennyire nem ismerjük önmagunk megjelenését, illetve mennyire nem figyelünk a másik emberre.

Gyűjtsük össze közösen, mi tartozik a nem nyelvi kommunikációs eszközökhöz: mimika, gesztus, tekintet, testtartás, térköz, kulturális szignálok (pl. öltözködés).

- A munkafüzet 46. oldal 2. feladatában a nem verbális eszköz megnevezésével fejezzük ki a jelentést: *elhúzza a száját – nem tetszik neki valami; eltátja a száját – meglepődik; felgyűri az orrát – megsértődik; felvonja a szemöldökét, kikerekedik a szeme, leesik az álla – csodálkozik; lebiggyeszi az ajkát – megsértődik; lógatja az orrát – szomorkodik; összehúzza a szemöldökét – haragszik; ráncolja a homlokát – aggódik.*
- A munkafüzet 46. oldal 4. feladatban a kulturális szignálok és a testbeszéd alapján határozzuk meg a beszédhelyzeteket. Pl. *bíróági tárgyalás, tárlatvezetés, egyetemi előadás, ünnepi búcsúbeszéd (más, elképzelhető megoldás is elfogadható).*

Négy csoportban írathatjuk meg a beszédeket, amelyeket a közös munka után a szóvivő felolvas, közben a többiek értékelik az illőség szempontjából.

- A tankönyv 109. oldal 10. feladatát pedig projektmunkában is megoldhatjuk. A tanulók választás alapján dolgozzák fel megfelelő szakirodalom gyűjtésével különböző kultúrák nem verbális kifejezőeszközeit, és 5-6 diás prezentáció formájában számoljanak be a kutatás eredményéről társaiknak.
- Kiegészíthetjük a feladatokat pantomimjátékkal, állóképpel, hang nélkül lejátszott rövid filmrészlettel, amelyeket a tanulóknak kell aztán hangzó szövegekkel kiegészíteniük.

A Magyar nyelv 12. tankönyv felépítése

Ha a 11. osztályos nyelvtankönyv az elméleti ismereteket a gyakorlathoz kötötte, a 12. osztályos tanulók számára készült tankönyv a nyelvi identitás megerősítését szolgálja, illetve kialakítja azt az átfogó képet, amely szükséges ahhoz, hogy valóban megteremtődjön a tanulóknál az anyanyelvhez kötődés gondolata, hogy valóban megérezzék azt, hogy a nyelv nem pusztán eszköz, hanem az a közeg, amellyel életünket formáljuk.

A tankönyv első része a történetiséghez kötöttséget reprezentálja. A nyelvtörténet egyrészt időbeliségével érzelmi kötődést ad, másrészt racionális magyarázatokat nyújt mai nyelvi jelenségekre. Lehetőséget biztosít a tantárgyköziség megvalósításához a történelem, a művészetek, az irodalom, a zene területén. Ehhez a szintézishez kellene eljutnia gondolkodásmódjában a 12. osztályos tanulónak. A szavak, grammatikai jelenségek eredetének vizsgálata jó gyakorlatot nyújt az önálló kutatás, forrásgyűjtés kialakításához. A régi szövegekkel való foglalkozás a szövegértés fejlesztéséhez is hozzájárul.

A II. fejezetben a gyakorlat, a nyelv és a társadalom kapcsolatának felismerése kerül a középpontba. Ha eddig a hangsúlyt az elméletre, majd az egyén nyelvhasználatára helyeztük, most előtérbe kerül a nyelvhasználat társadalmi beágyazottsága. A nyelvhasználó mint a világismeretéből fakadó nyelvváltozatokat beszélő egyén jelenik meg. A társadalmi szereppel

összefüggésben prezentálódik a nyelvi sokszínűség, ennek megítélése, hogyan viszonyuljunk a nyelvi normához, a nyelvjárásokhoz.

Fontos, hogy a tanulók megismerjék a határon túl élő magyarság életének problémáit, megértsék, hogy a nyelvi, kulturális identitás a magyar nyelvközösséget fenntartó tényező.

Tisztában kell lenniük azzal, hogy mit jelent az anyanyelv használatának akadályozása, mennyire befolyásolhatja a magyar közösség megmaradását a nyelvpolitika.

Az egymás elfogadására nevelés fontos eszköze a nyelvi tolerancia kialakítása. A tanulóknak tudatosulnia kell, hogy a nyelvi agresszió lehet olyan veszélyes, mint a fizikai.

I. A magyar nyelv története

Cél

A nyelvtörténet ismerete a művelődéstörténeti, kulturális tudást és ezáltal az identitástudatot erősíti. A tizenkettedik osztályban a tanulóknak átfogó képet alakíthatunk ki, hogy összefüggésében lássák a társadalomképet, a történelmi, nyelvi változásokat.

Nagyon fontos, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján a tanulók értelmezni tudják, hogy a nyelvben az állandóság biztosítja a korok közötti tudásörökítést, a nyelvi változások pedig tükrözik, követik a világ változását. A nyelvtörténet tanulmányozása hozzásegít a legkorábbi szövegek, illetve a középmagyar kor irodalmi szövegeinek (Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Mikes Kelemen) újraértelmezéséhez. Több olyan kérdésre kaphatunk választ, amelyeket a leíró nyelvtan, illetve a helyesírás tanulásakor mint megtanulandó szabályt rögzítettünk (például főváltozatok – hó/havat, hangrendi illeszkedés – nyíl/nyilat stb). Mindezzel megmutathatjuk, hogy a nyelv élő, változó rendszer, a nyelvi változások a nyelvhasználat során alakulnak ki. Bár némelykor a tudatos változtatás, beavatkozás (például a nyelvújítás) befolyásolhatja a változás irányát, mértékét, alapvetően a nyelv maga alakítja önmagát.

Előzetes ismeretek

Az előzetes ismeretekhez tartozik, hogy a tanulóknak alakuljon ki tizenkettedik osztályra a történetiségben való gondolkodás képessége. Világképük alakulását nézve ez nagyon fontos, ezért is ajánlatos ezt a tananyagrészt ebben az életkorban tanítani.

Mivel a nyelvállapot leírásához három szempontot – **hangrendszer, szókincs, nyelvtani rendszer** – kell figyelembe vennünk, a diakron állapot jellemzéséhez, a jelen nyelvállapottal való összevetéshez vizsgálnunk kell a hangrendszert, a szókincset és a nyelvtani rendszert. A magánhangzó-változások elemzéséhez érdemes átismételni, amit a **magánhangzókról** tanultunk (ha nem ismerjük, milyen négy jeggyel írható le a magyar magánhangzó képzése, a nyíltabbá válás törvényét, a nyelv hangzásának változását nem fogjuk tudni megtanítani.). A **mássalhangzók** esetében elég néhány hangot (például a h hang képzése) kiemelni. A szókincset vizsgálva a **jelentésről**, a **hangalak és jelentés** viszonyáról tanultakat idézzük fel,

illetve gyakoroltassuk a **szótárhasználatot**, az önálló kutatási tapasztalatok összegzését. A grammatikai rendszerbeli változásokról a **leíró grammatikai ismeretek** felidézésével tudunk megállapításokat tenni. Kiemelt terület lehet az **igeidők**, valamint az **igekötők**, a **ragok** keletkezésének vizsgálata, ezért ismétlendő a szóalak felépítése, az **agglutináló nyelvtípusról** tanultak átgondolása.

A **Halotti beszéddel** és az **Ómagyar Mária-siralommal** már kilencedik osztályban, a középkori irodalmi műfajok megismerésekor találkoztak a diákok. Érdekes felidézni, akár fürtábrán összegyűjteni, milyen gondolatok maradtak meg. A *Halotti beszéd*ben nagyon jól megmutatható, hogy a mondatszerkesztés, az alapvető grammatikai viszonyok máig őrződnek, ugyanakkor jól megfigyeltethetők a grammatikai, szókincsbeli változások, valamint a hangváltozások is. Természetesen vegyük figyelembe, hogy nem egyetemi nyelvtörténeti kurzusról van szó, ezért néhány jól megválasztott, a jelen nyelvállapot tudatosabb megismeréséhez vezető példát válasszunk!

Ugyancsak a *Halotti beszéd* elemzéséhez felidézhetjük – mivel tizenkettedik osztályban vagyunk – a retorikai ismereteket, és tanulmányozhatjuk a *Halotti beszédet* mint a **szónoki beszéd** felépítésének példaszövegét. Az Ómagyar Mária-siralom elemzéséhez a stilisztikában a **szóképekről, az alakzatokról, a hangalakzatokról** tanultakat ismételtethetjük.

Segítségül hívhatjuk a 12. osztályos tankönyv 8. oldalán található színes vázlatokat, egyéni feladatként adva, hogy mindenki erősítse, egészítse ki azokat az ismereteit, amelyekben hiányosságot észlel. Az ismétlő feladatok a 11. osztályban elsajátított tudásra kérdeznek rá.

1. lecke: Változás és állandóság a nyelvben

Asszociációs fürtábrát felrajzolva (esetleg csoportmunkában) összefoglalhatjuk, hogy eddig milyen tudásunk van a nyelvről (például kommunikáció, grammatika, identitás stb.), majd a Krúdy-idézet értelmezésével bővíthetjük a jelentést, felvethetjük a történetiség kérdését. Például a Tisza a magyar nyelvterülethez kötődött (Magyarországon eredt, és itt is folyt a Dunába). A szélesedő folyó a gazdagodó nyelv metaforájaként jól érzékelteti, hogy a világról való egyre bővebb tudásunk hogyan tükröződik a nyelvben. Az írásbeliség metonímiájaként megjelenik a pergamen, a művészi nyelv kialakulását az ékkő metafora mutatja.

A Kodolányi-idézet megbeszélése jó ráhangolás lehet a nyelvtörténeti tanulmányok iránti érdeklődés felkeltéséhez. Felmérhetjük a tanulók előzetes ismereteit is. Saussure sakkjáték-hasonlatának megvitatását csak érdeklődő tanulócsoporthoz ajánljuk. Életszerűbb a tankönyv 13. 1., 2. feladata.

- A tankönyv 14. oldal képzeletbeli gömb ábrájával a 15. oldal 3. feladata projektmunkaként, önálló gyűjtéssel, önálló szótárhasználat gyakoroltatásával kiadható.

- A tankönyv 15. oldal 2. feladata: *Jókai Mór regényeit olvasva számos archaizmust találunk. Keress ilyeneket Az arany emberben vagy A kőszívű ember fiaiban! Csoportosítsd aszerint, hogy ismerted-e őket korábban is, vagy csak a regényben találkoztál velük először!*

Néhány példát választva csoportmunkában vagy osztott csoportos pármunkában dolgozhatunk:

- a) Másnap Timár csakugyan együtt árverezett az elsüllyedt gabonára a többi kupecekkel és molnárokkal.

Azok potom árakat ígértek: néhány garast mérőnként. Timár megunta a garasozást, belekiáltott, hogy tízezer forintot megad az egész hajóteherért; arra a szóra aztán úgy szétfutottak a többi kótyavetyélők, hogy vissza sem lehetett volna híni őket többet. Az árverező bíró elütötte Timárra a vételt, s átadta neki az egész hajóterhet mint tulajdonát. (Az arany ember /A vörös félhold)

Timár túl boldog volt, hogy Timéát eljegyezheté.

A leány tündéri szépsége az első találkozás óta meghódítva tartá lelkét. Bámulta őt. A szelíd kedély, melyet később ismerni tanult nála, megnyerte tiszteletét. A gúnyos játék, melyet Brazovicsék űztek a leány szívével, lovagias rokonszenvét költé fel. S a szép kapitánynak könnyelmű udvarlása szította féltékenységét. Ez mind hozzátartozik a szerelemhez.

Most végre eljutott vágyai céljához. A szép leány az övé. Neje lesz. (im./ A Senki szigete)

- b) A kis lak lángban áll; de nem tűzlángban, hanem rózsalángban; felfutó rózsza borítja egész tetejéig, s körülötte kétholdnyi területen csupa rózsza minden. Ezernyi bokor, öles fa, gúla, sövény, lugas, csupa rózsából. Liget az, berek, labyrinth, rózsafákból, miknek pompája elvakít, s már messziről terjed üdítő illatárja, mint egy túlvilági légkör.

Alig lépett be e rózsaliget tekervényes útjába Mihály, midőn egy hangos örömkialtás hangzott eléje; nevét kiálták.

Ah, Timár úr!

S aki nevét kiáltá, eléje futott. Timár a hangjáról is ráismere: Noémi volt az.

A kis Noémi, akit már harmadfél év óta nem látott. (im. /Tavaszhír/)

- c) Ha Athalie mérge szívéig hatott volna, akkor annál a gondolatnál állapodnék meg, hogy gyilkokkal kezében, orozva lépjen ki a szentkép mögül, s a hűtlen nőt a legforróbb csók közepett gyilkolja le kedvese karjai közt. Athalie-nak Timéa vére kell.

Hanem aztán a sértett férfi bosszúja mást beszél. Annak férfitér kell. Nem orozva, hanem szemtől szembe kiontott vér. Kard mind a kettő kezében, s aztán életre és halálra!

Mikor pedig a nyugodtan számító ember, a hidegvérű bölcs kerül felül, az azt mondja: „Minek volna itt bármi vérontás? Neked nem a bosszúra van szükséged, hanem botrányra. Előrohansz a rejtekből, összekiáltod cselédeidet, kiűzöd a házból a házasságtörő asszonyt csábítójával együtt.” (im. /A kettétört kard)

- d) A nagytiszteletű úr éppen közepén volt a tósztnak... A pezsgőspohár nektárhabia végigcsorgott kövér ujjain. A megkezdett frázis kifogott a tüdő hatásképességén, s a nyakizmok minden tehetségét megpróbálta. A nemes buzgalom egészen arcába kergette a vért. A díszes vendégkoszorú minden tagja készen tartá kezét a poharak karcsú fogantyúján, dicsszomjan lesve a megkezdett tósztt véghetetlen rakétájának végelpattanását; a hajdúsereg sietett a félig ürített poharakat színültig tölteni. (A kőszívű ember fiai/ Hatvan perc)
- e) Szép, méltóságteljes arc, az ifjúkor teljében, az érzületnek még szűzies virághamvával minden vonásain. Szemeivel, mik nagyok és kékek, sötét, hosszú pilláktól árnyazva, egy hajadon is hódítani indulhatna, míg nemes arcéle, gyönyörű metszésű ajkai a korát megelőzött férfit hirdetik benne. Termete karcsú, de ruganyos és izomtelt. A szép ifjú, dacára az egyszerű, fekete frakknak, nem marad felfedezetlenül. Egy fényes, katonai egyenruhás úr, melle gyémántos rendjelekkel rakva, selyem derékszalag a vállától csípőjéig kötve, megszólítja őt, kezét szorít vele, és aztán karja alá ölti kezét. (im. /A két jóbarát)
- f) – A te barátaid. A te pártfogóid. Nem szidalmazom őket, ne félj. Ők jobbat akarnak veled, mint én. Én elvesztenélek, ők megmentenek. Én sötét, zord, örömtelen életet készítenék számodra; ők neked boldog szerelmet, fényes pályát adnak. Jobban szeretnek, mint én. Nem versengek velük. Nem, fiam! Igazad van neked és nekik. Mi őriönqők vagyunk, kik egy semmiért, egy gondolatért, egy álomképért mindenünket odaadjuk; megkínozzuk magunkat, és meghalunk: Ne érts meg bennünket soha! Légy boldog ember! Eredj azokkal, kik most elindulandnak a minden oroszok birodalmába szövetséget keresni felháborodott hazájuk ellen. Mind magyarok ők, s bizonyosan mindannyinak úgy fáj a szíve, mint neked, midőn legfélelmesebb ellenségüket meghívják tulajdon anyjuk, tulajdon testvéreik ellen. (im. /Az a harmadik)
- g) Plankenhorstné az első, ki beszélőtehetségét visszanyeri.
Edithez intézi szavát:
– Edit kisasszony! Nem látom át, miért ez önfeledtség, ez elragadtatás egy idegen férfi irányában? Mi tetszik önnek, uram? – szól aztán Richárdhoz fordulva.

Edit pirulva ül vissza helyére; de most már gyönyörrel nézi a varrott gyászruhát, míg Richárd előbbre lép, s őszinte, rosszaság nélküli szívéllyel fordul Alfonsine baronesse-hez.

– Legelőször a hála kötelessége hozott ide. Én ma hajnalban halálra ítéltettem, s még azon órában kegyelmet kaptam. A kormányzó, ki teljesen fölmentett, s szabadságomat visszaadta, lelkemre köté, hogy legelső kötelességemnek tartsam e szabadulásomért naqysádnak hálámat kifejezni. Naqysád közbenjárulása nélkül legalább tizenöt évi fogságot kaptam volna. Fogadja érte hálámat! (im. /A kérő)

- A tankönyv 15. oldal 5. feladat Komáromi Csipkés György latin nyelven írott magyar grammatikájának bevezetőjében tulajdonképpen a nyelvi norma kialakításának kísérletét tapasztalhatjuk meg, azaz egy nyelvjárás mintává emelését.
- A tankönyv 16. oldal *Gyakorlás* szövegeiben (ugyanaz a szövegrész különböző korok bibliafordításából) jól kiolvashatóak a nyelvi változások. Például az igeidők: *mondotta volna, mondotta volna, mondtá*; hangváltozás: *tanejtványival, tanítványival, tanítványai*; grammatikai szerkezet változása: *hol vala az kert, holott egy kert vala, ott volt egy kert*; szójelentés változása: *Tuggyavalakedig Júdás es..., az helyt, Tudgyavala pedig azt az helyet Judásis, Ezt a helyet Júdás is ismerte*. (Tisztázzuk, hogy a helyesírás pluszkérdés!)
- A munkafüzet 4. oldal 3. feladat és 4. oldal 4. feladat önálló gyűjtőmunka, egyéni feladat lehet, a gyűjtés eredményeit azonban csoportokban lehetne összegezni és prezentálni.
- A munkafüzet 5. oldal 7. feladatát inkább emelt szintű érettségire készülőknek ajánljuk. Sylvester János: *Grammatica Hungarolatina*, Dévai Bíró Mátyás: *Orthographia Ungarica*, Szenczi Molnár Albert: *Novae Grammaticae*, Geleji Katona István: *Magyar Grammatikatska*, Komáromi Csipkés György: *Hungaria Illustrata*

2. lecke: Nyelvrokonság: módszer és elmélet

A tágabb összefüggésekben való látásmód, a tanult idegen nyelvek, a világról szerzett ismeretek áttekintése fontos feladat a tizenkettedik osztályban.

- A munkafüzet 7. oldal 7–8. feladata a különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek áttekintését teszi lehetővé. A besoroláson kívül egyéni vagy projektmunkában adhatunk külön feladatot földrajzi, néprajzi, kulturális témákról, szélesítve a tanulók világlátását.

Indoeurópai	Uráli	Altaji	Afrikai	Kaukázusi	Egyedülálló nyelvek
angol	magyar	török	bantu	grúz	japán
német	észti	mandzsu	hottentotta- busman		koreai
román	lapp	mongol			baszk
svéd	osztják				
dán					

- A térképes feladat megoldásához segítséget ad a tankönyv 20. oldala. A tankönyv 19. oldal 1. feladata: *Keress a magyar nyelvben példát a flektálásra, az agglutinációra és az izolálásra!* A feladathoz az ismételtsben tisztázni kell a magyar nyelv alapvető agglutináló jellegét: pl. el|vár|ás|ai|d|hoz. Ugyanakkor a tőváltozatokat értelmezhetjük flektálásként: kéz/kezek, bár a tőváltozat önmagában nem hordozza a többes szám jelentését. Az izolálásra *A macskám kergeti a kutyám.* lehetne a példa.
- A tankönyv 19. oldal 2. feladat az eskühöz kapcsolódó gesztusnyelv kérdésével foglalkozik.
- Az alapszókincshez gyűjthetünk még a tankönyv 19. oldal 3. feladatában további példákat. Kiadhatjuk csoportmunkában témakörök szerint (például: család, természet stb.).
- A tankönyv 19. oldal 5. feladat a nyelv, a valóságról való tapasztalat, gondolkodás összefüggését mutatja be.
- A tankönyv 20. oldal 2. feladata a szavak alak- és jelentésváltozására példa. Kérjük egyéni feladatként további példák gyűjtését!

Ebben a leckében a nyelvi változások mibenlétét kell megérteni, hogy a továbbiakban a tanulók tudjanak ezekkel a fogalmakkal dolgozni, a konkrét korszakok nyelvallapotával foglalkozni.

3. lecke: A magyar nyelv eredete és rokonsága

A kiinduló, ráhangoló feladat Nádasdy Ádám szövegéből az érvek gyűjtése vázlat formájában. (Például: *a finnugor szavak alapvetőbb műveltségelemeket hordoznak.*)

Fontos az alapszókincs fogalmának bevezetése, szerepe a nyelvrokonság igazolásában.

A tankönyv 21. oldal ábrája a magyar nyelv jellemzőit foglalja össze, itt a leíró grammatikából eddig tanultakat alkalmazhatjuk. Javasoljuk, hogy a hangrendszer változásának tanítását ne keverjük a helyesírás kérdéseivel. Érdekes előbb a hangváltozásokra koncentrálni. A hangjelölés története egy másik kérdés.

- A tankönyv 23. oldal 1. feladata a történelemből tanultakat építi be, térhez és időhöz köti a nyelvi tényezőkről már megszerzett ismereteket. Érdekes a történelmi atlasz segítségével felvázolni ezt az útvonalat.
- A tankönyv 23. oldal 5. feladatához a Reguly Társaság megadott oldalai kiválóan felhasználhatók, segítik az önálló tanulás képességének fejlesztését, illetve tudatosíthatjuk az önálló kutatás lépéseit.
- A munkafüzet 8. oldal 2. feladata felkeltheti a tanulók érdeklődését a szóeredetek vizsgálata, illetve a háttérben meghúzódó művelődéstörténeti vonatkozások megismerése iránt. Érzékelhetővé válik, hogy a nyelv nem csupán eszköz, hanem az ember életének közege, amely nélkül nem boldogulna a világban. Az elvont nyelvi fogalom mögött megjelenik a racionális válasz.

A szóeredeteket természetesen kereshetjük a TESz-ben, ez az igazi tudományos vizsgálat, a szóelőfordulás pontos jelölésével. Viszont a szócikkek értelmezéséhez, felépítésének vizsgálatához előzetes megbeszélés szükséges.

Egyszerűbb magyarázatot találunk a következő kiadványban, amely elérhető a www.tankonyvtar.hu oldalon is: Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Főszerk.: Zaicz Gábor. Bp., Tinta Könyvkiadó. 2006.

fa[1055] Ósi, uráli kori szó, vö. vogul *sälp#* 'hársfa', zürjén *pu*, votják *pu*, cseremisz *pu*, finn *puu*: 'élő fa, száraz fa'

ebéd[1372 u.] Szláv jövevényszó, vö. óegyházi szláv *objed'* 'étkezés; reggeli', horvát-szerb *obed'* 'étkezés; ebéd', szlovák *obed*, orosz [objed]: 'ebéd'.

öl[13. század eleje] 'az ülő ember combja és hasa közti tér; kitárt karok által átfogott távolság mint régi hosszmérték, kb. 1,9 m' Ósi, finnugor, esetleg uráli kori szó, vö. vogul *täl'* 'öl<mérték>', votják *sul'* 'öl<mérték>'

páciens[1564 k.] 'egy orvos betege' Latin jövevényszó, vö. tudományos, hazai latin *patiens* 'beteg, szenvedő'. A latin szó a latin *pati'* 'tűr, szenved' igenévi származéka.

kamat[1596] Horvát-szerb jövevényszó, vö. horvát-szerb *kamata* 'kamat'. A horvát-szerb szó a bizánci görög *kámaton* 'nehéz munka, kimerültség, keresmény' főnévre vezethető vissza.

lámpa[1585 k.] Valószínűleg szóelvonással keletkezett a *lámpás* főnévből, melynek szóvégi *s*-ét melléknévképzőnek érezhették. Emellett idegen minták is megszilárdíthatták a *lámpa* szóalakot, vö. német *Lampe*, francia *lampe*, olasz *lampa*: 'lámpa'. A *lámpás*[1372 u.] latin jövevényszó, vö. latin *lampas* 'fáklya, lámpa, világítótest', hazai latin *lampas* 'olajlámpás, lámpa'. A latinba a görögből került, melyben a görög *lámpo* 'világít' jelentésű ige származéka.

- A munkafüzet 9. oldal 3.,4. feladata nagyon hasonló. A 4. feladat megoldását ajánljuk: *Gyűjts az alábbi szempontok alapján a finnugor nyelvrokonságra nyelvtani bizonyítékokat, és fürtábrán ábrázold!* Ez a feladat a tankönyv 23. oldalán található összefoglalás alapján oldható meg. Érdekes kiegészítő adatokat lehet találni a Reguly Társaság honlapjának segítségével (itt további linkek is megjelennek, pl. a Rokonszenv: <http://fu.nyttud.hu/>), de sajnos a Madártávlatból lap nem érhető el mindig.
- A tankönyv 24. oldal *Gyakorlás* részében szövegértő feladatként kettéosztott napló készíthető: mi igazolhatja, és mi nem igazolhatja két nyelv rokonságát.

4. lecke: A magyar nyelvtörténet főbb szakaszai

A tankönyv 25. oldal *Nyelv és élet* Bárczi Gézától származó bevezető szövege ráhangoló feladat lehet. Egyben tisztázhatjuk azt is, hogy most már a magyar nyelv külön, önálló életében lezajló változásokról fogunk beszélni, sok nyelvi jelenségünket tudatosan megmagyarázhatjuk a történeti ismeretek segítségével.

A kivételek gyűjtése még folytatható, például megnézhetünk egy kb. 1 perc 20 mp részletet Bencze Imre *Ékes, édes apanyelvünk* című írásából Sinkovits Imre előadásában (a megfelelő kulcsszavakkal videómegosztó portálon elérhető).

A példákhoz magyarázatot kereshetünk az Etimológiai szótárban, illetve az összefoglaláskor visszatérhetünk a magyarázathoz.

A másik fontos feladat a leíró nyelvtanról tanultak ismételése, hiszen a történeti összehasonlítás a fonémakészlet, a szókészlet és a grammatikai rendszerbeli jellemzők összevetésével történik.

A *Hogy is volt?* vázlatát gondolattérképen ábrázolva megtölthetjük a Bárczi-szövegből választott példamondatok szófajtani, mondattani elemzésével, a szóalakok felbontásával. Például: mi Nyelvtörténeti állapot háttér nélkül nincs mi igazi mi mélyebb mi tudatos nyelvismeret márpedig a mi gondolkodó ember nem elégszik meg az eszközrendszerével...

A nyelvtörténet „időszalagját” tanulmányozva a tankönyv 26. oldalán a tanulók eddigi történelmi tanulmányaik alapján önállóan megfogalmazhatják, milyen történelmi, társadalmi változások tükröződhetnek a nyelvben, hogyan hat a valóság változása a gondolkodásmódra és a nyelvi eszközrendszerre. Mivel az irodalmi mű anyaga a nyelv, az egyes korszakokhoz felidézhetik a már tanult műveket. (Vagy akár a tanár készíthet idézetlapokat.) Ha a nyelvtörténeti korszakokhoz kapcsolódva felolvassuk ezeket a rövid műrészleteket például a következőkből: *Halotti beszéd, Ómagyar Mária-siralom*, Balassi, Zrínyi, Kazinczy, Csokonai, Vörösmarty, Jókai, Mikszáth, Móricz, Ady, Márai, egy posztmodern mű, máris saját élménnyé válik a magyar nyelv hangzásának, a világ megjelenítésmódjának változása.

Bár a tankönyv 27. oldalán a *Haladóknak* részben találjuk Kiss Jenő egyetemi tankönyvének részletét, mindenki számára érthető és hasznos lenne összegzésként elolvasni, közösen megbeszélni.

- A tankönyv 26. oldalán találjuk a különböző nyelvtörténeti korszakokra jellemző hangtani, szókincsbeli, grammatikai változások felsorolását, példákkal. Az ősmagyar korral nem érdemes túl hosszan foglalkozni. (Pontosítandó, hogy a főnév+bővítmény+ige sorrend továbbra is él a magyar nyelvben, megjelent mellette a főnév+ige+bővítmény sorrend is.) Az egyes korszakok nyelvállapotának leírását érdemes párhuzamosan tanítani a nyelvmelékekkel. Például az ómagyar korra jellemző jegyek jól megfigyeltethetők *A tihanyi alapítólevélben*, illetve a *Halotti beszéd és könyörgésben* (tankönyv 30. oldal).

Hangzó szöveggént is meghallgathatók az ómagyar kor emlékei az OSZK Nyelvmelékek honlapján, megtalálható többféle olvasatuk (tisztázható az olvasat kérdése, amelyet a *Haladóknak* rész említ a tankönyv 31. oldalán), filmetűdben látható történetük.

nyelvmelekek.oszk.hu/ism/multimedia_nyelvmelekeinkrol

- A tankönyv 27/2. és 3. feladata, a határozott névelő kialakulása, illetve a vonatkozó névmás születése is köthető a korszakoláshoz, a névelő alakulása az ómagyar, a vonatkozó névmásé a középmagyar korhoz.
- A tankönyv 28. oldalán a *Gyakorlásban* közölt szövegek megfigyelése házi feladat lehet.
- A munkafüzet 10. oldal 3. feladatát – *Írj három-három példát a nyelvi változásokra!* – ajánlott konkrét szövegekhez, például az előző tankönyvi szövegrészhez kötni.
- A munkafüzet 10. oldal 5. feladat megoldása önálló kutatómunkával az OSZK megadott honlapján megtalálható. A feladat osztott csoportos munkában is kiadható – egy-egy csoport egy elnevezésnek jár utána. (*Margit-legenda*: Szent Margit élete és csodái; *Müncheni kódex*: Huszita Biblia másolata, a négy evangéliumot tartalmazza / Bajorország; *Jókai-kódex*: Assisi Szent Ferenc élete / Jókai Mór születésének 100. évfordulója tiszteletére nevezték el.)
- Ide kapcsolható a munkafüzet 11. oldal 6. gyakorlata is: *Melyik volt az első magyar nyelvű nyomtatott könyv? Milyen hatással volt a magyar nyelvre? A könyvnyomtatás hogyan hatott a magyar nyelv alakulására?*
Az első magyar nyelvű nyomtatvány: Komjáti Benedek: *Az ZenthPalleueley magyar nyeluen*. Krakkó, 1533. Ha a tanulókkal megfigyeltetjük a címet, talán felmerül az egységes hangjelölés kérdése – visszautalhatunk a feladatra a magyar nyelv egységesüléséről beszélve).
- A munkafüzet 11. oldal 7. a) feladata – *Írd át mai helyesírás szerint a következő idézetet!* – helyett szerencsésebb lenne a mai nyelvre való átírást kérni, így könnyebben megoldható lenne a b) és a c) rész.

5. lecke: Nyelvelméleink

A *Nyelv és élet* szöveg (tankönyv 29. oldal) érdekes kérdést vet föl egy emlék eredetiségéről vagy hamisítvány voltáról. A nyelvelmélek ismerete, lehetséges tanulmányozásuk módja közelebb visz a szövegekkel történő tudatos, részletes foglalkozáshoz, azaz fejlesztheti a szövegértés technikáját.

- A munkafüzet 12. oldal 1. feladatában megadott fogalmakat tisztázva megalapozzuk az egyes nyelvelmélek vizsgálatát. „*Nyelvelmélek* minden, az előző időkből fennmaradt vésett, írott, nyomtatott és élőszavas, illetőleg képes-hangos nyelvi forrás” (Magyar nyelvtörténet. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Osiris. 2003. 18.); *szórványemlék* – idegen nyelvű szövegbe beágyazva magyar nyelvi elemek találhatók, *szövegemlék* – magyar nyelven összefüggő mondatokban kifejtett gondolatok; *szójegyzék* – tematikusan csoportosított latin szavak mellé, fölé írt magyar szavak, kifejezések; *glossza* – rendszerint latin nyelvű szöveg lapszélre vagy a sorok közé írt értelmezése; *vendégszöveg* – az általában latin nyelvű kódexben található magyar nyelvű szöveg.
- A munkafüzet 12. oldal 2.
 - a) feladata: *Írj példákat a Tihanyi alapítólevélből hangtani változásokra!*
Meg lehet figyelni a szóvégi magánhangzók későbbi lekopását (így az út/utak töváltozatra magyarázatot adni) pl. *hodu, utu*, és ha a magánhangzókról tanultakat átismételtük, megmutathatjuk a későbbi nyíltabbá válás tendenciáját, amely alapvetően befolyásolja a nyelv hangzását. Például: *hodu* – *had*; *tixon*, – nyíltabbá válás, a *χ* hang változása.
 - b) *Keress példát az Ómagyar Mária-siralomból a maitól eltérő morfológiai jelenségekre!* Például: *urodum* – d kicsinytő képző; *búabeleül* a rag keletkezése;
 - c) *Írj példákat a Halotti beszéd és könyörgésből a maitól eltérő mondat szerkesztésbeli jelenségekre! evék az gimilctül, vetevé út ez munkás világ bele.* Ugyancsak ehhez kapcsolódó feladat a tankönyv 31. oldal 2. gyakorlata, itt a *Halotti beszéd* hangváltozására is kell példát hozni. Ezen olvasat szerint a nyíltabbá válás már talán lezajlott, a rag még nem illeszkedik (*milosztben, paradicsomben*), gy helyett dzs-szerű hangot találunk. A szókészletbeli változásra példa a *heon* (csupán), *isa* (bizony) szavak kihalása, a *miloszt* (kegyelem) szó szintén csaknem kihalt.

- A munkafüzet 13. oldal 7. feladatát csak érdeklődő tanulóknak ajánljuk. „389 jogeset...” – Váradi regestrum 1208–1235/ nyomtatásban maradt fenn: 1550. „Egy kódex újrakötésénél...” – Königsbergi töredék és szalagjai (XIV. század). „Magyar nyelvű imádságos könyv...” – Festetics-kódex (1493). „A Nyulak szigetén...” – Érsekújvári Kódex 1529–1531.
- A tankönyv 32. oldal *Gyakorlás* szövege egy töredék, a Piry-hártya megtalálásáról, egy másik nyelvemlékhez való lehetséges kapcsolatáról, forrásairól szól. Jól példázza a nyelvemlékek sorsát a megtalálás története, az elnevezés itt a felfedezőjéhez, Piry Cirjék érsekújvári tanárhoz kapcsolódik. Az ismertetésből példát kaphatnak a tanulók arra, milyen kérdések merülhetnek fel egy nyelvtörténeti emlékekkel kapcsolatban.

6. lecke: A magyar nyelv szókincsének változásai

A nyelv leggyorsabban változó része a szókincs, mivel ebben tükröződnek a világ változásai, nemcsak olyan módon, hogy új hangalak és jelentéskapcsolat alakul, hanem a jelentés bővülésével, szűkülésével, a jelentésváltozással is új valóságelemek, viszonyok megnevezése válik lehetővé. A szókincs vizsgálva feltárul előttünk a nyelvet beszélő nép egész művelődéstörténete, más népekkel való kapcsolatai.

Ráhangelő feladatként O. Nagy Gábor szólásmagyarázataiból választhatunk. Így átvizsgálhatjuk a szólásról, a jelentésváltozásról tanultakat.

Például: *Körmére ég a dolog.*

„A XVI. század közepe vagy talán még régebbi idő óta ezzel a képpel fejezi ki nyelvünk, hogy valamely elintézendő ügy, elvégzendő munka nagyon sürgőssé vált, mert halogatták, sőt a végsőre hagyták... Hozzájárulhatott a szólás kialakulásához..., hogy régen, ha sötétben akartak olvasni, különösen a barátok a hajnali mise alkalmával, apró viaszgyertyát ragasztottak a körmükre, s annak a fényénél olvastak. Ha rövid volt a gyertya, sietniük kellett az előírt ima elolvasásával, mert különben megégették az ujjukat.” (O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Gondolat, 1979. 304.)

A másik ráhangelő feladat lehet a szóelőfordulások ábrájának tanulmányozása és elemzése. Ismétlő feladat a *Hogy is volt?* alapján a szóalkotási módok ismételése, illetve a metaforikus, metonimikus jelentések értelmezése. Saját példák gyűjtésével csoportmunkában kiegészíthetjük az ábrát.

- A munkafüzet 14. oldal 1.a) és 15/4. feladata segítségével tisztázzuk a fogalmakat!
Idegen szó – más nyelvből való eredete világos, nem illeszkedett be teljesen a nyelvi rendszerbe (pl. agglutináció). *Jövevényszó* – idegen eredetét nem érzékeljük, teljesen beilleszkedett a nyelvi rendszerbe (pl. tehén). *Nemzetközi vándorszavak* – olyan szavak, amelyekről nehéz megmondani, melyik nyelvből kerültek a magyarba, több nyelvben megtalálhatók (pl. gól).

- A munkafüzet 14. oldal 1.b) feladat ismételts, a nemrég tanult alapszókinset idézzük fel, és ezzel mintegy az életmódra is utalhatunk (fal, fon, apa, anya, nyíl, lúd stb.).
- A tankönyv 35. oldal 1. feladat megoldásával a szóteremtésre találunk példát. Hang utánzása + képző (nyávog, víjjog stb.).
- A tankönyv 35. oldal 2. feladat (a 28. oldal Zrínyi-szövegének és a 33. oldal bevezető szövegének összehasonlítása) a szóelemekre bontás ismételts, és két kor nyelvállapotának összevetése. Osztott csoportos pármunkában is megvalósítható feladat.
- A tankönyv 35. oldal 4. és 5. feladata, hogy a tanulók a szótárak segítségével figyeljék meg a többjelentésű szavak jelentésszerkezetének alakulását. Az *Értelmező kéziszótár* szócikkét vizsgálva a *szárny* szó alapjelentéséből (állatnak repülésre való testrésze) további származékok: a repülőgép kétoldalt kinyúló alkotórésze, valaminek a szárnyhoz hasonló része, például tüdő, nagyobb épületnek a középtől jobbra és balra lévő része, csapat jobb vagy bal oldali része.

Az *édes* szó az ÉKsz-ban: mn/ kellemes ízű, nem savanyított, kellemes illat, kellemes érzéssel járó dolog, szeretett, kedves, vér szerinti. Főnév: valakinek a kedvese, vér szerinti apa, anya stb. A TESz-ben: 1138/1329: Édus, 1300: „ézes uroduct”.. J: kedves, szeretett, kellemes...

- A tankönyv 35. oldal 6. feladat: *Nézzetek utána az interneten a török jövevényszavak három csoportjának! Milyen történelmi korszakokhoz köthetők? Gyűjtsetek mindegyik típushoz néhány példát!*
Ósmagyar kor – a török jövevényszavak első rétege, például nyak, nyár, homok. A vándorlások korának török jövevényszavai például: *ökör, gyűrű, tenger*.
Oszmán-török jövevényszavak a mohácsi vész után, például: *tepsi, findzsa, papucs*.
Csoportmunkában kiadható, gyakoroljuk a szótárhasználatot, előkészítjük az önálló tanulás igényét és stratégiáit.
- A munkafüzet 14. oldal 3. feladata annak vizsgálatát kéri, hogy a különböző módon létrejött szavak körülbelül mikor kerültek a nyelvbe.

kávé [1628]

kér [1138 tn. (?), 13. század eleje]

tanít [13. század második fele]

jár [12. század vége]

futball [1869] 'labdarúgás'

füge [1395 k.]

zöld [1215 tn. (?), 1395 k.]

bab [1211 tn., 1405 k.]

blog: a kifejezés az ezredfordulón, 2000 körül terjedt el Munkafüzet 15. oldal 5.

feladat: *flexibilis* – hajlékony, *ignorál* – mellőz, *kvaterkázik* – társaságban borozgat, beszélget, *talentum* – tehetség, *regnál* – uralkodik, *akusztika* – hangzás, hangzási viszony.

A gyakorlatok a szókincs változásának különböző módjait tükrözik, így a tanulók képet kaphatnak ezekről a folyamatokról. A szótárhasználat, az önálló kutatás lehetősége fejleszti az önálló tanulás képességét, segítséget nyújt a továbbiakban az élethosszig való tanulás stratégiáinak kialakításához.

A tankönyv 36. oldalán található *Gyakorlás* szövegét felhasználhatjuk vita kialakítására az *idegen szavak megítélése a magyar nyelvben* témakörben, illetve az érveléstechnika ismételtesére. Egyben előkészíthetjük a következő lecke témájához kapcsolódó nyelvújítási mozgalom törekvéseinek értékelését.

7. lecke: A magyar nyelv egységesülése az ómagyar kortól a reformkorig

Az első feladat a korszakhatár kijelölése (1772–1825), mivel az újmagyar koron belül fontos diakrón metszetről van szó. A tanulók irodalmi tanulmányaik segítségével felidézhetik Bessenyei György *Magyarság* című röpiratát, Kazinczy Ferenc irodalomszervező tevékenységét, esztétikai elveit, a nyelvújítási mozgalom összefogását.

Tisztázzuk a sztenderdizáció, a nyelvi egységesülés fogalmát, vagyis az arra való törekvést, hogy létrejöjjön egy normatív, a különböző nyelvváltozatok fölött és mellett élő mintaként szolgáló nyelvváltozat. Megemlíthető, hogy a művelt köznyelv, illetve írott változatként az irodalmi nyelv alapjául az észak-keleti nyelvjárások szolgáltak.

A tankönyv erőteljesen támaszkodik a helyesírás változásának kérdésére mint alapfolyamatra. Itt tisztázhatjuk, miért tekinthetjük a helyesírást egyfajta kódnak, amely lehetővé teszi az egyértelmű szövegrögzítést, és ezáltal a szövegértés fontos elemévé válik. Ugyanakkor igazán figyelmet a nyelvújítók helyesírási vitájára érdemes fordítani úgy, hogy összevetjük a már tanult, mai helyesírási alapelvekkel.

Ajánljuk, hogy a nyelvújítás fogalmát, folyamatát állítsuk a tananyag feldolgozásának középpontjába, mivel nagy hatást gyakorolt a nyelv egységesülésére, és a viták során kristályosodtak ki az egységesülő fonémajelölés, a mai helyesírási rendszer alapelvei. (Az írásrendszer változásainak, a grammatikák megjelenésének tárgyalását csak érdeklődő tanulócsoportban javasoljuk.)

A nyelvújítás a nyelvi rendszerbe való tudatos beavatkozás, amelynek célja az volt, hogy alkalmassá tegye a magyar nyelvet a kor valóságának tükrözésére. A nyelvújítási mozgalom a szókincs bővítésére koncentrált, így a szóalkotási módok, amelyekről az előző leckében beszéltünk (tankönyv 33. oldal), ismételése után nézzük át a tankönyv példáinak segítségével a

nyelvújítás legfontosabb szóalkotási módjait. A mozgalom eredményességét tükrözi az a kb. 10 000 szó, melyek megmaradtak nyelvünkben.

- A munkafüzet 17. oldal 3. feladata önálló példagyűjtés: a) nyelvjárási szavak beemelése: *hullám, páholy, kagyló*; b) régi szavak felelevenítése: *Zoltán, Gyula, szobor, dísz*; c) idegen szavak átalakítása: *pillér (pilier), Lipcse (Leipzig)*.
- A munkafüzet 17. oldal 5. feladata: *Milyen módszerekkel alkották a nyelvújítók az alábbi szavakat?:* szenvedély – képzés, tan – elvonás, cukrászda – képzés, folyóirat – összetétel.
- A tankönyv 39. oldal 2. feladatában szóképzéssel jött létre: *tanulmány, termény, olvasmány, társadalom, szerkezet, pamlag (pamut)*, összetétel: *külföld, belföld*. Barczafalvi Szabó Dávid alkotta őket, aki egyébként nagyon erőteljesen képviselte a nyelvet megújító törekvéseket. Ő alkotta például a *cikk, esernyő, csontváz* szavakat is.
- A tankönyv 39. oldal 3. feladata: A magyar szaknyelvek kialakulása is a nyelvújítás korához fűződik. Az orvosi nyelv megújítója Bugát Pál. Példák a ma is élő szakkifejezésekből: *csipesz, dudor, fehérje, garat, gyógyszer, ideg, kórisme, porc, szemész, műt, heveny visszér, szike*.
- Érdekes lehet csoportmunkában az időszalagon a művelődéstörténeti hátteret felvázolva megkeresni a szóeredeteket.
fiú, alél/alszik (ősi fgr.)/ tej (iráni), vasárnap (összetétel), gyöngy (ótörök) (vándorlások kora Kr.e.1000–500) / konyha, csütörtök (szláv), gróf (német) (ómagyar kor) / kávé, zseb (török XVI. század) / esernyő, óvoda, nyelvtan (nyelvúj. XIX. sz.) / mozi, golyóstoll, számítógép (XX. század) / szelfi (XXI. század).
- Megmutatható, hogy csak a szavak egy része került be a nyelvhasználatba. A tankönyv 39. oldal 5. feladata érdekességeket tartalmazó szorgalmi feladat lehet.
vaséleg – vas-oxid, lepe – lepke, egyközű négyszög – téglalap, hányító – számláló, nemező – nevező, tudósítalom – tudósítás, dalastyán – agg énekes, unadék – unalom, restnök – lajhár, Mennydurrogtató – Jupiter, porongyó – jóízű, külmiképség – külső forma, fagyapjú – pamut, estasztal – vacsora, egyenezet – szabály, alagya – elégia.

A lecke lezárásaként a szövegértő feladat megoldásához értelmezzük először a megadott szavakat, majd gondolattérképen is ábrázolhatjuk a szövegben felvetett kérdéseket.

8. lecke: A magyar nyelv sztenderdizációja a reformkort követően

Ez a lecke időben nagyon nagy, több szinkron korszakra bontható nyelvtörténeti szakaszt vizsgál, így csak egy-egy jelenség kiemelésére, említésére vállalkozhat.

A nyelvújítási mozgalom lezárulása után felerősödik a norma kialakulásának igénye, egyre hangsúlyosabbá válnak az egységes helyesírás kialakítására irányuló törekvések.

Bár ma a nyelvi norma meghatározása és társadalmi szerepe a nyelvészeti szakirodalomban erősen vitatott, az iskolai gyakorlatban mindenképp meg kell jelennie. Semmi esetre sem a hátrányos megkülönböztetés eszközeként, hanem a szociokulturális tudás közegeként, hogy a tanulók képesek legyenek megfelelni a különböző társadalmi szerepeknek. Az anyanyelvi órákon a kommunikációs kompetencia fejlesztése áll a középpontban, és bár a nyelvi sztenderd egy a nyelvváltozatok közül, de ennek ismeretében nyílik lehetőség a gondolkodás differenciált fejlesztésére. Így lehet a világképet leegyszerűsítő vulgarizálás, a nyelvi agresszió ellen fellépni, értékeket közvetíteni, közösségtudatot építeni. A sztenderdizáció folyamatában fontos mérföldkő az 1872-ben alapított Magyar Nyelvőr (MNyr.) folyóirat létrejötte. Mutassuk be a folyóirat mai szerepét és arculatát. Választhatjuk egyéni feladatul valamelyik konkrét szám bemutatását. A folyóirat interneten elérhető: <http://nyelvor.c3.hu/nyr.htm>. Érdemes felhívni a tanulók figyelmét a folyóirat honlapján található linkre is: *Nyelvészet az interneten*. Széles körű képet kaphatunk a magyar nyelvészeti tárgyú folyóiratokról, nyelvészeti szolgáltatásokról, magyar nyelvészeti gyűjteményekről.

- A MNyr. szerepének megítéléséhez oldjuk meg a munkafüzet 18. oldal 1. feladatát. Készítsünk közösen fűrtábrát az MNyr. 1872-es célkitűzéseiből!
helyesség visszaállítása, idegen kifejezések elleni küzdelem, tudományos magyar nyelvtan megírása, a nyelvtörténet, a népnyelv és a modern irodalom kutatása.
- A sztenderdizációval párhuzamosan zajlott a magyar helyesírás egységesítése. A munkafüzet 18. oldal 2. feladat kutatómunkát kér ebből a témából. A tanulók számára is világos áttekintést ad, ezért ajánljuk ehhez a feladathoz Fábíán Pál *A magyar helyesírás sorsfordulói* című tanulmányát. (In: Hagyomány és újítás a helyesírásban. Szerk.: Bozsik Gabriella – Eőry Vilma. EFK Líceum Kiadó. Eger, 2007. 11–23. (elérhető a www.magyar.uni-eger.hu oldalon)
- A tankönyv a sztenderd nyelv használatát, vagyis a norma beszélt változatának alakulását a pesti nyelv, a szleng mint normaalakító tényező felől közelíti meg. Több gyakorlatot is választhatunk ehhez a kérdéshez. Talán a legegyszerűbben megoldható a tankönyv 41. oldalán a *Nyelv és élet* választott szövegrésze Heltai Jenő: *Budapesti argó* című írásából (1913). A feladat a szleng egyik alapjára, a tolvajnyelvre (argó) utal.

szleng régen

lemegy a bőr a pofájáról (szégyell)
 dumál (beszél)
 frank (rendőrileg nem ellenőrzött)
 link duma (üres beszéd)
 pali (férfi)
 fiatalra van állítva (fogalma sincs)
 komál (kedvel, szeret)
 gyertyáz (figyel)
 tyúk (nő)
 lokál (mulatóhely)
 csáringér (pincér)
 veszi a lapot (ért)

szleng most

lesül a bőr a pofájáról
 ✓ dumál
frankó (jó)
 ✓ link duma
 ✓ pali
nyeretlen kétéves
 ✓ komál, *kamel*
figyuz, skubiz
 ✓ inkább: vén tyúk, *csaj*
diszkó, romkocsmá...
 —
 ✓ veszi a lapot

- Hasonló feladatot találunk a tankönyv 44. oldal *Gyakorlás* szövegében vagy a munkafüzet 18. oldal 3. gyakorlatában. Ez utóbbiból néhány példaszó eredetének érdemes utánanézni a diákoknak a Zaicz Gábor szerkesztette internetes *Etimológiai szótár* alapján (www.tankonyvtar.hu oldalon is elérhető). Ilyen szó pl. jassz, hólyag, pofa, tyúk, vas, handlé.

Érdekes lehet az 1920-as, 30-as évek szlengjének változását összekötni a mai nyelvben lezajló változásokkal. A tankönyv 41. oldal 1. feladata 2015-ös nyelvallapotot tükröz. Érdemes megnézni a tanítás évének szavait is, valamint azt megbeszélni, hogy a tanulók saját nyelvhasználatukban mennyire alkalmazzák ezeket a szavakat.

- Mindenképpen foglalkozzunk a magyar sportnyelv kialakulásával. Ehhez a munkafüzet 19–20. oldalán találunk feladatot (4., 5. feladat). A *Nemzeti Sport* pályázatára érkezett szavak azért is érdekesek, mert az olvasók magukénak tekintették ezt a kérdést, és függetlenül attól, hogy mi volt a foglalkozásuk, lelkesen küldték be a szójavaslataikat. Az a) pontban megtudhatjuk, hogy Magyarországon kívül még 7 országból érkeztek javaslatok. A b) idézet pedig azért érdekes, mert megmutatja, hogy egyes szavak nem honosodtak meg (például *dancs, pergő, ajzó*), de nagyon sok szó megmaradt, ma is használatos a magyar sportnyelvben (például *csörte, pást, kezezés, hajrá, edző*). A szóalkotási módok változatosak: szóösszetétel (pl. *tízpróba*), szóképzés (pl. *edző*), régi szó felújítása (pl. *pást*), szóelvonás (pl. *röpte*).

Említsük meg a magyar sportnyelv megújítását szervező dr. Vadas Gyula ügyvéd nevét. Tevékenységéről szorgalmi egyéni feladatként kérhetünk gyűjtőmunkát.

- Az 5. feladat szövegének értelmezésekor érdemes figyelni arra, hogy egy-egy idegen szót hány szinonimával fejez ki a szerző, mennyivel pontosabban tudja visszaadni a jelentést.
- A munkafüzet 20. oldal 6. feladatát megoldva érdemes a már meglévő történelmi, művelődéstörténeti tudásra támaszkodni, és így felidézni a német, orosz, angol nyelv hatását a magyar nyelvre. Itt előreutalhatunk a határon túl élő magyarokra ható szlovák, román, ukrán, szerb, német nyelvek szerepére, az innen fakadó nyelvi változások mibenlétére.
Itt felidézhetjük a 11. osztályos tankönyv 29. oldal 6. feladatát, hogyan mutatja a gondolkodásmód sugallt változását a kommunista diktatúrát jellemző szókincs.

II. Nyelv és társadalom

Cél

A *Nyelv és társadalom* című fejezet a 12. osztályos tanulók számára kulcsfontosságú. A tanulmányok lezárásaként, az anyanyelv több szempontú vizsgálata után egyfajta szintézist jelent. Érzékelhetővé válik az egyén felelőssége az anyanyelv életében, a pragmatikai meghatározottság. Ezt a gondolatot jól bevezethetjük a fejezet elején álló Ágh István-idézettel. Próbáljuk ötletbörze formájában megtölteni egyéni példákkal a képeket (pl. a nyelvi önvédelem, rabság, apró csillag stb. képek).

Nagyon fontos továbbá, hogy a tanulók megértsék, a nyelv változatokban él, és ők maguk is többféle nyelvváltozatot beszélnek. A többféleség, így a nyelvjárások ismerete mindig érték. Viszont a társadalmi boldoguláshoz fontos a nyelvi norma, a nyelvi sztenderd elsajátítása.

Ismerjék meg a tanulók a határon túl élő magyar kisebbség helyzetét, a magyar nyelv használatának kérdéseit a kisebbségi létben.

Előzetes ismeretek

Elsősorban a tanulók **meglévő szociokulturális tudására** támaszkodhatunk. Ha ez némiképp hiányosnak bizonyul, annak érdekében, hogy a felnőttlét szerepeinek, a különböző beszédhelyzetek sikeres megoldásának a tanulók később meg tudjanak felelni, a tanárnak kell közvetítenie őket (például udvariassági szabályok).

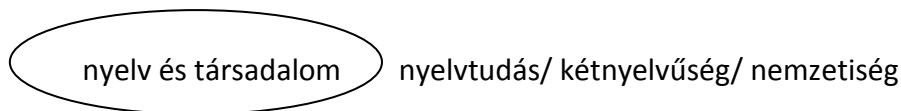
A kommunikációról, a denotatív és a konnotatív jelentésről, a stílusrétegekről, a szövegtípusokról szerzett ismereteket is felhasználjuk.

A nyelvjárások leírásához idézzük fel a nyelvéírás három szempontját: hangrendszer, szókészlet, nyelvtani rendszer.

A tanulóknak alkalmazniuk kell történelmi, földrajzi ismereteiket is.

9. lecke: Nyelv és társadalom viszonyáról

Bevezetésként a tankönyv 49. oldal *Hogy is volt?* szövegének gondolatait érdemes összegyűjteni fürtábra formájában.

a nyelv változó rendszer változtatás/ nyelvújítás példák gyűjtése – Jókai – pl. Tallérossy

Mikszáth – pl. Olej

Móricz – pl. a veres juhász

- Öt csoportban kiosztva megoldható a tankönyv 51. oldal 1., 2., 3., 4., 5. feladat. Összegezzük és fogalmazzuk meg az előző ábrához kapcsolva a gyakorlati példákat, fogalmazzuk meg, hogy a nyelv változatokban él, majd értelmezzük az 50. oldal ábráját, milyen tényezők hatnak az egyén anyanyelvismeretére, nyelvhasználatára.
- A *Haladóknak* szöveg alapján disputajátékot szervezhetünk: a nyelvi formák ma is elfedik a nők társadalmi szerepét, vagy ez nem így van? A vitát párban vagy csoportban történő érvgyűjtés előzze meg! A munkafüzet 21. oldal 2. feladata a társadalmi helyzet és a nyelvhasználat kapcsolatának elemzését kéri, a szövegértés fejlesztésére is szolgál, valamint az ábra értelmezését is segíti.
- A munkafüzet 22. oldal 3.a) feladattal ismételhetjük a stílustípusokról/rétegekről tanultakat. A szövegértő feladat megoldása, a vázlatkészítés fontos tanulói jogok és köteleességek körét emeli ki. Lehet házi feladat, a következő órán megbeszéléssel. Mit tartanak még a diákok fontosnak rögzíteni egy ilyen dokumentumban?
A b) feladattal a hivatalos stílusról tanultakat eleveníthetjük föl. Ismétlésképpen írathatunk önéletrajzot, motivációs levelet. (Ezek a szövegtípusok fontosak a végzős tanulók számára.) Megadhatjuk a felkészüléshez az Europass honlapját: www.europass.hu
c) pontos szómagyarázat
- A munkafüzet 23. oldal 5. feladattal csoportmunkában felidézhetők, ismételhetők az írói, költői pályáról tanultak. A tantárgyköziség jegyében ismételhető az egyes alkotók pályája, az életrajzi elemek és a fontos művek. A stílusrétegek ismétlő témához kapcsolódva a magánlevél jellemző formuláit idézhetjük fel, majd áttérhetünk az internetes műfajokra.
- A nyelv mint közösséget összefogó, kultúrát hordozó erő jelenik meg a *Gyakorlás* Dragomán-szövegében. Összefoglalásként adhatjuk ezt a feladatot, amely egyben a

nyelvtanulásra is ösztönöz, így másik aspektusból jelenik meg a nyelvvel való foglalkozás.

Emeljük ki a „a nyelvtanulás – élmény” gondolatot, sorakoztassunk érveket a kijelentés mellett és ellene. Lezárásképpen írassuk le 5-6 mondatban az egyéni véleményeket.

10. lecke: A köznyelvet és a nyelvi normát alakító tényezők

A lecke fontos abból a szempontból, hogy a nyelv változatokban való megjelenését mindig a normához és egymáshoz viszonyítva tudjuk megmutatni. Előkészíti annak tudatosítását, hogy az idiolektus milyen elemekből tevődhet össze, s így alakíthatja a tanulók pozitív attitűdjét az anyanyelvhasználat tekintetében.

Ráhangelő feladat lehet a munkafüzet 24. oldal 1. feladat csoportmunkában történő feldolgozása. Előzetes ismeretként fel lehet idézni a nyelvújításról tanultakat. Egy-egy kulcsfogalmat érdemes kiemelni: a) Kármán-szövegben – fontos a nyelvvel való foglalkozás, a beszéd törvényeinek tanulmányozása, mindez azonban nem azonos a pusztán grammatizálással. b) Révai Miklós a hagyományra, a nyelvszokásra utal mint az új szavak, szókapcsolatok elfogadhatóságának mértékére. Ennek szellemében áll ki amellet, hogy a nyelvet „hibátlanul” kell használni. c) Kazinczy az író felelősségeként jelöli ki, hogy a szükséges változtatásokat a nyelv „természete”, azaz a nyelvszokás figyelembevételével kell alakítani. d) Simonyi Zsigmond gondolata a XX. század eleji nyelvműveléshez kapcsolódik. A nyelv felhasználhatóságának fenntartásában kiemeli a népnyelv fontosságát és a nagy költők, írók műveinek hatását. A nyelvészet ehhez képest csak segédeszközöket nyújthat.

- Ide kapcsolható a tankönyv 36. oldal 5. feladata, egy Kazinczy-epigramma felidézése (*Írói érdem*).
- A tankönyv 54–55. oldal szövegét feloszthatjuk kooperatív csoportmunkában (szakértői mozaik) történő feldolgozásra. A fogalmak kiemeléséhez használjuk fel a tankönyv 55. oldal 1., 2. feladatát, majd egyéni munkában ellenőrizzük az eredményt a munkafüzet 24. oldal 2. feladatával.

Idézzük fel a tipikus kommunikációs helyzetekre épülő stílusrétegek jellemző jegyeit! (*Ismétlés*). Így alakíthatjuk ki a sokoldalú nyelvszemléletet. Az eddig tanultak kerüljenek tudatos tanulói döntéssel a fogalmi háló megfelelő helyére!

A munkafüzet gyakorlataival a stílusrétegekről, a stílusértékről tanultakat ismételtethetjük, és kapcsolhatjuk a nyelvváltozatokról tanultakhoz.

- Munkafüzet 25. oldal 3. feladat – az állandósult stílusérték hangulati, érzelmi jelentéstöbblet, amely megszabja, milyen kommunikációs helyzetekben használható fel a szó. A szótárban a stílusminősítéssel jelöljük.

- Mukafüzet 25. oldal 4. feladat: szleng – pók, ragad (nyelv), vakerál, dumál, rizsa, tintázik, pia, szia
tájnyelv/ népi – pátrapocskok (piszkos, csúnya) prasnya (ronda, undok)
tabiha (lusta, lomha), mologány (éktelen)
választékos – nyelvezet, anyanyelv
bizalmas – fiacskám
régies – lacsuha (lusta, piszkos), titulál, hajdanán, kerál
szaknyelv –szókincs, zsargon

A feladat a szövegértést és az egynyelvű szótárak használatát is gyakoroltatja.

- A munkafüzet 26. oldal 5. feladat a névadás megfigyeltetésével személyessé teszi a nyelvvel való foglalkozást. Szorgalmi egyéni feladatként adható, hogy nézzenek utána a tanulók saját keresztnévük eredetének, jelentésének. (A 2016-os statisztikában a fiúknál a Bence, Máté, Levente, a lányoknál a Hanna, Anna, Jázmin nevek a leggyakoribbak. A weboldalon – www.magyarnevek.hu – követni lehet a névadási szokások változását.)
- A munkafüzet 26. oldal 6. feladat a szófajfelismeréssel, a szójelentés meghatározásával, a mondatok elemzésével egyrészt ismételtet, másrészt a szövegértési technikát tanít. A nyelvről szóló saját gondolat megfogalmazása egyfajta reflektálás, szövegalkotási gyakorlat.
- A fejezet feldolgozását zárhatjuk a tankönyv 56. oldal 6., 7. feladatának projektmunkában történő feldolgozásával, prezentációval.
- Érdeklődő tanulók utánanézhettek, hogy hangzik a tankönyv 53. oldal bevezető szövegének teljes változata. Ennek alapján körkérdést állíthatnak össze a többi tanuló részére.

11. lecke: A nyelvváltozatok rendszere, a nyelvi sokszínűség

Ráhangelődésképpen elolvashatjuk közösen Kiss Jenő *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat* című tanulmányából vett részletet: mit jelent a nyelv változatokban élése, mit jelent a művelt köznyelv (tankönyv 53. oldal).

A tankönyv 58. oldal táblázata segítségével összegyűjthetjük, illetve megfogalmazhatjuk, milyen beszédhelyzetekben milyen nyelvváltozatot alkalmazunk. Megjelenik a szociolektus és a dialektus fogalma. A következő leckét előkészítve egyéni feladatként megoldható, ki milyen nyelvváltozatot ismer, használ a társadalmi érintkezés folyamán. Fontos feladat a szociokulturális tudás erősítése.

- A tankönyv 59. oldal 1., 3., 4., 5. és a 60. oldal 8. feladat kooperatív csoportmunkában történő megoldása. A megoldások prezentálása segítheti a tudatos nyelvhasználat kialakítását, és megkönnyíthetjük a következő leckék feldolgozását.
- A tankönyv 60. oldal *Haladóknak* szánt szövegéből szövegértési feladatként kiszűrhetik a tanulók az idiolektus fogalmát.
- A *Gyakorlás* szövegével erősíthetjük az európai azonosságtudat elemeit, egyben gyűjtőmunkát, projekttervet is készíttethetünk a tanulókkal.
- A szókincsfejlesztés, valamint a pontos szövegalkotás fontos eszköze a szólások és közmondások ismerete. A munkafüzet 28. oldal 4. feladatában a szólások testrészekhez kapcsolhatók: *zöldfülű, orránál fogva vezet, leesik az álla, tenyerén hord, botfülű, fogához veri a garast.*

A közmondások jelentését kell felhasználni: hasznosabb, ha valami biztosan megvan; akit nem érint, ne foglalkozzon a kérdéssel; a közösen használt dologra senki nem vigyáz (érdemes a régi tőr 'seb' szóra felhívni a figyelmet).

- A munkafüzet 28. oldal 5. feladat a beszédhelyzetnek megfelelő megnyilatkozásokat vizsgálja. A hivatalos nyelv, a publicisztikai stílus, a tudományos stílus (felelet) ismétlésére ad lehetőséget. A társalgási stílussal kapcsolatban pedig érdemes megemlíteni az udvariassági szabályokat.
- A munkafüzet 29. oldal 6. feladata alkalmat ad a magyar helyesírás alapelveinek átismétlésére. Figyeltessük meg, hogyan lehet a helyesírási hiba a humor forrása, illetve a jellemzés eszköze. A tanulók megállapíthatják, hogy a helyesírás tulajdonképpen egyértelmű kód, sokkal nehezebb értelmezni a hibásan írt szöveget.
- A munkafüzet 29. oldal 7. feladat a nyelvváltozatot mint művilágot teremtő, befolyásoló erőt mutatja be a szépirodalmi műben.
- A munkafüzet 30. oldal 8. feladatban a különböző stílusrétegekből vett szövegeknek ugyanaz a témája: a kenyér. Csoportmunkában feldolgozva, esetleg osztott csoportos pármunkában jól megfigyeltethető, mi jellemzi az egyes szövegeket. A tanár készíthet vagy készíttethet ppt-t is, hogy megelevenedjenek a tipikus kommunikációs helyzetek.

12. lecke: Csoportnyelvek, szleng, szaknyelvek

Az előző leckéhez szorosan kapcsolódik ez a tankönyvi rész. A különböző változatokban élő nyelv és a nyelvhasználó viszonyát írja le, tudatosítja. Tulajdonképpen az egyén meghatározhatja nyelvi viselkedésmódját, megindokolhatja a különböző beszédhelyzetekben tett választásait.

- Ráhangoló feladat lehet a munkafüzet 31. oldal 1. feladat: megszólítások és különféle beszédhelyzetek felidézése, akár mikrodialógusok íratása/eljátszása pármunkában.
- A nyelvváltozatok közül emeljük ki a tanulási környezetben leggyakrabban használt változatot. A tankönyv 62. oldal 1. feladatához készítsen a tanár a tantárgyak nevével ellátott kis cédulákat, alkossunk 4-6 csoportot. A tanulók gyűjtsék össze az egy-egy tantárgyra jellemző, fontos kulcsszavakat. A prezentáció során mutakozzon meg az egyes tantárgyak szakszókészlete.
- Továbbvezető feladat lehet a különböző beszédhelyzetek megoldása, a munkafüzet 33. oldal 5. feladata. A feladat azért fontos, mert a nyelvi nevelésben el kell érni, hogy a tanuló az adott beszédhelyzetnek adekvát megnyilatkozást hozzon létre.
- A munkafüzet 33. oldal 2. feladat összekapcsolható a tankönyv 63. oldal 2. feladatával – biztosan van olyan tanuló, aki ismeri a labdarúgás szaknyelvét –, a munkafüzeti feladat pedig a matematika szaknyelvére támaszkodik. (Ha a tanár a geometria témát is kiadja a tankönyv 63. oldal 1. feladat feldolgozásakor, össze lehet kapcsolni ezt a két feladatot.)
A szöveg értelmezésével a szövegértési kompetencia fejleszthető.
- A munkafüzet 32. oldal 4. feladat szintén szakszöveggel foglalkozik. Az egynyelvű szótárak használata is a feladat része. A *Magyar értelmező kéziszótár* használatával párhuzamosan Eöry Vilma *Értelmező szótár diákoknak* internetes szótárát is alkalmazhatjuk (elérhető a www.tankonyvtar.hu oldalon)..

környezettudatos

trend

klímavédelem

növekedési pálya

innováció

befektet

fenntartható életmód

projekt

A feladathoz tartozik az ábra értelmezése, majd egy szövegalkotási feladat is.

- A munkafüzet 3. oldal 3. feladatában a fordítóprogrammal készült fordítás „magyarítása” lehetőséget ad a szójelentésről tanultak és a mondat szerkezetéről tanultak ismétlésére.
- A munkafüzet 34. oldal 6. feladat a digitális nyelvhasználat jellemzőit gyűjti össze. Csoportmunkában dolgozhatunk mobiltelefonos alkalmazás segítségével a

Netszótárból, saját nyelvhasználatból gyűjthetnek a tanulók a megadott kategóriákban szavakat.

- A munkafüzet 34. oldal 7. feladat szókincsfejlesztésre alkalmas. A szólások értelmezése mellett össze lehet gyűjteni a régi mesterségneveket.

dugába dől – *meghiúsul*

cserben hagy – *otthagya a bajban*

egy bordában szőtték őket – *egyformák*

felönt a garatra – *részeg, alkoholt iszik*

egy gyékényen árul – *ugyanazon az oldalon van*

vargabetűt csinál – *kitérőt tesz*

mesterségnevek: bognár, tímár, takács, molnár, kereskedő, varga

A gyakorlat másik része – szövegalkotás, drámajáték.

- A tankönyv 61. oldalán *A pesti nyelvről* szóló szöveghez otthoni feladatként fürtábrás vázlatkészítést adhatunk fel. Érdeklődő osztályban ide kapcsolható a 64. oldal *Haladóknak* szövege.
- A tankönyv 64. oldal 7., 8., 9. feladat projektmunkának is kiadható.

13. lecke: Magyar nyelvjárások a határon innen és túl

A *Nyelv és élet* szöveg elolvasása és értelmezése jó ráhangoló feladat lehet a nyelvjárásokról tanultak bevezetéséhez.

A dialektológia fogalmának tisztázása után emeljük ki a nyelvleírás három szempontját (hangkészlet, szókészlet, nyelvtani rendszer), amelyek megfigyeltetésével az egyes nyelvjárások leírhatók.

A www.geolingua.elte.hu lap segítségével dolgozzuk fel a nyelvjárási ismereteket.

- A munkafüzet 37. oldal 6. feladatának szövegeit megtaláljuk ezen a honlapon. Megbeszélésükkel, megfigyelésükkel nyilvánvalóvá válik, miben térnek el az egyes nyelvjárások egymástól és a nyelvi normától. (Hívjuk fel a figyelmet a feladatutasításban megfogalmazott beszélt nyelvi ejtés rögzítésének tényére.)

a) eltérések a hangkészletben – példák: *ëuo, ië* köznyelvi é hang helyett *i*

ü ü

szókincs – példák: *liëkri*– rékli, *esküdü ruha*– esküvői ruha

nyelvtani rendszer – példák: –

b) eltérések a hangkészletben – példák: *ë ä ä* köznyelvi é hang helyett *i*

szókincs – példák: *pók* – a ló lábai görbék

nyelvtani rendszer – példák: –

c) eltérések a hangkészletben – példák: *ë* köznyelvi *e* hang helyett *ö*
 szókincs – példák: *böllér* – hentes, *szárma* – töltött káposzta
 nyelvtani rendszer – példák: *estefelére* tel az idő, *mulatozgatni*

- A munkafüzet 38. oldal 1–2. feladatával megjeleníthetjük az egyes területek viseleteit. A 2. feladatban a ruhadarabok megnevezése egyben nyelvjárási szógyűjtést is jelent: *lajbi, szűr, suba, guba, mente, harisnya pruszlik, pendely, ingváll, pártá, főkötő, rokolya*

A nyelvjárásterületek megkeresésekor egyben a földrajzi ismereteket is felidézhetjük. b) szólásjelentések

'Szegény házasodjon a szegénnyel, gazdag a gazdaggal.' 'Nincs nyeresége.'

'Titokban csinál valamit.' 'Elutasítják.' 'Nem megy férjhez.' 'Férjhez megy.'

Amennyiben valamely nyelvjárásterületen van az iskola, adjunk ki projektmunkás gyűjtést.

- Nagyon fontos a munkafüzet 38. oldal 7. feladata, a nyelvjárási beszélők véleménye arról, hogy a nyelvjárás ismerete plusz tudást, nyelvi gazdagságot jelent. Beszéljük meg, hogy a nyelvjárási beszéd nem műveletlenséget takar.
- A munkafüzet 38. oldal 8. feladata a nyelvjárás szerepét mint stílusformáló erőt mutatja az irodalmi művek elemzésekor.
- Adjunk hasonló gyűjtőmunkát például Jókai, Mikszáth, Móricz műveiben. Melyik szereplőt jeleníti meg a nyelvjárási beszédmóddal az alkotó?

Például:

Egy elkésett vendég, kinek láttára minden ismerősnek ajkáról egy derült „hahó” hangzik el; még az étkefogó inasok is rejthetetlen mosollyal fogadják. Pedig az érkező alak nemhogy valami jókedvű bonhómiát hozna magával, sőt inkább a lehető legdezőláltabb alakot mutatja be megjelenésével.

– Nini! Zebulon! – hangzik minden oldalról...

– Onnan felülről gyűvök három egisz napok otatul fogva. Elgyütem egiszben utolsó stációig szerencsisen, Szunyoglakig. Hivatom birot, parancsolom forspontot. Van, de nincs. Hát hun van? Mind elmente, ki csak lo volt, mar előre valo nap Nemesdombra temetisre. Haragutam, parancsoltam; megmondtam neki, ki vagyok, nem használta semmit. Utolara megvesztegetem nagy sumapinzel egy derik, becsületes embert, hogy segítse rajtam valahogy, akarhogy, csakhogy; s az a gazember befogta saját uri hintom elejbe nigy bivalyt, s úgy hozta engemet idajaig.

(Jókai Mór: A kőszívű ember fiai – részlet)

– *Hát az asszony – mondta az egyik vendégjuhász.*

Aki megszólalt, nagy veres ember volt. Szeplős, nagy kemény ember. Kék szemű és verhenyes bajszerű. Hogy a haja milyen volt, nem igen látszott, mert a kalap egész a szemöldökére volt akasztva.

A másik vendég is megmordult. Az kisebb ember volt, tömpe orrú, vizslató szemű. Szíjta a pipáját, odanézett, de nem szólt.

– *Itt vót.*

– *Mikor?*

– *Van egy hete.*

– *Mikor gyün megint?*

– *Majd elgyün.*

– *Van eleség?*

– *Van valami.*

(Móricz Zsigmond: Barbárok – részlet)

- A munkafüzet 38. oldal 10. feladata a szótárhasználat, a kreatív szövegalkotás és a drámajáték felhasználásával komplex fejlesztést nyújt. (Sajnos a forrás nem ad információt arról, hogy melyik nyelvjárásban jelenik meg az adott jelentés.)
aggaszt – 1. túrórt készít (az aludttejet megmelegíti, és zacskóban felfüggeszti); 2. alkalmatlankodik, akadályoz
számít – szándékozik
árnyékol – 1. árnyékban hever; 2. lustálkodik
vádol – vállal
- Munkafüzet 9. feladat: a palóc nyelvjárásterület középső részén még él a lágy l (ly) hang. (www.geolingua.elte.hu)
A helyesírási feladatot kiegészíthetjük szójelentések gyűjtésével: mulya, nyoszolyólány, vőfély, kvártély.

14. lecke: Nyelvpolitika

Ennek a leckének a témája szorosan összefügg a következő leckéével (*Nyelvi tervezés, nyelvművelés*), hiszen a nyelvpolitika fogalmát sokan azonosítják a nyelvtervezés fogalmával.

Jóllehet érdemes megfogalmazni, hogy a nyelvpolitika a nyelvi vonatkozású politikai koncepciókkal foglalkozik, többnyelvű országban például fontos, mi az államnyelv, mi az oktatás nyelve, milyen dokumentumok rögzítik a kisebbségi nyelvi jogokat.

- Bevezető gyakorlatként a munkafüzet 39. oldal 2. feladatát érdemes megbeszélni. Mindkét dokumentum személyes és kollektív jellegű; a barcelonai dokumentum a nyelvi közösségek helyzetére, a politikai autonómiára, függetlenségre irányul, míg a hágai dokumentum a kisebbségek jogairól szól, az oktatásra vonatkozik, célja a

biztonság és az együttműködés megteremtése. (A tankönyv 75. oldal – *Haladóknak* – idézi a barcelonai nyilatkozatot. Ellenőrizhető, mit sikerült a vázlat alapján megfogalmazni.)

A fejezet előkészíti a 16. leckében (A magyar nyelv helyzete a szomszédos országokban), illetve a 17. leckében (A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvhasználata) tárgyalta.

Így először érdemes a nyelvtörvény kérdéséről beszélni.

- A munkafüzet 41. oldal 5. feladata a 2001-ben hozott reklámyelv-törvényből idéz. Tájékozódjunk más országok nyelvtörvényéről, például a finn nyelvtörvényről.

Ismételjük át a szóbeli beszédre tanultakat, és ismételjük át a vitaindítót mint gyakorlati szövegtípust.

- Ehhez kapcsolódóan oldjuk meg a tankönyv 71. oldal 5. és 9. gyakorlatát.
- A tankönyv 71. oldal 3., 4. feladat a kisebbségek nyelvhasználati jogának kérdését a magyar kisebbség helyzetén keresztül vizsgálja. A feladatokhoz érdemes mindig az aktuális kérdések felől közelíteni.
- A munkafüzet 41. oldal 6. feladat az idegen nyelvek oktatása és a politika kapcsolatára utal. Ennek kapcsán egy kis történelmi áttekintésre is lehetőség nyílik.
- A magyar nyelv államnyelvvé válása, a kétnyelvűség, kettősnyelvűség, kevertnyelvűség, nyelvcsere fogalmak tisztázása után a munkafüzet 42. oldal 8. feladata az anyanyelv és az önazonosság kérdését veti föl.

15. lecke: Nyelvi tervezés, nyelvművelés

A nyelvpolitikával szorosan összefügg a megvalósítás mikéntje, a nyelvi tervezés, a nyelvhasználat tudatos befolyásolása. A státusztervezés tulajdonképpen a probléma kijelölése a társadalom szempontjából (például sztenderd helyzetének meghatározása), a korpusztervezés a megvalósítás útját jelöli ki (például szótárkészítés), majd az elterjesztés, javítás, értékelés következik.

A nyelvtervezés részeként jelenik meg a nyelvművelés, amelynek célja elsősorban a nyelvi norma alakítása, új jelenségek értékelése, tanácsadás a nyelvhasználatot illetően.

- A nyelvművelés szerepéről, tudományos voltáról folyó viták áttekintésével megvizsgálhatjuk, milyen nézőpontok ütköznek ebben a kérdésben. Ehhez a tankönyv 76. oldalán a *Gondolatok a nyelvművelésről* című idézeteket dolgozhatjuk fel osztott csoportos pármunkában. Csoportmunkában feldolgozható a munkafüzet 43. oldal 2. feladata, hasonló céllal.

- A munkafüzet 45. oldal 4. feladatán keresztül a kommunikációs helyzeteknek megfelelő megnyilatkozások megalkotását kell megfigyeltetnünk (pármunkában végezhető feladat).
- A nyelvművelés területeit vizsgálhatjuk a tankönyv 7. oldal 4–5. feladatával, azaz a szókincs kérdésére térhetünk ki. A nyelvművelés nemcsak a szókincset, hanem a sztenderd nyelvhasználat más területeit is érinti. A munkafüzet 44. oldal 3. gyakorlata az igeragozás, a terpeszkedő kifejezések, az igenevek használata, a vonzatok, a kötőszóhasználat, a szólások használata kérdését vizsgálja. Összegzőképpen visszatérhetünk a munkafüzet 39. oldal 1. feladatához, ismételve a fogalmakat.
- Projektmunkaként feladható a munkafüzet 45. oldal 5. feladata. A cél az, hogy a tanulóknak az anyanyelvhez való tudatos viszony alakuljon ki.

16. lecke: A magyar nyelv helyzete a szomszédos országokban

Ráhangelő gyakorlatként a tankönyv 77. oldal *Nyelv és élet* szövegét, térképét nézzük át, hol él magyar kisebbség a környező országokban. Ehhez a 78. oldal táblázatát is tanulmányozhatjuk.

- A történelemből tanultakat ismételve elemezzük a munkafüzet 46. oldal 1., 2. feladatát. A magyar kisebbség létrejöttének okai: politikai okok – Trianon, de ne feledkezzünk meg az amerikai emigrációról sem, hiszen ennek gazdasági (XIX. század vége), politikai (1945, 1956) okai voltak, illetve a 70-es években megjelent az „amerikai álom” (ház, kocsi, jó fizetés, család) fogalom, amely más gazdasági szempontokat jelentett, mint a XIX. század végi emigrációs hullám esetében.
- A környező országokban az előző leckékben felvetett nyelvpolitikai, kisebbségi nyelvi jogok kérdéseit vizsgálva elemezhetjük a magyarság helyzetét, ehhez a munkafüzet 48. oldal 7. feladatát tanulmányozzuk. Az ábrákat olvasva megfogalmazhatjuk, hogy a magyarul tanulás lehetősége háttérbe szorul már az alapiskolában.
- Érdekes lehet a határon túli települések idegen és magyar nyelvű változatának gyűjtése – tankönyv 79. oldal 4. feladat.
- A kérdés átvezet a nyelvi presztízs / nyelvi stigma fogalmakhoz. A munkafüzet 47. oldal 4. feladatát pármunkában adhatjuk ki, a tanulók maguk meg tudják majd fogalmazni, mit jelent e két fogalom. A táblázat elemzése jól mutatja, hogy melyik kommunikációs helyzetet melyik nyelvvel (magyar vagy idegen) fedik le a beszélők.
- A tankönyv 77. oldal *Hogy is volt?* szövegének elemzésével felvethetjük a következő problémát, a nyelvvesztés kérdését. Mit jelent a kétnyelvű, kevertnyelvű

megnyilatkozás, mikor következik be a nyelvvesztés? Házi feladatként megoldható a munkafüzet 48. oldal 6. feladata.

- A nyelvvesztéshez vezető kevertnyelvűség példáit találhatjuk meg a tankönyv 7. oldal 1., 2., 6. feladatában. Fontos tisztázni, hogy a nyelvhasználatot a nyelvjárások is árnyalják.
- Ezzel a témával kapcsolatban a munkafüzet 47. oldal 3. feladatát házi feladatnak ajánljuk, önálló szövegértés gyakorlására, illetve a probléma értelmezésére.
- A munkafüzet 4. oldal 9. feladata önálló előkészítő munkával végzett versértelmezés. Nagy Gáspár *Végvári ének* című versét azonban érdemes közösen megbeszélni. A metonimikus verscím és a metonimikus alcím: *Sütő András kapitány uramnak rávilágít Sütő András művészetének, emberi magatartásának példavoltára a kisebbségi létben.* A vershelyzetben a nyelvközösséget összetartó ereje kap hangsúlyt a *gyertyafény* metaforában. Intertextuális utalás idézi Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című önéletrásszerű regényét. Az 1990. március 15-i marosvásárhelyi eseményeket, amikor az utcára lépő írókat megtévesztett, felbérelt román bányászok támadták meg, idézik a következő képek: „Görgény-völgyi hordák”, „akasztológusok”, „Nessus-ing”. Sütő Andrást olyan súlyosan bántalmazták, hogy elvesztette egyik szeme világát. Mégis ottmaradt Erdélyben, művészi, erkölcsi felelősséggént élte meg, hogy személyes példájával mutassa a szülőföldhöz való hűséget, vállalja a kisebbségi létet. A verszárlat ezt fogalmazza meg, a nyelv nemzetet megtartó szerepét hangsúlyozva, Sütő szülőfalujának (Pusztakamarás) és a református istentisztelet úrasztalának metonimikus képeivel.
- A tankönyv 80. oldal *Gyakorlás* szövegének értelmezéséhez nézzük át egy-két szomszédos állam nyelvtörvényét.
- A munkafüzet 49. oldal 8. feladata József Attila: *A Dunánál* verszárlatára asszociálva a nemzetek békés együttéléséhez vezető út megfogalmazása. Négyes csoportokban dolgozva gyűjtsük össze a gondolatokat, majd válasszuk ki a négy legtöbbször előfordulót. A „Sarkok” módszerrel válasszák ki a tanulók, ki melyik javaslatot tartja a legfontosabbnak!

17. lecke: A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvhasználata

A ráhangolást kezdhethetjük a munkafüzet 50. oldal 1. feladatával, amellyel egyben az ábra értelmezését, a szövegalkotást is gyakoroljuk. (Magyarországon a legnagyobb számban élő nemzetiség a cigányság, utána a német nemzetiség következik.)

- A tankönyv 81. oldal *Hogy is volt?* szövegével felidézhetjük, mit tanultak a diákok történelemből a nemzetiségek hagyományairól. Ehhez kapcsolható a 8. oldal 2. feladat. Szent István 996-ban vette feleségül Gizella bajor hercegnőt, akivel német papok, szerzetesek, lovagok érkeztek az országba. A magyar királyok a középkorban számítottak a német kézművesek munkáira, ők magyar városokban telepedtek le. A török hódoltság után (1699) három szakaszban érkeztek bevándorló német telepesek az elnéptelenedett földekre a XVIII. században.
- A tankönyv 83. oldal térképén tanulmányozhatjuk az egy-egy településen nagyobb számban élő nemzetiségek földrajzi elhelyezkedését.
- A munkafüzet 50. oldal 2. feladata a négy képből két népviselet leírását tartalmazza. Így szövegértési feladatként oldhatjuk meg. Az A) szöveg a szlovák, a B) szöveg a sváb viseletre vonatkozik.
- A munkafüzet 51. oldal 3. feladata azt a terminológiát tartalmazza, amellyel leírhatók a kisebbségi, nemzetiségi léttel kapcsolatos kérdések.

szegregáció – elkülönítés; *repatriál* – hazatér, visszahonosít; *diaszpóra* – valamely népesség más népek között szétszórta élő közössége; *asszimiláció* – hasonlóná válás; *archaikus* – ősrégi; *emigráns* – politikai menekült; *exodus* – kivonulás; *exlex állapot* – törvényen kívüli állapot; *tradicionális* – hagyományos; *migráns* – elvándorló; *ortodoxia* – óhitűség; *identitás* – önazonosság, hovatartozás.

A feladat megoldható pármunkában, gyakoroljuk a szótárhasználatot. Alakítsunk ki igényes megszólalási formákat.

- A munkafüzet 51. oldal 4. feladata csoport- vagy pármunkában okostelefonok segítségével oldható meg. Mielőtt az IKT-eszközt használnánk, próbáljunk meg a meglévő tudással minél több megoldást megtalálni.

	bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német
foglalkozás-név	kertész	rézműves kovács muzsikus	balkáni kereskedő		földműves	milimári, sramlizenész, bányász aranyműves
ételnév	sopszka		dolmades		sztukamięsa	smarni

	örmény	román	ruszin	ukrán	szerb	szlovák	szlovén
foglalkozás-név	kereskedő	pásztor	favágó / tutajos			üveghutás földműves	
ételnév	dolma	birkapörkölt	nudli (suly- kanca)		gibanica pljeskavica	lepník strapacký	

- A munkafüzet 52. oldal 5. feladatával ismételhetjük a közmondásról tanultakat. A magyar megfelelők megtalálása után pármunkában dialógusokat készíthetünk, amelyekben felhasználjuk a közmondásokat.

Román megfelelők: *Kimutatja a foga fehérét, Ki korán kel, aranyat lel. Lassan járj, tovább érsz. Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja.*

Szerb: *Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. Egyszer hopp, másszor kopp. Lassan járj, tovább érsz.*

Német: *Ajándék lónak ne nézd a fogát! Hamarabb utoléri a hazug embert, mint a sánta kutyát.*

- Házi feladatnak adható: munkafüzet 52. oldal 6. feladat: Lakatos Menyhért – cigányság, Fekete István: horvát, cigány, Gárdonyi Géza – sváb, cigány, Jókai Mór – rác, Kodolányi János – sváb, Móricz Zsigmond – sváb, Sütő András – román
- A munkafüzet 52. oldal 7. feladatának szövege kapcsán beszéljünk a diákokkal az anyanyelvhasználat és az anyanyelv és a többségi nyelv viszonyának kérdéséről.

18. lecke: A nyelvi tolerancia és a nyelvi diszkrimináció

Fontos fejezet, hiszen a nyelvi viselkedés, társadalmi megítélés kérdését vizsgálja. A tanulóknak megerősíthetjük énképüket, toleranciára nevelhetjük őket.

- A tankönyv 85. oldal *Hogy is volt?* szövegével összefoglalhatjuk az előző fejezetben tárgyaltakat. A 85. oldal 1. feladatát előzetes projektmunkának kiadva összegezhetjük a tapasztalatokat.
- A tankönyv 87. oldal 1. feladatát megoldva a *tolerancia* és a *tolerál* szavak jelentésértelmezésével közelíthetők meg a lecke fontos pontjai. Ehhez kapcsolódik a 8. oldal 3–4. feladat is.
- A munkafüzet 53. oldal 1. feladata az értelmezett fogalmakhoz kapcsolódik. Beszélni kell a konfliktus lehetséges feloldásairól.

A tankönyv *A lingvicizmus és a nyelvi genocídium* című írásaiban ezek okairól beszél, az előző fejezetek felidézésével értelmezhetjük ezt a részt.

Külön témaként beszélhetünk a nyelvi hátrányról.

- A tankönyv 88. oldalán a cigány anyanyelv, a kétnyelvűség kérdéséről szólva a nyelvi hátrányról olvashatunk. Ehhez kapcsolható a munkafüzet 34. oldal 4. gyakorlata. (Ide tartozik a 87. oldal *Haladóknak* szövege is. A neten is tanulmányozható Orsós Anna beás-magyar kisszótára.

Külön témaként jeleníthetjük meg a siketség és a jelnyelv kérdését. Érdeklődő tanulók számára önálló kiselőadás témaként adhatjuk a jelnyelvről tanultak összefoglalását, kiegészítését.

III. Készüljünk az érettségire!

Cél

A tanulóban tudatosulnia kell, hogy milyen sokrétű szerepet tölt be életükben az anyanyelv. A áttekintés, ismétlés az sokoldalú nyelvszemlélet kibontását szolgálja.

Az érettségi vizsgán éppen erről kellene tanúbizonyságot tenni, így a rendszerezés, ismétlés a felkészülést is szolgálja.

Előzetes ismeretek

Szintézisben kell látni az anyanyelvről eddig tanult ismereteket úgy, hogy **pragmatikai meghatározottságukkal** a tanulók tisztában legyenek.

19. lecke: Ember és nyelvhasználat

Értelmezzük a fejezetet nyitó Kosztolányi-idézetet. Miért írja Kosztolányi, hogy a nyelv maga a végtelenség? Hogyan érez az anyanyelve iránt a nyelvvel foglalkozó költő?

A nyelv és gondolkodás, jel, jelentés fogalmának ismétlése során szintézist hozhatunk létre az eddig tanult fogalmak kreatív alkalmazásával és a nyelvről tanultak összegzésével. A tankönyv ismétlő feladatai az összefoglalás után a 126–128. oldalon találhatók. A kézikönyvben az egyes ismétlő fejezetek után fogjuk jelölni a megfelelő feladatot.

- A *nyelvi jel és jelentése* fogalmak átgondolását segíti a munkafüzet 2. feladata, valamint át lehet ismételni a *többjelentésű szó* jelentésszerkezet fogalmát.

A nyelvi jelről és a nyelvtípusokról tanultakat ismételjük, és összegezzhetjük, amit a nyelvtípusokról tudunk, szintézist létrehozva általános nyelvszemléletet alakíthatunk ki.

- A tankönyv 126. oldal. 1. feladata érdekes kérdést vet föl. Érdemes vitát kialakítani, ugyanakkor a kutatások nem igazolják az állítást, például a japán nyelvben nincsenek

nemek, de a társadalom meglehetősen patriarchális szemléletű. A kérdéssel kapcsolatban: Péli Péter: A nyelvtani nem mint politikai „nem” (www.nyest.hu)

- Ehhez segítő feladatok: a munkafüzet 55. oldal 2. d), 56. oldal 3., 4., 57. oldal 5. feladat.
- Az előző fejezetekben tanultakat, a nyelv társadalmi megjelenését összegezhetjük a munkafüzet 57. oldal 6., 7., 8., 9. gyakorlattal.
- A munkafüzet 57. oldal 10. feladata projektmunkában kiadható.

A *nyelv és politika* témát jól összefoglalhatjuk a tankönyv 98. oldal áttekintésével, így világos képet kapunk a nyelvpolitika, nyelvstratégia, nyelvművelés kérdésköréről.

20. lecke: Kommunikáció

A nyelvi jelek felhasználhatóságához, a közlésfolyamat, a pragmatikai szemlélet kialakításához fontos az eddig tanultak szintézise. Ebben a leckében a kommunikáció folyamata, tényezői, a beszédaktusok és a hozzájuk kapcsolódó együttműködési elv, valamint az udvariassági szabályok együtt, egymást is értelmezve jelennek meg. A tömegkommunikációról szerzett ismeretek összegzése is ebben a leckében kapott helyet.

- Munkafüzet 59. oldal 5. feladat: emotikon, manipuláció, média, tömegkommunikáció, másodlagos írásbeliség.
- Munkafüzet 59. oldal 6. feladat: véleményközlő műfajok – cikk, glossza, jegyzet, kommentár, kritika, levél; tájékoztató műfajok – hír, közlemény, tudósítás; kevert műfajok – interjú, riport.

21. lecke: A nyelvi szintek

A leíró nyelvészet ad segítséget a nyelv rendszerszerűségének megértéséhez, a nyelvtanulás tudatossá tételéhez, a kontrasztív szemlélet kialakításához. Ezért fontos a nyelvi szintekről szerzett ismeretek összefoglaló áttekintése.

A hangtan ismételésekor a tankönyv 103. oldalán két ábrát találunk. Az egyik a magánhangzórendszert mutatja. A megfelelő kiegészítésekkel jól felhasználható a nyelvtörténeti hangváltozások (pl. nyíltabbá válás *pur-por*, *ürdüng/ördög*), illetve a nyelvjárások hangrendszerének (pl. *ë*, *ä*) tanításához, ismételéséhez is. A mássalhangzók táblázata nem elég pontos, például nem szerepel az n hang, a v, f ajak-foghang, de talán a mássalhangzótörvények megértéséhez elég ez a vázlat.

Érdekes átismételni és elválasztani a beszédhang és a fonéma fogalmát.

Az érettségi felkészüléshez javasoljuk, hogy a tanult mássalhangzótörvényeket párhuzamosan a helyesírási szabályokkal ismételjük. Szoktassuk a tanulókat saját helyesírási hibatípusaik felismeréséhez és a *Helyesírási szótár* használatához, hogy az érettségi vizsgán tudják az önellenőrzéshez alkalmazni.

- A munkafüzet 61. oldal 4. feladatában egyszerre ismételhetjük a szóelemekről tanultakat, a mássalhangzótörvényeket és az írásmód kérdését. Érdekes gyakorlásképpen szóelemekre bontani a megadott szóalakokat.

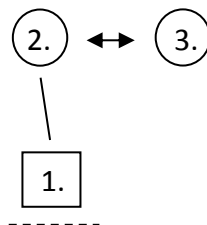
Felszólító módú alak	Kijelentő módú alak
a k a sz/j/ á t o k szótő + felsz.mód jele +jelen i. jele Ø + igei személyrag	akasztjátok
eddzünk	edz/ünk szótő + kij.m.jeleØ + jel.i.jeleØ + igei személyrag
	látsz/unk szótő + kij.m.jeleØ + jel.i.jeleØ + igei személyrag
metsz/j/ek szótő + felsz.mód jele +jelen i. jele Ø + igei személyrag	metszek
mutat/ j/ uk szótő + felsz.mód jele +jelen i. jele Ø + igei személyrag	mutatjuk
tart/j/ák szótő + felsz.mód jele +jelen i. jele Ø + igei személyrag	tartják
tetsz/j/ünk szótő + felsz.mód jele +jelen i. jele Ø + igei személyrag	tetszünk
vonz/j/átok szótő + felsz.mód jele + jelen i. jele Ø + igei személyrag	vonz/j/átok

A tankönyv 104–108. oldalán találjuk a szófajok és az alaktani ismeretek ismétlését. Mindenképpen érdemes a 9. osztályos tankönyv táblázatait újra áttekinteni, és saját szövegalapú gyakorló feladatokat adni például a szöveggyűjteményből választva. A tankönyv és a munkafüzet idevonatkozó feladatai egy-egy részterület kérdéseit vetik föl, a tanári gyakorlatban azonban az adott tanulócsoporthoz tudásszintjét felmérve kiegészíthetjük ezeket, a fejlesztendő ismereteket konkrétan meghatározva.

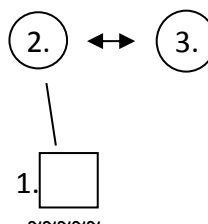
- A munkafüzet 61. oldal 6. feladatban az elméleti válasz mellett/helyett válasszunk egy elemzendő szövegrészt a szöveggyűjteményből! Például a munkafüzet 83. oldal *Létkérdés* szöveg első mondatában a szóelemek vizsgálatával válaszolhatunk és egyben példát is mondhatunk. (A kérdéssorból az igaz: a magyar nyelvben minden toldalék kötött morféma.)

- Munkafüzet 62. oldal 8. feladat: A kutyám kergeti a macskát. / A kutyámat kergeti a macskád.
- Munkafüzet 62. oldal 10. feladat
 - a két szó közötti viszonyt kifejező
 - alárendelő és mellérendelő
 - kapcsolatos, ellentétes, választó, következtető, magyarázó
 - ige (fát vág), főnév (két ház), melléknév (nagyon jó), igenév (fát vágni), névmás (én, Kiss Miklós), határozószó (közel a házhoz).
- Munkafüzet 63. oldal 14. feladat: A tanuló családi okok miatt nem ment iskolába. (Ok kifejezése)
A tanulónak az igazolás végett el kellett mennie az orvoshoz. (Cél kifejezése)
- Munkafüzet 63. oldal 15. feladat a) megbotlik – ik – igei személyrag E/3.; b) nagyobbik – kiemelőjel; c) macskáik – i – többes szám jele (birtoktöbbesítő), k – birtokos személyjel; d) vezetik – igei személyrag T/3. ; e) csokik – i – kicsinyítő képző, k – többes szám jele.
- Munkafüzet 64. oldal 16. feladat magam a) határozószó jelentésben 'egyedül', b) visszaható névmás c) személyes névmásként jelenik meg.
- A mondattan fejezetet ismételve (tankönyv 108–109. oldal) a munkafüzet a 19–24. feladatig inkább önálló mondatalkotást vár el a tanulóktól. A szövegértés fejlesztéséhez azonban fontos, hogy a mondatok értelmezéséhez, a jelentésteremtéshez felhasználjuk a mondatelemzésről tanultakat. Például a munkafüzet 85. oldalán olvasható *A kutyák mint kommunikációs katalizátorok* szöveg első három bekezdéséből választhatunk elemzendő mondatokat.
- A munkafüzet 64. oldal 18. feladatát csak jól felkészült diákoknak ajánljuk.

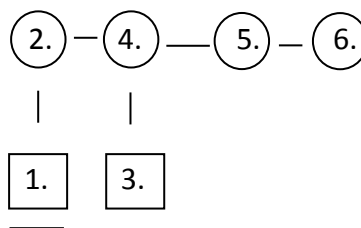
¹Hogy rettenetes, ²elhiszem,
³de így igaz .

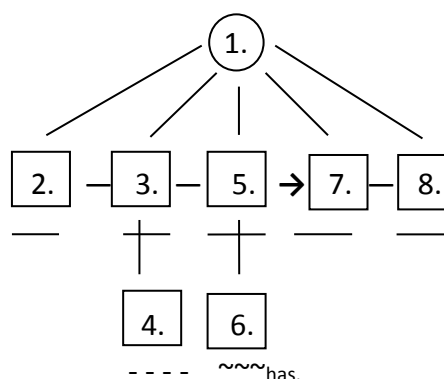
¹Ha szeretsz, ²életed legyen
öngyilkosság, ³vagy majdnem az.
(Szabó L.)

¹Aki alszik, ²aludjon,
³aki él, ⁴az éljen,
⁵a szegény hős pihenjen,
⁶szegény nép reméljen.
 (Babits M.)

¹Az meglett ember, ²akinek
 szívében nincs se anyja, apja,
³ki tudja, ⁴hogyan az életet
 halálra ráadásul kapja,
⁵s ⁶mint talált tárgyat ⁵visszaadja
 bármikor – ⁷ezért őrzi meg,
⁸ki nem istene és nem papja
 se magának, sem senkinek.
 (József A.)

A gyakorlatok megoldásakor figyeljünk arra, milyen témákat emeltünk be a szóbeli érettségi vizsga tételsorába, és azokat hangsúlyosabban gyakoroltassuk. A jelentésről, a mondatelemzésről tanultakat a szövegértési kompetencia tudatos fejlesztésével kössük össze. A munkaformák közül javasoljuk a három-négy fős csoportokban kooperatív mozaikmódszerrel való tevékenységet.

22. lecke: A szöveg

A szövegről tanultak ismétlésekor érdemes a tankönyv 110. oldalán található *Szövegvilág* ábrát tanulmányozni, és megfogalmazni, milyen tényezők befolyásolják a szöveg létrejöttét. Ezután a 113. oldal információi segítségével áttekinthetők a szövegmondatokból szerkesztett nyelvi egység jellemzői. A tankönyv 111. oldalán találjuk a szövegfajtákat, a 112. oldalon a hangzó és az írott szöveg jellemzőiről olvashatunk. Ehhez kapcsolhatjuk a munkafüzet 66. oldal 1. feladatát. Ajánlott szabadon választott szöveg hangzó és írott formában történő megfigyelése, például ugyanaz a hír/interjú (a tanár választása szerint).

- A tankönyvben összefoglalt elméleti ismereteket (113. oldal) ajánlott a szöveggyűjteményből választott (például munkafüzet 85. oldal: *Elborít az e-szemét*) szövegben alkalmazni.

A munkafüzet 6. oldal 3. feladata jól alkalmazható a szövegtani fogalmak átismétlésére, gyakorlatban való kiemelésére, azonosítására és továbbgondolására. A tankönyv 114. oldalán

a tervezett szöveggel kapcsolatban érdemes feleleveníteni a szövegalkotás lépéseit, és ajánlott a szövegtípusok ismételésekor (tankönyv 127. oldal 18–19. feladat) az érettségire készülésként összegyűjteni a gyakorlati szövegalkotás részben megjelenő szövegtípusok (hivatalos levél, panaszlevél, kérvény, motivációs levél, ajánlólevél) jellemzőit, illetve az esszé, a műelemzés szempontjait összefoglaló saját, konkrét gyakorlatokkal kiegészíteni ezt a témát.

23. lecke: Stílus és jelentés

Új kontextusba helyezhetjük a hangalakról és a jelentésről tanultakat. A 12. osztályban az ismeretek közötti összefüggéseket megmutatva olyan tudáshálót kell kialakítanunk, amely felkészíti a tanulót arra, hogy megfeleljen az élethosszig való tanulás követelményeinek.

A jelentésteremtés alapvető nyelvi funkcióként való vizsgálata átértelmezheti a szójelentésről, a hangalak és a jelentés kapcsolatáról eddig tanultakat. A jelentés a nyelvi jel használati értéke. a hangalak és jelentés kapcsolatának, az állandósult és alkalmi stílusérték beszédhelyzetekhez kötésének bemutatásával érthetőbbé tehetjük a tipikus kommunikációs helyzetre épülő stílusrétegekről (stílustípusokról) tanultak ismételését.

- A munkafüzet 69. oldal 3. feladata ennek felidézésére szolgál.

Érdemes mindezt összekötni az egyes stílusrétegekre jellemző szövegtípusok felidézésével, különös tekintettel az első írásbeli összetevő gyakorlati szövegalkotás feladatára. Itt a következő szövegtípusok jelenhetnek meg: kérvény, panaszlevél stb. A szövegjellemzők rögzítésével készítjük fel a tanulókat az írásbeli vizsga ezen szakaszára. A hivatalos stílusréteg fontos szövegtípusa az önéletrajz.

- A munkafüzet 69. oldal 4. feladata az Europass-portfóliót mutatja be, ez a tudás a munka világába való elhelyezkedéshez elengedhetetlen.
- A különböző beszédhelyzetekre jellemző megnyilatkozások gyakoroltatására szolgál a munkafüzet 69. oldal 1., 2. feladata.
- A tankönyv 127. oldal 22., 23. feladata a stílusárnyalatokat, illetve a nyelvi humor eszközeit figyelteti meg.

A szépirodalmi stílusról tanultakat ismételve segíthetjük az érettségi vizsga elemző részének megírását.

A tankönyv 117–118. oldalán található elméleti összefoglalás alapján az irodalomórán a tanult művek elemzésével gyakoroltathatjuk az önálló kép- és alakzatfelismerést.

- A munkafüzet 71. oldal 7. feladata komplex gyakorlat. Ismételteti a korstílust, a stílusirányzatokat, és ezek mellett jelenik meg feladatként a szóképek, alakzatok értelmezése.

A Csokonai-vers a rokokó stílus jegyeit (játékosság, könnyedség, csengő rímek, anakreóni nyolcas) hordozza. A középpontban a szerelem/tűz metafora áll, a szeretett nő alakja a tulipánt metaforában és az szemeid, ajakid metonímiában testesül meg. A szemek ragyogásához megint a tűz metafora, az ajkakhoz a gondúzás metaforikus kép kapcsolódik. Az ambrózia mitológiai kép az anakreóni versvilág megteremtésében játszik szerepet.

A versszakokban gondolatpárhuzam jelenik meg. A nagyítás, túlzás stíluseszköz a rokokó idill ellenpontjaként épül a versbe („*hatalmas szerelem*”, „*megemésztő tűz*”, „*sok ezer gond*”, „*Ezer ambrózia csók*”).

Petőfi Sándor verséből csak egy részlet idézi a romantika világát. A szóképekben a világot átfogó, monumentálisra nagyított érzelm tükröződik. A szeretett nő alakja metonímiasorban idéződik fel, a szerelem intenzitását az én a „mindened” és a te a „mindenem” köznyelvi metafora részletező kifejtése mutatja.

A legfontosabb alakzatok az ismétlések, párhuzamok, fokozás, túlzás.

- A munkafüzet 72. oldal 8. feladata a hajó toposz értelmezésén keresztül a motívum továbbélését figyelteti meg.

Az alkaiozi hajókép a bizonytalanság érzeten túl Horatius versében a megnyugvás vágyával egészül ki. A barokk eposzban Szécsi Mária, a murányi Vénusz szerelme adja Wesselényi Ferenc számára a nyugalmat. Berzsenyi versében a horatiusi megérkezés gondolata jelenik meg. Nemes Nagy Ágnes versében a hajó kép mint a féktelen ifjúság szabad áramlása, belső lázadás jelenik meg.

24. lecke: A retorika alapjai

A meggyőző kommunikáció, a helyes érvelés, a kulturált vitázni tudás alapvető fontosságú a mindennapi életben. Az érvelés megfigyeltetésére azért is szükség van, hogy a rejtett érvek értelmezésével a manipuláció felismerhető legyen. A szónoki beszéd felépítése minden szövegalkotás alapja.

- A munkafüzet 73–75. oldal gyakorlatai elsősorban a tankönyvi összefoglalás elméleti ismereteit összegzik. A munkafüzet 74. oldal 6. feladat a szónoki beszéd részeinek felidézése, erre az elméleti tudásra támaszkodhatunk a saját szövegalkotási gyakorlatunkban.
- Mivel az érettségi vizsga gyakorlati szövegalkotás feladata vitaindító, felszólalás, hozzászólás, méltatás lehet, ezért érdemes megírni a tankönyv 128. oldal 27. feladatát és a munkafüzet 75. oldal 8. feladatát.

25. lecke: A magyar nyelv története

A nyelvtörténeti ismeretek megmutatják a közös kulturális tudást, segítenek az elmúlt korok irodalmi szövegeinek értelmezésében, és választ adnak a mai nyelvi rendszer egyes jelenségeire, a szabályként tanult helyesírási kérdések miértjére.

A nyelvtörténeti kutatások lehetséges forrásait a tankönyv 121. oldalán összefoglaló ábra mutatja. A következő összefoglalás a finnugor rokonság bizonyítékait sorolja fel (hangrendszer, szókincs, nyelvtani rendszer).

- A rokonsággal kapcsolatos tudásra kérdez rá a tankönyv 128. oldal 29. feladata.
- Az alapszókincsről tanultak felidézését segíti a munkafüzet 77. oldal 5. feladata. Itt a szótárhasználat gyakoroltatásával az élethosszig tartó tanulásra készíthetünk fel.
- A munkafüzet 78. oldal 10. feladat földolgozható okostelefon segítségével, osztott csoportos pármunkában.
 - Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája (elérhető a www.tankonyvtar.hu oldalon)
 - Keresztnevek eredete és jelentése (elérhető a <http://www.mek.oszk.hu> oldalon)
 - Zaicz Gábor: Magyar etimológiai szótár (elérhető a www.tankonyvtar.hu oldalon)

Az összefoglaláskor alkalmazott tanulói munkaformákat a tanulócsoporthoz ismeretében a tanár válassza ki, hogy a tudásösszegzés hatékony és intenzív, az érettségi vizsga pedig eredményes legyen! Mindig vegyük figyelembe, hogy ezek a tevékenységi formák készítik fel a tanulókat, hogy később a munka világában képesek legyenek együttműködő team-munkára ugyanúgy, mint önálló, kreatív problémamegoldásra.

Összegzés

A tanári kézikönyv megoldási javaslatok, egy leckén belül a feladatok feldolgozási sorrendjének választásai, a munkaformára tett ajánlások pusztán segítő jellegűek, a tanár óratervében saját szemlélete, módszertani felfogása szerint, tanulócsoporthoz konkrétan fejlesztendő kompetenciáit figyelembe véve szabadon változtathatja a tananyag átadásának megtervezését.

Ajánljuk, hogy a tanár néhány mondatban mindig rögzítse a megvalósított óráiról reflexióit, hogy értékelni tudja munkája eredményességét.

Az anyanyelvi kompetencia fejlesztése minden más kompetencia fejlesztésének, így az irodalmi szövegek értelmezésének is az alapja. Mivel a tananyag közvetítésére szánt időkeret meglehetősen szűkös, használjuk ki az anyanyelvi oktatásra fordítható időt.

A témák áttekintésekor a 11–12. osztályban lesz a világos a tanulók számára, hogy az egyén nyelvhasználata tulajdonképpen nyelvi magatartás, amelynek segítségével előreléphet,

megtalálhatja a helyét a társadalomban, hiányában pedig eleve hátrányból indul. Éppen ezért a magyartanár felelőssége a tanulók anyanyelvi tudásának fejlesztése a sokoldalú nyelvszemlélet kialakításának segítségével. Tehát nem pusztán az a feladat, hogy a tanulók meglévő implicit anyanyelvi ismeretei alapján egyfajta időtöltéssé varázsoljuk az anyanyelvi órákat, hanem a differenciálódó anyanyelvi ismeretekkel utakat kell nyitnunk a világ felé, az ismereteken túl pedig formálnunk kell a ránk bízottak ízlését is.

Ajánlott feladatlap 11. évfolyam

Téma: Retorika

A

1. A szónok feladata **4 pont**

2. a) Mi tekinthető érvek? **5 pont**

b) Írj példát az összehasonlításból levezetett évrre! **3 pont**

3. Fogalmazd meg a rejtett érv következtetését, és helyezd egy beszédhelyzetbe!

Az igazán okos emberek nem okoznak bajt saját maguknak. Én tudom, hogy te már nagyon okos vagy. → **2+3 pont**

4. Kölcsey Ferenc beszéde az országgyűlésen 1833-ban.

a) Mi a retorikai szituáció? **3 pont**

b) A beszéd mely részét olvasod? Indokold röviden! **3 pont**

c) Mi a szónok álláspontja? Írj le két érvet, illetve ellenérvet! **4+4 pont**

„Ha római tanács és nép maga hatalmának főpontján még most is állana; ha mi ezen római népnek egy meghódított tartományocskája volnánk; s úgy mint alattvalók folyamodnánk hozzájuk, hogy szabadulhassunk meg nyelvöktől, s ők adták volna nekünk ezen választ, azt, Tek. Rendek meg tudnám fogni; de mikor magyar nemzetnek kívánságára, magyar főrendek adnak ilyen választ, azt megfogni nem tudom. Miért nem akarnak a mi kérésünkre hajolni? Azt mondják, nyolc század óta van öszveköttve a nemzettel a római nyelv;... Rendes dolog, Tek. Rendek! Én ezen oldalról más érdeket nem ismerek, mint azt, mely abból foly, hogy mi magyarok és független, önállású nemzet vagyunk, legalább akarunk lenni. – Ezen érdekből következik, és természetesen következik, hogy mi magunk tulajdon nyelvével élni kívánjunk.

Mi ezen kívánság eredete? csak az, mert magyarok vagyunk. Ha német vagy más idegen nyelvet kívánnánk felvenni, akkor lehetne szüksége a kívánság eredetét kérdezni: de e mostani kívánságunknak, mely a nemzettel együtt született, állandóul azzal öszvekapcsolatott, eredetét hosszasan keresni akarni nem egyéb pusztá ürügynél, mely által a dolog továbbra is elhalasztassék...

Azt mondják továbbá a főrendek, lassan kell haladni; erőszakolni nem kell ezen lépést. De hát nem elég lassúság-e negyvenhárom év óta küzdenünk a nyelvért, és még most sem lennünk ott, hol lennünk kellene, s hol lenni akarnánk?...

Soha senki el nem fogja velem hitetni, hogy azon okok, melyeket a főrendek előhoznak, meggyőződésből, szívből származtak volna. Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyai nyelv felemeltetik? Erre csak azt felelem: török és orosz szomszédainknál sohasem divatozott a latin nyelv: hol van azért nagyobb despotizmusnak ostora, mint önálok?..."

5. Az iskola vezetősége felkért téged, hogy az évnyitón üdvözzölj az iskolánkba érkező új diákokat! Írj egy rövid beszédet! Jelöld és nevezd meg a beszédrészeket!

6+3 pont

Σ 40 pont

B

1. A retorikai helyzet **4 pont**

2. a) Milyen érvfajtákat ismersz a logikai szempont szerint? **5 pont**

b) Írj példát a definícióból levezetett évrre! **3 pont**

3. Fogalmazd meg a rejtett érv következtetését, és helyezd egy beszédhelyzetbe! **2+3 pont**

A világon csak két helyen fordulnak elő gazdag választékban ezek az agyagedények. Ön készül mostanában Krétára? →

4. Kossuth Lajos beszéde az országgyűlésen 1848. július 11-én.

a) Mi a retorikai szituáció? **3 pont**

b) A beszéd mely részét olvasod? Indokold röviden! **3 pont**

c) Mi a szónok álláspontja? Írj le két érvet, illetve ellenérvet! **4+4 pont**

„Uraim! (Felkiáltások: Üljön le!) Engedelmet kérek, majd ha ki fogok fáradni. Midőn a szószékre lépek, hogy önöket felhívjam, »mentsék meg a hazát!«: e percnak irtózatossága nagyszerűsége szorítva hat le keblemre.

Ugy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltja a halottakat, hogy ha vétkesek, vagy gyöngék, örök halálba sülyedjenek; ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek. Uraim! így áll e percben a nemzet önök kezében; és Isten kezökbe adta a mai határozattal a nemzet életét, de kezökbe adta a nemzet halálát is. Önök határozni fognak. De éppen, mert e perc ily nagyszerű, feltettem magamban, uraim! nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez.

Lehetetlen nem hinnem, lehetetlen nem meggyőződve lennem, hogy bármiben különbözzenek is a vélemények e házban, a haza szent szeretete, a haza becsületének, a haza

önállásának, a haza szabadságának olyan érzete, hogy azért utolsó csepp vérét is kész a ház feladni: ez mindnyájunkkal közös. És a hol ezen érzés közös, ott nem kell buzdítani, ott a hideg észnek kell az eszközök között választani csak.

Uraim! a haza veszélyben van.

Ha ma mi vagyunk e nemzet miniszterei, holnap mások lehetnek, ez mindegy, a nemzet ezzel a miniszteriummal, vagy másokkal kell, hogy megmentse a hazát; de hogy akár ez a miniszterium, akár a másik megmenthesse: a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azért minden balmagyarázatok kikerülése végett egyenesen ünnepélyesen kérem, hogy midőn azt mondom: adja meg a képviselőház a 200.000 főnyi katonát, s az erre szükséges pénzerőnek előteremtését -.....

Meg akartam kérni önöket, uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajgó kebel, mely orvoslásra, – ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé a sajgó kebel s várjon még egy kissé a kívánság; – ne függeszszük fel ezektől azt, hogy megmentjük a hazát...

Ezt akartam kérni, de önök fölállottak; s én – leborulok e nemzet nagysága előtt! Csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiuságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni!

5. Az iskola vezetősége felkért téged, hogy a ballagáson üdvözzölj a végzős diákokat! Írj egy rövid beszédet! Jelöld és nevezd meg a beszédrészeket! **6+3 pont**

Σ 40 pont

Ajánlott feladatlap – 12. évfolyam

Téma: A magyar nyelv finnugor rokonsága

A

A magyar nyelv eredete és rokonsága

- Magyarázza meg a következő fogalmakat!

alapnyelv

őshaza

diakrónia

6 pont

- Milyen módszereket alkalmaz az összehasonlító nyelvtudomány?

3 pont

- A rokonság bizonyítékai

a) A szókincs

Írjon két-két példát az ősi szókészletből a következő témakörökből!

testrészek:

lakás, életmód:

4 pont

- b) A következő szempont megnevezése: **1 pont**
- Hol és hogyan vizsgáljuk a szabályos hangváltozásokat? **2 pont**
 - Milyen hangfejlődést figyelhetünk meg a magyar nyelv önálló életében?
Mi a magyar szó? Elemezze a példákat!
pa (vogul) *pu* (zürjén) *puu* (finn)
két (osztják) *két-* (vogul) *käsi* (finn) **4 pont**
- c) A következő szempont megnevezése: **1 pont**
- Írjon egy példát, melyik magyar nyelvtani jel alapnyelvi eredetű! **2 pont**
4. Nevezze meg az ugor ágban a két legközelebbi rokon népet!
..... **2 pont**
5. Milyen információkat gyűjtött előzőleg a balti-finnekről? Írjon legalább öt fontos adatot!
(Normantas Paulius – Csepregi Márta: 14 testvér.
Elérhető a www.regulytarsasag.hu oldalon) **5 pont**

Σ 30 pont

B

A magyar nyelv eredete és rokonsága

1. Magyarázza meg a következő fogalmakat!
nyelvcsalád
alapszókins
szinkrónia **6 pont**
2. Mit kell figyelembe venni, ha egy nyelv rokonait keressük? **3 pont**
3. A rokonság bizonyítékai
- a) A szókins
Írjon két–két példát az ősi szókészletből a következő témakörökből!
névmások: *rokonság:* **4 pont**
- b) A következő szempont megnevezése: **1 pont**
- Mit jelent a szabályos hangváltozás fogalma? **2 pont**

- Milyen hangfejlődést figyelhetünk meg a magyar nyelv önálló életében? Mi a magyar szó? Elemezze a példákat!

kul (vogul) *kul* (osztják) *kala* (finn)
kat (osztják) *ka* (votják) *kota* (finn)

4 pont

c) A következő szempont megnevezése:

1 pont

- Írjon egy példát, melyik magyar nyelvtani rag alapnyelvi eredetű!

2 pont

4. Nevezzen meg az ugor ágon kívül két rokon népet!

.....

2 pont

5. Milyen információkat gyűjtött előzőleg az obi-ugorokról? Írjon legalább öt fontos adatot!

(Normantas Paulius – Csepregi Márta: 14 testvér.

Elérhető a www.regulytarsasag.hu oldalon)

5 pont

Σ 30 pont

III. A TANKÖNYVEK EREDMÉNYES HASZNÁLATÁNAK FELTÉTELEI ÉS LEHETŐSÉGEI

A tematikus terv

A tankönyvkatalogus.hu oldalon elérhető tanmenetekhez kapcsolódóan a tervezés következő lépéseként a tanárnak az egyes témákra lebontott tematikus tervét kell elkészítenie, hogy a magyar nyelvtan tanítására megadott szűk időkeretet minél több tartalommal tudja megtölteni, minél hatékonyabb módszereket alkalmazzon, és minél inkább figyelembe tudja venni a tanulócsoporthoz fejlesztendő kompetenciáit. Így figyelmet kell fordítanunk a házi feladatok kijelölésére. A különböző tévhitekkel ellentétben nem veszélyeztetjük tantárgyunk népszerűségét, ha a házi feladat átgondolt, tervezett, az elmélyítést, a tanultak alkalmazását, esetleg önálló kutatást szolgál, előkészíti a következő gondolati egység tárgyalását, segít a kognitív háló építésében.

Ha 180 tanítási nappal tervezünk, akkor a 11. osztályban évi 36 tanóra, a 12. osztályban pedig évi 30 tanóra jut a magyar nyelvtan oktatására.

A tanár nem hagyhat figyelmen kívül olyan fejlesztési feladatokat és közműveltségi tartalmakat, amelyeket a Nat meghatározott, ugyanakkor szabadon elhagyhat a kerettanterv által pluszban megadott tartalmakból, ha a tanulócsoporthoz több gyakorlásra, az ismeretek elmélyítésére, ismételésre van szükség.

A **11. osztály** nyelvtan tananyagának egyik lehetséges témákra bontása a következő:

<u>Téma</u>	<u>A feldolgozásra szánt órakeret</u>	
Ismétlés	2 óra	
I. Ember és nyelv	6 óra	
II. Beszédhelyzetek	7 óra	
III. Média, nyilvánosság, retorika	15 óra	
ajánlott két résztémára bontani:		
a) média	(6 óra)	
b) retorika	(9 óra)	
Részösszefoglalások, ellenőrzés	4 óra	
Év végi ismétlés	2 óra	Σ 36 óra

A **12. osztály** nyelvtan tananyagának egyik lehetséges témákra bontása a következő:

<u>Téma</u>	<u>A feldolgozásra szánt órakeret</u>
Ismétlés	2 óra
I. A magyar nyelv története	10 óra
II. Nyelv és társadalom	10 óra
ajánlott két résztémára bontani:	
a) Nyelv és társadalom, nyelvi norma, nyelvváltozatok	(6 óra)
b) Nyelvpolitika, nyelvi tervezés, kisebbség, nyelvi tolerancia	(4 óra)
III. Készüljünk az érettségire!	6 óra
(ajánlott három résztémára bontani:	
a) Ember és nyelvhasználat, kommunikáció	(2 óra)
b) A nyelvi szintek, a szöveg	(2 óra)
c) Stílus, retorika, nyelvtörténet	(2 óra)
Részösszefoglalások, ellenőrzés	2 óra
Σ 30 óra	

MAGYAR NYELV 11. Tematikus terv – II. Beszédhelyzetek
--

Szakirodalom:

Aczél Petra: Retorika. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2001.

Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.

Laczko Krisztina: Adalékok a szövegtan tanításához. Anyanyelvpedagógia. 2010. 4. (elérhető a www.anyanelv-pedagogia.hu oldalon)

Szikszaíné Nagy Irma: Leíró magyar szövegtan. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Szili Katalin: Tetté vált szavak. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Tátrai Szilárd: Bevezetés a pragmatikába. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011.

Tankönyv: Magyar nyelv 11. OFI

Óra-szám	Téma és fogalmak	Didaktikai cél	Fejlesztendő kompetenciák	Szervezési mód	Szemléltetés	Tervezett házi feladatok	Megjegyzések, reflexió
1.	Nyelv és cselekvés Situációs játékok – tipikus kommunikációs helyzetek Ismétlés – szövegvilág Beszédaktus/ lokúció, illokúció, perlokúció	Ismétlés Motiválás – új ismeretek	Szövegértés, szövegalkotás – szóbeliség, szociális kompetencia	Egyéni feladat Közös munka Pármunka	A témát bevezető Szabó Lőrinc-idézet Képek a szituációhoz/ képek az aktív táblán Juhász Gyula: Szavak Csomagoló-papír	Tk. 42/2., saját beszédhelyzet írása	
2.	Nyelv és cselekvés Situációs játékok, performatívumok	Új ismeretek feldolgozása	Szóbeli szövegalkotás	Egyéni feladatok és közös munka Pármunka Közös munka	Interaktív tábla Filmrészlet	Tk. 42/4. 43/ Gyakorlás	
3.	Együttműködés a kommunikációban Grice – alapelv, 4 maxima, udvariassági szabályok	Előzetes ismeretek előhívása Új ismeretek feldolgozása	Szóbeli és írásbeli szövegalkotás, szociális kompetencia	Közös munka Csoportmunka	Interaktív tábla Idegen szavak szótára az interaktív táblán Szókártyák	Tk. 46/4. a,b,c	
4.	Együttműködés a kommunikációban	Gyakorlás, a tanult ismeretek elmélyítése alkalmazása	Szóbeli és írásbeli szövegalkotás, hallott szövegértése	Közös munka Pármunka	Interaktív tábla Situációs képek, szókártyák	Mf. 18/1., 19/5. Kreatív írás (nyitott történet)	
5.	Mindennapi beszédhelyzetek – nyelvi agresszió	Ismeretek elmélyítése gyakorlás, megszilárdítás	Szövegértés fejlesztése szociális kompetencia fejlesztése	Közös munka Pármunka	Interaktív tábla Szövegértő feladatlap Szerepkártyák Értelmező szótár +	Tk. 51/2.	

6.	Összefoglalás	Rendszerezés	Rendszerező képesség fejlesztése Szövegértés fejlesztése	Egyéni feladat Csoportmunka	Csomagolópapír Képek az interaktív táblán Örkény István: A törzsvendég (szöveggyűjtemény)	Párbeszéd írása – azonos szerkezetű mondat/ eltérő jelentés	
7.	Dolgozat	Ellenőrzés	Kognitív képességek fejlesztése	Egyéni munka	Feladatlap	A következő egységet bevezető Márai-idézet értelmezése fürtábrán	

Megjegyzések:

1. A terv (időkeret, házi feladat stb.) a tanulócsoport érdeklődésétől, teljesítményétől függően rugalmasan változtatható.
2. A megjegyzésekben hasznos rögzíteni a tapasztalatokat: mit sikerült megvalósítani és mit nem, milyen új ötletek, feladatok kerültek be a tanítási folyamat során.

MAGYAR NYELV 12.**Tematikus terv – II. Nyelv és társadalom / Nyelvváltozatok****Szakirodalom:**

Balázs Géza: A pesti nyelv. Inter Nonprofit Kft., Budapest, 2013.

Kiefer Ferenc (szerk.): A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Kiss Jenő (szerk.): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. 367–411.

Tankönyv: Magyar nyelv 12. OFI

Óra-szám	Téma és fogalmak	Didaktikai cél	Fejlesztendő kompetenciák	Szervezési mód	Szemléltetés	Tervezett házi feladatok	Megjegyzések, reflexió
1.	Nyelv és társadalom viszonyáról idiolektus, norma, vízszintes és függőleges tagozódás	Ismétlés Motiválás – új ismeretek	Szóbeliség, szociális komp.	Egyéni feladat Közös munka	Képek interaktív tábla	Tk. 51/2., 5. Mf. 23/5.	
2.	A köznyelvet és a nyelvi normát alakító tényezők nemzeti nyelv / észak-keleti nyelvjárás, regionális köznyelv sztenderd	Új ismeretek feldolgozása	Szóbeli szövegalkotás	Pármunka Csoportmunka	Interaktív tábla Geolingua	Tk. 55/1. Mf. 25/3.,4.	
3.	A nyelvvaltozatok rendszere. nyelvi sokszínűség normatív területi társadalmi nyelvvaltozat	Előzetes ismeretek előhívása Új ismeretek feldolgozása	Szóbeli és írásbeli szövegalkotás, szociális kompetencia	Közös munka Csoportmunka	Interaktív tábla Szókétyák	Mf. 29/6., 7.	
4.	Csoportnyelvek, szleng, szaknyelv Függőleges tagozódás csoportnyelv, szleng, szakmai nyelv	Gyakorlás, a tanult ismeretek elmélyítése, új ismeret	Szóbeli és írásbeli szövegalkotás, hallott szöveg értése	Közös munka Csoportmunka	Interaktív tábla Sztuációs képek, szerepkártya	Tk. 63/3. Mf. 32/2., 34/6.	

5.	Magyar nyelvjárások a határon innen és túl	Új ismeretek, motiválás, a tanult ismeretek alkalmazása	Szövegértés fejlesztése, szociális kompetencia fejlesztése, identitástudat megfogalmazása	Közös munka, osztott csoportos pármunka	Interaktív tábla Térkép Geolingua.hu	Tk. 67/1. Mf. 38/7., 8.	
6.	Összefoglalás/ ellenőrzés	Ismeretek elmélyítése, gyakorlás, megszilárdítás	Kognitív képességek fejlesztése	Pármunka, majd egyéni ellenőrzés	Feladatlap	Előre vezető feladat Tk. 69. oldal Hogy is volt?	

Megjegyzések:

3. A terv (időkeret, házi feladat stb.) a tanulócsoport érdeklődésétől, teljesítményétől függően rugalmasan változtatható.
4. A megjegyzésekben hasznos rögzíteni a tapasztalatokat: mit sikerült megvalósítani és mit nem, milyen új ötletek, feladatok kerültek be a tanítási folyamat során.

IV. A TANKÖNYVEKHEZ TARTOZÓ MUNKAFÜZETEK

A munkafüzetek szorosan követik a tankönyvek felépítését, változatos módokon segítik az ismeretek rögzítését, valamint gyakorlatban való alkalmazását. A tankönyvekhez hasonlóan friss nyelvi példákat tartalmazó, saját élményeiket is aktivizáló feladatok teremtenek lehetőséget a tananyag elmélyítésére.

Ezek a gyakorlatok a tankönyvekéhez hasonlóan a tantárgyi koncentrációt segítő irodalmi és tudományos szövegek mellett nagy arányban tartalmaznak gyakorlati szövegeket is, amelyek még inkább hozzásegítik a diákokat ahhoz, hogy megfigyeljék a hétköznapi élet kommunikációs jelenségeit és alkalmazzák a nyelvi sztenderd mintáit.

A munkafüzet alkalmazásához kapcsolódó javaslatok *A tankönyvek felépítése, a témakörök bemutatása* című fejezetben találhatók.

A sorozatban kiemelt hangsúlyt kap a szövegértési képesség fejlesztése. A munkafüzetek szöveggyűjteményeiben a tanulók a mindennapi életből vett, praktikus szövegekhez, irodalmi és tudományos érdekességeket bemutató írásokhoz kapcsolódó feladatsorokkal tehetik próbára szövegértésüket. A 12.-es munkafüzet szöveggyűjteménybeli feladatai a szóbeli érettségire való felkészülésben is jól alkalmazhatóak.